ЛІТОПИС
червоної калини

1932

ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ

М. Бутович.

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. Річник

ЧИСЛО 7—8 * ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ * 1932

Леонід Перфецький

„Не думайте, що зійде мир на землю; не мир, а меч".
(З апокаліпси).

Образ, який був, як мотто до виставки баталістичних образів арт Леоніда Перфецького в Парижі в 1932 р.

Випад галицьких військ на Закарпаття

(Спомини про події на Закарпаттю в році 1919).

Написав — *Степан Зибачинський.*

Вісти про бої під Львовом та Хировом були предметом розговору вечером 6. січня 1919 р. в харчівні в Коломиї, де зійшлися старшини 36. полку ім. Мазепи на святу вечерю. Вираз святочности відбивався на їх лицях.

Дзвінок телефону перебив розмову. Четарі Евген Поповецький [1]), Юрко Циганюк [2]) і Степан Зибачинський мають негайно зайти до Окружної Команди. Полишивши товаришів, всі три вийшли і по дорозі до Команди обговорювали можливість негайного відходу під Львів, звідки день перед тим одержали сумну вістку, що два визначні старшини з їх полку полягли в боях на вулицях міста (Гриць Бережан та Степан Васкан).

В Окружній Команді застали поручника д-ра Петра Зволинського і двох цивільних. Ці два цивільні це були відпоручннхи післані конґресом, що відбувся вперед кількома днями в Гушті. На цім конґресі вирішено злуку Закарпаття зі Соборною Україною. Вони приїхали просити для цеї цілі малої військової допомоги. Допомогу треба вислати негайно, щоби захопити територію скорше від Румунів, що в боях з червоними ґвардіями Белі Куна певно кинуться і в цей північний бік бувшої Угорщини.

Конґрес удавався з цею справою до Ґенерального Секретаріяту в Станиславові, але Секретаріят не хотів офіціяльно входити в конфлікт з Румунами.

Зі Станиславова мала вийти на Закарпаття одна ґрупа під проводом поручника Рож. через Мукачів, другу ґрупу треба було створити в Коломиї й вислати через Ворохту-Ясіне.

Комендант коломийської ґрупи д-р П. Зволинський запросив до помочи цих трьох старшин, дав їм подрібні вказівки і призначив виправу на слідуючий вечір. Вже завтра перед північчю мусять вони заняти Ясіне. Там мають сформувати на скоро відділ добровольців, кинутись на Марм. Сигот і злучитися із станиславівською ґрупою. По цілій лінії находиться мадярська залога, яку треба зліквідувати.

Нарада закінчилася около 2. год. в ночі з тим, щоб вже ранком о 8. год. зійшлися всі в касарні 36. полку ім. Мазепи і взялися до виконання приготовань.

7. січня 1919, день св. Різдва. О год. 4. по пол. було все готове. Коломийська ґрупа складалася з 3 старшин, 6 підстаршин і 14 стрільців. Узброєння: карабін, 50 набоїв, пістолет „Steyer" та по дві ручні бомби. Командант ґрупи залишився в Коломиї аж до заняття Ясіня, тимчасовий провід перебрав четар Зибачинський. Машинові кріси мали собі здобути від Мадярів.

О 7. год. вечером простував відділ, зложений з 23 мужа, з касарні на двірець. Окрім них ніхто інший не знав, що і куди. І на двірці було для них спеціяльне зарядження. Подальше від двірця, щоби ніхто не бачив, повлазили вони в товаровий ваґон, замкнулися і вже по кількох хвилях причепила їх машина в кінці особового потягу, що за якийсь часок мав рушити до Ясіня. Зі всіх інших, що їхали тим потягом, лише один машиніст знав, що за товар везе він на той бік Карпат. Знав він також, що перед Ясінєм має придержати потяг на кілька хвиль, щоби стрільці мали час вискочити із вагону. Там мали чекати стрільців 3 селяни, що мали завести цей відділ під бараки, де находилася мадярська залога. Евентуальна невдача цеї виправи пімстиласьби кріваво на її учасниках, бо Мадяри не розговорювали би богато, а в дипльоматичній дорозі не було би вдалося оправдати цього виступу.

Кожний з учасників знав вагу цеї виправи і знав також, що судьба кожного з них залежить від рішучости і сприту. Це не були післанці правительства. Якщо діло не вдасться, тоді ворожа команда покарає всіх дуже строго, не буде числитися з ними, як з військом, але як із звичайними бунтівниками. Проте настрій у кожного з учасників був дуже гарний. Це була чета смілих борців, самих визначних стрільців запеклих в боях на східних полях, по скалах полудневого заходу та полудневих вапняках бувшої австро-угорської імперії.

Серед цеї ґрупи були й обидва цивільні з Закарпаття. За Ворохтою зачали стрільці і старшини озброюватися при слабім світлі лямпи, кожний оперізувався туго, причеплював тісно зброю, щоб не путала при наступі. Ще не було 2-ої год. по півночі, як потяг припинився серед поля. Всі учасники виправи повискакували без гамору. Недалеко видно було кілька слабеньких світел. Це двірець в Ясіню. Лай собак вказував, що оселя недалеко.

Потяг рушив, а вслід за ним пішов четар Юрко Циганюк із чотирма стрільцями захопити бюро руху і сторожити телефон. Решта посувалася спокійно в напрямі на бараки, де була мадярська залога. Провадили цю ґрупу три селяни, що очікували приїзду стрільців перед Ясінєм. Під бараками заскочила ґрупа обох вартових, що не сподівалися ніякого нападу, а увійшовши в бараки, що були слабо освітлені, розбіглися стрільці по цілій довжезній салі, де довгими рядами спали глибоким сном червоні гонведи. Не минуло богато часу, як всі гонведи посхоплювались і стали підіймати руки в гору на знак здачі. Їм приказано заховуватися тихо. Один з них знав по німецьки, йому розказали стрільці ціль своєї візити, а він переповів усім по мадярськи. Хто знає, як приняли би Мадяри цю вістку, але не мали спромоги боронитися, бо їх зброя була в прибічній кімнаті. В такий легкий спосіб і без жадного опору захопили стрільці 187 Мадярів, 260 рушниць, 4 скорострілі та поважну скількість дрібної муніції і ручних бомб. Так само захоплено величезний склад добірного провіянту.

Як досипляли Мадяри решту ночі, ніхто їх про це не питав. Залишився в бараках четар Е. Поповецький із 14 стрільцями, щоб стерегти полонених, а четар С. Зибачинський пішов з двома підстаршинами на двірець. Тут був уже четар Юрко Циганюк і його чвірка. Під печею сидів начальник стації, а коло теле-

[1]) Убитий 17. січня 1919 у Мармороському Сиготі і похований там на гр. кат. цвинтарі.

[2]) Умер у грудні 1919 на плямистий тиф у Витаві коло Винниці.

ґрафу і телефону працював його помічник, Українець. Походив він із давної української родини, а його батько брав участь у формованню українських військ за Центральної Ради. Про це мабуть не знало австрійсько-угорське правительство, бо певно не залишилоб сина при державній службі. Четар С. Зибачинський получився телефонічно з коломийським двірцем і повідомив Дра П. Зволинського про все, що зайшло в Ясіні.

На дворі свитало. На перон двірця вступив відділ 32-ох узброєних стрільців. Це були добровольці з Ясіня, що вже сформувалися і просили, щоб їх втягнути в реєстр коломийської ґрупи. Принесли зі собою гарну синьо-жовту хоругов, яку вивішено на будинку двірця. Незабутний це день 8. січня 1919. р.

Четар С. Зибачинський відтягнув коломийську ґрупу на відпочинок, а службу перебрали добровольці, що заховувалися взірцево й у всім були надзвичайно осторожні.

Командант ґрупи Др. П. Зволинський заповів свій приїзд до Ясіня на 4. год пополудні. Стріча була величава. Коломийська ґрупа, що відпочила кілька годин, привитала свого команданта по правилам строгого мілітаризму.

Роботи не було в Ясіню богато. 9. січня розпустили полонених Мадярів і звільнили зпід догляду їх капітана. 10. січня прибула свіжа сотня стрільців з Косова з двома скорострілами під проводом поручника Саєвича та ще одна чета з Коломиї під проводом хорунжого Білецького. Приїхав також поручник Воробець, щоби перебрати тактичну управу над цілою ґрупою в ціли дальших операцій на Мармарошський Сигот. Поручникові Др-ові Зволинському залишилася адміністративна управа занятих околиць. Прибув також четар Герасимович (надучитель з Вікна на Буковині), що своїми вічами в Ясіню і в околиці прислужився богато до піднесення національної свідомости тамошніх селян. Він привіз із собою багато українських книжок та часописів і роздав поміж населення.

На нараді старшин в Ясіню, 11. січня, ухвалено наступати на Сигот. Наступ призначено на 14. січня. Стан ґрупи був тепер такий: 2 повні сотні, 1 пробоєвий відділ в числі 16 баґнетів під командою четаря С. Зибачинського та 6 скорострілів.

Щоби уникнути крівавої стрічі, виїхали четарі Зибачинський і Поповецький 13. січня паровозом в напрямі на Сигот, щоби переговорити з Мадярами і жадати від них вільного вступу у Марм. Сигот. В Рагові наткнулися вони на мадярського майора, команданта відтинку і тільки завдяки його добродушности удалося обидвом відпоручникам української ґрупи висмикнутися з небезпеки, що грозила їм з боку мадярської залоги міста Рагова і вернути до Ясіня. Слідуючого дня, 14. січня, о 9-ої год. рано, виступив український відділ оружно проти Мадярів. Виступили в такім порядку: на паровозі, що їхав тендером вперед, четар Зибачинський з пробоєвим відділом і з двома скорострілами. За ним четар Циганюк з одною четою (около 40 баґнетів) лівим берегом Тиси. Гостинцем, правим берегом ріки четар Поповецький з одною четою. За ним поступала решта ґрупи в певній віддалі. В Ясіню залишився поручник Др. П. Зволинський, четар Герасимович та хорунжий Білецький зі своєю четою (около 30 стрільців).

Відділ посувався в напрямі на Рагів в боєвім порядку. Заледви перейшов яких 6 км, а вже передні стежі стрінулися з мадярською розстрільною. На чету четаря Поповецького впали перші мадярські стріли. Четар Зибачинський посувався на імпровізованій панцирці вперед по залізничім шляху. Алея

Учасники походу на Мармарошський Сигот (7—17 січня 1919).
Стоять в горі з ліва на право: хорунжий УСС. Іван Вербяний, четар Кость Никорович, поручник Воробець, четар Ковтун, четар Юрко Циганюк, четар Степан Глушко, хорунжий Білецький, хорунжий Максимюк, Степан Глушкевич, хорунжий І. Ступарик, четар Юрій Семанюк. Сидять з ліва на право: четар Зибачинський, поручник Др. Денис Маєр-Михальський, поручник Лесь Долинюк, четар Яків Лапчинський. Сидять на землі з ліва на право:. А Михайлюк, М. Посацький і Михайло Ступарик.

дерев, що густо тягнеться здовж залізничого шляху, закривала „панцирку“, так що йому вдалося заїхати непомітно майже в саме праве крило мадярської розстрільної. Короткими серіями обох скорострілів розігнав він у розтіч неприятеля, при чім передній стежі четаря Поповецького удалось захопити кількох полонених. Мадяри лишили своїх ранених і вбитих та утекли до Рагова. Користаючи із їхньої паніки, четар Зибачинський приспішив темпо і підїхав під саму стацію Рагів. Дальше не міг їхати, бо залізничий тор був забарикадований грубими бервенами. На стації видко було два потяги, що лагодилися до утечі. Заки стрільці вспіли прочистити тор, оба потяги відїхали в напрямі на Сигот. В слід за ними посипалися кулі з обох скорострілів та оба потяги зникли скоро з очей. В місточку настала паніка. Цивільні (мабуть лише Мадяри) утікали одні піхотою, інші возами і ця учеча пригадувала утечу буковинського та галицького населення перед Москалями в 1914 році.

На стації Рагів треба було зачекати на ґрупу че-

таря Поповецького, що не маючи перед собою ніякої перешкоди, прямувала скоро вперед. Доки не увійшли до містечка передні стежі чети Поповецького, четар Зибачинський не покидав своєї панцирки, але скоро тільки увійшли до міста наші стрільці (з двірця видко було), четар Зибачинський пішов на стацію і повідомив телефонічно поручника Зволинського в Ясіню про заняття Рагова. Поручник Зволинський повідомив, що з Ясіня виїхали дві полеві гармати під командою четаря Гафтуняка, що тільки що прибув з Коломиї. Около 2. год. пополудні вмашерували в Рагів останні відділи сиготської ґрупи.

Поручник Воробець заповів на другий день дальший наступ на Сигот. Ґрупа відпочивала. До Сиготу було ще 12 км. В Рагові говорили люди, що Румуни зводять бої з Мадярами ще далеко від Сиготу.

Дня 15. січня 1919 о 12-ій год. в полудне рушила ґрупа на Сигот в такім самім маршовім порядку, як попереднього дня. В Рагові залишився підхорунжий Н. Перч із вісьмома стрільцями як командант міста та командант жандармерії. Його відділ був заразом звязковим.

Цілком докладної ситуації в Сиготі ніхто не знав, тому підходили до нього обережно. Четар Зибачинський хотів вїхати до міста першим на своїй панцирці, щоб вивісити синьо-жовтий прапор на прегарнім двірці Сиготу. Цей прапор одержала ґрупа від гуртка коло ийської інтеліґенції по захопленню Ясіня. На двірці був командантом мадярський підполковник зі своїм штабом. Він був заразом і командантом міста. На пероні стояв гурток студентів, що при вїзді відділу заспівав хором „Ми гайдамаки". Двох стрільців злізло з панцирки і завісило на двірці прапор. Після того сурмач відтрубів „позір" і стрільці вернули на своє місце. Довго і святочно відбивався гомін трубки кругом по горах. Около 4. год. пополудні було вже ціле місто в наших руках.

З Ясіня донесено, що поручник Др. П. Зволинський захорував і що на його місце ще цеї ночі приїде поручник Др. Денис Маєр-Михальський, щоби завести українську управу в Сиготі. В місті ходили українські стежі. Говорили, що в сиготській касарні є відділ Мадярів. Вислали туди пробоєвий відділ і він найшов у касарні около 50 Мадярів, що грілися в теплих кімнатах, грали в карти та забавлялися свобідно. У сінниках, на яких вона спали, найдено 30 крісів, всі складові части трьох скорострілів та богато дрібної муніції. В касарні розмістилися стрільці сиготської ґрупи. Залишилася варта на двірці і стежі в місті.

Дня 16. січня виставлено на полудневім боці міста полеві стежі. З цеї сторони наступали Румуни. Видано приказ не входити з ними в сутичку, а як зголосяться парляментарі, то пропустити їх негайно. Др. Михальський одержав телефонічне получення зі штабом румунської бриґади. Відти зголосився поручник Ґрама, що представив себе адютантом 18. бриґади, що її штаб находився у Nagybanya. Запевняв, що вишле ще того самого дня парляментарів, щоб порозумітися в справі Сиготу і взагалі, щоб наладнати відносини румунського війська до українського. Пізною нічю 16. січня чути було далеко за містом крісові стріли. Зі стійки прибіг стрілець і зголосив, що якісь невідомі відділи війська зближаються до міста і стріляють на полеву стежу, що була виставлена при гостинці 4 км. на південь від міста. Поручник Др. Михальський старався получитися із штабом румунської бриґади, але не діставав ніякої відповіди.

Полеві сторожі одержали наказ не входити в бій з Румунами, а якщо вони будуть дальше наступати, так подаватися поволі без опору взад на двірець, де вже чекав поїзд для відвороту. Тимчасом падали стріли чимраз густіше і все ближче. Тепер вже було ясно, що запевнювання румунського адютанта штабу бриґади були брехнею, щоб зискати на часі і захопити українську ґрупу в зрадливий спосіб.

Около 7. год. ранком, 17. січня 1919, виїхала ґрупа з Сиготу в напрямі на Рагів, виславши наперед одну чету, щоб забезпечити переїзд через Сигіт камеральний. Потяг випередив чету. Несподівано зі всіх боків зачали Румуни сипати із скорострілів на потяг. Втечи не було можливо, бо на стації Сиготі камеральнім пустили потяг з нашою ґрупою на лінію забиту тяговими возами. Потяг зачав придержуватися, хто міг, вискакував із возів, але це нічого не помогло, бо зі всіх боків били градом кулі. Кого не захопила куля, той попадав під баґнети румунських вояків. До торохкотіння скорострілів та вибухів ручних бомб домішувалися крики ранених. Про оборону не могло бути й бесіди. З диким криком кинулися Румуни в густих лавах на потяг і тут докінчували своє завдання. Побої прикладами крісів посипалися по тих, що ще давали по собі знак життя. Відтак зачали стягати плащі та обуву, а в заміну давали своє дранте та постоли. Наших недобитків постягали на одно місце. Кругом аж до берега замерзлої Тиси лежали трупи українських стрільців. Всюди видно було калюжі крови, що відбивалися на білім снігу.

Зі сторони Рагова почулися два гарматні вистріли. Це відізвалися обидві полеві гармати на пращання з ґрупою.

Пізніше виявилося, що на залогу, що залишилася в Рагові, напали Мадяри, ранили команданта і двох стрільців, одного убили, а решту полонили.

Дорого заплатили Українці цей наступ на Сигот. Около 60 убитих і 30 ранених. Зі старшин полягли четар Евген Поповецький, поручник Ґафтуняк та підхорунжий Забадюк. Полонених загнали в арешт і їм прийшлося познайомитися зі всіма арештами аж до Сібіу (Германштадт). По сіммісячнім інтернованню переведено їх, за старанням українського правительства в Станиславові, через Дністер до Камянця подільського. Та протягом тих місяців аж до визволення переживав кожний із нас правдиве пекло. Під докорами большевизму та загрозами розстрілом і побоями, терпіли ми страшні муки.

Станиславівська ґрупа, що виправилася через Мукачів, довідалася про цю невдачну виправу і завернула назад.

* * *

Отсі рядки списав я аж в 1931. році, себто 12 літ після згаданої події. Записок я не мав, але всі ці події залишилися в моїй памяти до найменших подробиць. Ці події знані тільки деяким одиницям із нашої суспільности, а в історії визвольної війни на Закарпаттю будуть вони колись цінним історичним матеріялом. У вересні 1919 р. видав я в Камянці подільськім маленьку брошурку про цей похід на Закарпаття, але ця брошурка мало кому відома і певно є тепер бібліоґрафічною рідкістю.

Іконоґрафія Мазепи.

Написав: *Микола Голубець*

Не маємо щастя ані до історичних могил ані до портретів історичних постатей. Зуб часу й людська злоба позатирали сліди могил найбільших синів України, від Володимира Великого до Богдана Визволителя. Недорозвій портретного мистецтва й іґноранція та легкодушність нащадків, позбавили нас, в більшости випадків, можности уявлення про фізичне обличча Тих, яких духове обличча закріплене в боротьбі й творчости їхнього життя. А коли нам здається, що виїмкова популярність тої чи іншої історичної особи повиннаб бути основно утревалена й запорукою автентичности її фізичного обличча, то яскравим протидоказом слушности такого самозрозумілого припущення може нам послужити складне й досі нерішене питання автентичности портрету хочби так виїмково популярної постаті, якою був гетьман Мазепа. Можна сказати, що, після Хмельницького, досяг він рекорду популярности, так виїмково серед своїх як і чужинців, так серед поклонників, як і непримиримих ворогів. Що більше, в час, коли Хмельницький і його доба рідко коли виходили поза межі суто історичної дисципліни, то Мазепа, що як політик став темою історичних студій, як людина стався героєм цілої низки творів світової літератури й пластики. І хоч це скидається на парадокс то мусимо з тим погодитися, що одною з основних причин, для яких питання автентичного портрету Мазепи, стало складною й важкою до вирішення проблємою, є якраз ця виїмкова популярність імени та індивідуальности Мазепи. Писало й оповідалося про нього стільки, малювалося його й перемальовувало при стільки ріжних нагодах і в наслідок стілько ріжних понук, що в решті решт зпоза вияснень побутової анекдоти й історичного апокрифу ледви проглядає, а то й зовсім затратилася справжна постать Мазепи, а його обличча затерлося й розгубило в тій безлічі псевдо-портретів та їхніх реплік, що як „Мазепині" збереглися до наших часів.

Портрет гетьмана Івана Мазепи в ґалєрії лаврських „ктиторів і благодітелів".

Остаточно, так як справа стоїть сьогодня, ми можемо, хоч і не без певних застережень, ствердити існування цілої низки автентичних портретів Мазепи, з першого погляду незгідних поміж собою, але в своїй основі згідних з моделем та мінливістю його зовнішного вигляду, залежно від — віку й костюмових акцесорій гетьмана, технічної досконалости й засобів портретиста й нарешті стану збереження того чи іншого портрету. Все ж треба взяти під увагу при усталюванні основних ціх Мазепиної іконоґрафії, щоби раз попавши на автентичні черти його обличча, не заблукатися в лябіринті і припущень і ґіпотез над безлічю цих „портретів" великого гетьмана, що поза умисно чи припадково створеною традицією, на ділі з Мазепою не мають нічого спільного.

Самозрозуміло, що вихідною точкою для відповіди на так поставлене питання, будуть портрети гетьмана, що повстали за його життя й під його безсумнівною контролею, і як такі мусять мати всі признаки автентичности. Є таких, на щастя, кілька.

I.

Як відомо, гетьман Мазепа був одним із найвидатніщих меценатів української культури. За нього то в українській архітектурі остаточно оформувався стиль українського барока, не без причин прозваного „мазепинським" тоді, як українська іконопись і малярство завдячують Мазепі рішучий поворот у бік Европи. Ціла низка українських церков завдячує коли не своє повстання то розбудову й стилеву реставрацію печаливости Мазепи. (Докладніше про це у фейлєтонах „Діла" з 8-13. травня ц. р. п. з. „Стиль Мазепи"). Очевидно, що одною з найбільш протеґованих Мазепою установ була Печерська Лавра в Київі, яку обвів гетьман монументальною, камяною огорожею, побудував церкву над економськими ворітьми, обновив велику лаврську церкву, та щедро вивінував її ризницю. Недиво, що в ґалєрії портретів лаврських „ктиторів і благодітелів", що ще до 90-их рр. м. віку покривали стіни великої лаврської церкви, найшовся й портрет гетьмана Мазепи. Як і ціла низка фундаторських портретів Лаври, впав і цей портрет жертвою реставраційного вандальства — сьогодня не осталося по ньому й сліду. Збереглися на щастя його доволі докладні описи, а в першу чергу світлини. Опубліковані в 80-х рр. і описані „Київською Стариною", мусять вони заступити нам затрачені безповоротно ориґінали.

На Лаврському портреті бачимо Мазепу зображеного в природній величині, в жупані й контуші, з паличкою в правій руці й пальцями лівої закладеними

за мягкий, шовковий пояс. Голова покрита круглою, футряною шапкою. Обличча повернуте в три четверті на ліво від глядача, повновиде з помітно зазначеними скулами, подовгасте з гарно закроєним носом, пристрасними губами отіненими опущеним козацьким усом, круглим підборіддям, високим чолом і дещо мрійливими очима, що, наче задивлені в себе, виглядають з під правильно зачеркнених брів. На загал сутоукраїнський, як хтось навіть завважив „білоцерківський" тип обличча, з спокійним і привітливим виразом, без певної, домінуючої над іншими, черти.

Автентичність цього портрету стверджена не тільки підписом (Иванъ Степановичъ Мазепа гетманъ), але в першу чергу часом його повстання; не міг він повстати після 1709. р., коли то не тільки портрет Мазепи, але й усі сліди його меценатства нищено й затирано, а мусів повстати коли не в 90-их рр. XVII. в. то може й раньше, безпосередно по обранні Мазепи як ґенерального осаула гетьманом, коли то біля великої печерської церкви почалися основні, реставраційні роботи. Правда, дивлючись на цей портрет, що зображує Мазепу не більше як 45-літньою людиною, могло б нас застановити те, що обрано його гетьманом десь около 55 року життя. Так само видається дивним, чому тут Мазепа змальований без костюмових признак і клейнодів гетьманської влади. Одно й друге дасться легко пояснити й виправдати. Знаємо чейже, з оповідань сучасників, що Мазепа належав до цього рідкого типу людей, які на зверх дуже поволи старіються, задержуючи повновидість й молодечі черти обличча разом з незвичайною живучістю й енерґією до глибокої старости, а краще кажучи до того моменту в ній, в якому або якийсь виїмково сильний удар долі, або важка недуга, ломлять їх з одного маху, коли то природний процес старечого увяду відзискує своє довго неґоване право нечайно, наче протягом одної ночі.

Таким був Мазепа, при чому відомости сучасників ілюструються як немож краще його автентичними портретами.

II.

Найближчим до лаврського портрету, так під хронольоґічним як і під типовим оглядом є портрет молодого Мазепи, збережений на портретоіконі Воздвиження Чесного Хреста з Ситихова, що є тепер в збірках Національного Музею у Львові. Пок. П. Холодний посвятив цьому преінтересному памятникові спеціяльну студію (П. Холодний: Образ Воздвиження Ч. Хреста з церкви с. Ситихова б. Львова — „Стара Україна," Львів 1925. ст. 154- 157.) Походження цеї картини безсумнівно східно-українське, але шлях, яким вона дісталася до ситихівської церкви, невідомий. На перший погляд здавалобся, що це звичайна ікона зображуюча символічний акт Воздвиження Чесного Хреста, але на ділі, це зображення історичної події київського собору з 1685. р., на якому, кромі обрання митрополитом епископа Ґедеона, князя Святополк-Четвертинського, підчинено київську митрополію московському патріярхатові. Тим то й тема Воздвиження Чесного Хреста послужила тут притокою до закріплення облич дієвих осіб цього многоважного акту. Між іншим знаємо, що представником гетьманського уряду на тому соборі був тодішний ґенеральний осаул а два роки згодом гетьман, Іван Мазепа.

І справді в ґрупі „предстоящих" на ліво від „Воздвиження" Хреста бачимо портрет Мазепи, якого згідність з типом лаврського портрету кидається по неволі в очі.

Ґравюра Мігури з постаттю гетьмана Івана Мазепи.

„В дальшому ряді виступає фіґура мущини, середніх літ, з скулистим, сухорлявим лицем, підстриженим по козацькому. Тип лиця і окремі риси дуже нагадують лаврський портрет Мазепи. Порівнання з деякими іншими портретами гетьмана, дає також додатній вислід" (Холодний). В ланцюсі revеляцій про справжні черти обличча Мазепи, є цей ситихівський портрет другим з черги звен, цінних своєю автентичністю.

III.

Третім з черги безсумнівно автентичних зображень Мазепи є його постать в центрі панеґіричного тезису, піднесеного гетьманові київською академією а виконаному одним з кращих тогочасних ґраверів архідияконом Мігурою в 1706 р. Збережена в музею Тарновського в Чернигові, була ця ґравюра частіше обговорювана й репродукована в цілости та у фраґментах. Технічна досконалість Мігури, в повній свободі, з якою він комбінує цілість тезису й користується орнаментально-декоративними акцесоріями, бистрість його обсерваційного змислу виявлена в стислому а в парі з тим беззакидному під кожним оглядом відданні архітектонічно - конструктивного й стилевого характеру церков збудованих Мазепою, переконує нас, що й центральна фіґура „тезису" — саме зображення Мазепи, було вірним, хоча може ідеалізовано-упрощеним портретом гетьмана. Правда, для наших порівнавчих студій залишено тут розмірно не широке поле — сама маска гетьманського обличча, що так з огляду на мініятурність своїх пропорцій до цілости, як і на ґраверську техніку, не дає місця для подробиць і можности провірення їх ідентичности чи розбіжности з чертами лиця Мазепи, з яким ми мали нагоду познайомитися при огляданні двох, описаних в горі портретів. А те, що всеж таки ми на цій мініятурці можемо ствердити, це факт, що в основі своєї фізіоґноміки, обличча Мазепи є тут ідентичне з уже пізнаними портретами — оправа очей, рисунок

носа, невеликих усів, уст й підборіддя, не виключаючи й предовгої шиї та скулів, як небудь стиснені вони тут прилбицею шолома. Ґраверові вдалося навіть підчеркнути цей характеристичний для Мазепи притушений задумою вираз погляду й привітности, яка характеризує обличча лаврського портрету. Придивляючись до Мигуреного зображення Мазепи помічуємо, що він, не зважаючи на репрезентативно-панеґіричне призначення цілости, зберіг у собі певне відношення до життя й моделю, який не пропадає серед барокової помпи панцира з накинутим на нього плащем й під шоломом отіненим китицею струсиних пер.

IV.

Четвертим з хронольоґічної черги автентичних портретів Мазепи булоб зображення гетьмана на панеґіричній ґравюрі Галаховського з 1708. р. Доля цеї ґравюри збереженої в одинокому примірнику на дряхлому шовку в варшавській бібліотеці Красінських, незавидна. Стан її не дозволив дотепер на зроблення фотоґрафічної знимки з неї, а відома вона ширшому загалові єдино з олівцевої копії, яка зберігалася до війни в збірці ґр. Скаржинської в Лубнях. Ориґінал ґравюри описав з автопсії Ровінський, а вже за ним польські дослідники Лоскі й Колачковскі. Репродукція портрету Мазепи з ґравюри Галаховського (поміщена в попередньому числі „Літопису“), зроблена на основі олівцевої копії чи може навіть репліки й брати її в основу стисліщих розважень можна тільки з великими застереженнями й самозрозумілою обережністю. В основі фізіоґномія Мазепи утревалена на згаданій копії з ґравюр Галаховського, не розходиться з уявленням про обличча гетьмана, якого ми набрали з дотепер обговорюваних портретів, хоча й не покривається з ним вповні. Правда, в користь автентичности портрету промовляє ріжниця віку, при чому перед дефінітивним рішенням спинює нас надто помітна довільність цеї олівцевої копії, що з першого погляду виключає безспірну її ідентичність з ґравірованим ориґіналом Міґури. Якась незрозуміла тупість і безпречинна упрямість, коли вже не холодна й садистична жорстокість малюється на тому обличчу з припорошеним сивиною вусом й кучерями довгого волося, що виглядає зпід убраного струсиними перами шолому. Це не є Мазепа попередніх портретів, але я маю повну основу вірити, що метаморфоза не тільки його виразу але й черт обличча мала місце не в ритовині й ґравюрі Галаховського, як тільки в копії з неї, яка нам не всилі заступити ориґіналу.

Гетьман Іван Мазепа. Портрет кисти арт. О. Боровика, мальований з нагоди академії гетьмана Івана Мазепи в Станиславові 1932 р.

V.

Про подрібно описаний (в попередньому числі „Літопису“) портрет Мазепи, що зберігся в ґалєрії родини Бутовичів, скажу кілька слів. Як небудь находився він в родині Бутовичів з давен давна і міг бути спадщиною після ґенерального осаула Бутовича, записаного в переяславському Памятнику Мазепи, як небудь в тійже родині переховувано сідло Мазепи, пару його пістолів й нагрудну бляху кінського панцира з гербом Мазепи, як небудь цей портрет, як портрет Мазепи, згадується в завіщанню сина названого в горі ґенерального осаула, то на мою думку, ручити за його автентичність, доволі трудно. Герб з ініціялами гетьмана, ордер і андрієвська лента домальовані на портреті вже в половині XIX. віку так само, як щойно в 20-их рр. тогож віку означено приналежність цього портрету Мазепі, на його обороті. Порівнання цього портрету з дотепер обговореними, примушує мене ствердити, що признавання його найпевніщим портретом Мазепи (М. Грушевський) перед остаточним провіренням порівнавчого матеріялу, є що найменче передвчасне, при чому більш правдоподібним здається мені приписання його — попередникові Мазепи Самійловичеві.

VI.

Доволі загадочним варіянтом портретів Мазепи є один з тих, що послужив основою для сучасної гетьманові західньо-европейської журналістики. („Die Europäische Fahne“ — річник з 1704. р.). В основу того типу західньо-европейських ґравюр послужило погруддя гетьмана в панцирі, з перекинутим через ліве плече соболевим плащем, з булавою в правій руці, на тлі більше чи менче захмареного неба й шатром позаду гетьмана з права. (Одну з цих ґравюр, збережену в королівському кабінеті ритовин у Берліні, репродуковано в попередному числі „Літопису“). Характеристичною познакою цих портретів є те, що Мазепа представлений тут уже добре постарілим, з недбало запущеним волоссям й такжеж запущеною бородою, раз з гострим виразом полевого полководця, то знову з безпорадним виглядом добродушного, мало не здивачілого старця. Порівнання цього типу портретів з автентичними портретами українського походження, не виключає можливости їх відносної автентичности, хоча й не промовляє за нею без застережень. Про-

мовлялоб за їх автентичністю між іншими те, що тип гетьмана з бородою вміщений в рукописі літопису Величка; проти того типу промовлялиби одначе звідомлення шведських мемуаристів, які бачили й описали гетьмана не надто приклонним старцем, живим, енерґійним і повним гумору, без бороди, з характеристичним козацьким усом. Так чи інакше квестія тих доходжень европейських зображень Мазепи стоїть покищо отвором, а заслугує на те, щоби її прослідити й остаточно вирішити.

Кінчаючи мої принагідні завваги, в які, для браку місця, не війшло обговорення псевдопортретів Мазепи (ґрінсгольмського, підгорецького, норлінівського, бекетівського й інших) можу ствердити, що відтворення облична Мазепи на основі описаних в горі памятників є вже нині можливим, супроти чого такі вибрики фантазії, як „портрет" Мазепи Куриласа дратують своїм ділєтантизмом, що не числиться з реальною дійсністю, хоча й відмежовованою від нас століттями.

З життя полонених-Українців в Німеччині в 1916. році

Написав — *Омелян Терлецький.*

Завдяки заходам „Союзу Визволення України" зібрано було полонених-Українців в чотирьох окремих таборах. Один з них знаходився у Фрайштаті в Австрії, а три в Німеччині: в Раштаті, у Вецлярі і в Зальцведелі. В цих таборах проводилася просвітня робота, яка мала на цілі освідомити полонених-Українців під національним оглядом. Подана тут стаття представляє картину з просвітної роботи у вецлярському таборі в 1916. році. Це частинка з більшої праці про історію цього табору.

Людовий університет для Українців - полонених.

Утворення т. зв. людового університету дня 23. лютого 1916 було важною подією в життю вецлярського табору, бо воно причинилося до розбудження просвітного життя в таборі. „Просвітний Виділ"[1]) уложив цілу програму викладів університету. Друкованими відозвами [2]) оголошено, що дня 23. лютня о год. 10. перед полуднем відбудеться урочисте отворення університету.

І дійсно в цім дні зачали збиратися полонені, але зібралося їх врешті небогато, бо тільки около 120 людей. Але не зважаючи на те, голова Просвітного Виділу др. Роман Перфецький відкрив урочистість довшою промовою, за якою ішли промови майже всіх членів Просвітного Виділу, які мали викладати на людовім університеті. На цьому й скінчилася ціла урочистість, бо з полонених ніхто не забирав слова тай взагалі на очах їх видко було якесь пригноблення, якусь недовірчивість. Не можна було навіть зміркувати, яке враження робили ці промови на слухачів, але одно було певне, що коли в одній промові пролетіли остріші слова проти Москви і промовець згадав про самостійність українського народу, про його славну історію з його князями й гетьманами, то це не впало на серця слухачів. Для них (з малими виїмками) була наша історія чимось таким чужим і незрозумілим, що вона не могла притягнути до себе слухачів і стати для них чимось милим і близьким. На викладах людового університету вони сподівались почути щось більше цікаве від заповідженого курсу про суспільні справи, бо тут могла йти мова про земельну справу, про клясові інтереси, а те найбільше цікавило наших людей.

Ясна річ, що така мала участь на отворенню університету не давала рожевих надій на розвій дальшої просвітньої роботи. Це показувало, як маса полонених-Українців стояла здалека від усякої просвітньої роботи з українським характером. Це видко було добре з того, що на перших викладах зявилося ледви 30 слухачів. А хоч опісля слухачі зачали прибувати на викладах людового університету, то однак народня школа, яка існувала в таборі, підупадала і число учеників не доходило навіть до сотки [1]). Автім у таборі були небезпечні аґітатори, які вміли настроювати масу неприхильно до просвітньої роботи [2]). Вони використовували кожну нагоду, кожне необережно сказане слово, щоби пошкодити просвітній роботі.

Який був настрій в таборі, то видко з того, що „Просвітний Виділ" побоювався демонстрації з боку полонених - Українців на Шевченківському концерті і тому уложено так, щоби свідомих Українців розмістити по ріжних місцях салі, які мали в разі потреби перешкодити демонстрантам. Тай зрештою на вічах, які відбувалися що суботи, видко було настрій маси полонених. Там нераз відзивалися голоси, ворожі українству і являлася обструкція у виді безперервного кашлання, яке перешкоджувало виголошуванню рефератів. Це було так цілий час протягом березня 1916. року.

Всетаки просвітна робота, а саме університетські курси відбувалися далі, а людей, які брали участь у просвітному життю, було в таборі около три сотки. Цих людей орґанізовано, утворювано нові орґанізації і тим способом формувалася українська громада.

Шевченківське свято.

В таких обставинах уладжено Шевченківське свято. Дня 26. березня 1916 відбулася перед полуднем академія, а вечером концерт. Театральну сцену прибрано відповідно і о годині десятій зачалося свято. Насамперед була виголошена промова, а опісля відбулося читання адрес від поодиноких таборових орґанізацій. Зміст адрес був відповідно уложений, при чім ска-

[1]) Це була орґанізація, зложена зі свобідних людей, переважно австрійських Українців, яка провадила просвітну роботу в таборі.

[2]) В таборі була українська друкарня.

[1]) Звід. Лисецького з 27/3 1916.

[2]) Протокол Ген. Ради з 11/3 1916.

зано було про національну самостійність українського народу, який має право домагатися для себе політичної самостійности. Хор Товариства ім. Лисенка відспівав кілька пісень та гимн „Ще не вмерла Україна". На цім скінчилася перша частина Шевченківського свята. Вечером відбувся концерт, на який зложилися промови, деклямації і концертові виступи хору Товариства ім. Лисенка. На академії було присутних около 500 людей, а на вечірнім концерті було около 2000 людей.

Це Шевченківське свято мало в життю табору своє значіння. Вже сам факт, що участь у ньому була велика, показує, які поступи зробила українська пропаґанда в таборі протягом одного місяця. Це видко було і з того, що учасники свята поводилися зовсім поправно і не було ніяких демонстраційних виступів, як це бувало ще місяць перед тим. Замовкли навіть ті, які на вічах любили перешкаджати рефератам про світові події. Інша річ, що по святі почалася тут і там критика цього свята. Говорено, що з Шевченка зроблено ніби якогось святого, якому складають поклони, але поважніших замітів не було. Подобалося те, що на святі виступив полонений з промовою, подобалися деклямації і хоральні співи.

Віча.

Хотяй Шевченківське свято зробило корисне враження в таборі, то однакож настрій був ще непевний. В таборі було ще богато полонених українського походження ворожих українству, а ціла маса ставлялася до української ідеї пасивно. З цієї пасивности треба було вирвати масу конечно і заставити полонених до дискусії, до роздумування над тим, що робилося в таборі. А це не було так легко зробити, як би може здавалося. Маса могла зацікавитися „казкою про неправедного царя", „чи казкою про салдатську душу", або оповіданням „як мужик став довжником у всіх", але українська ідея була для неї чужою, незрозумілою. Одна земельна справа могла її більше зацікавити і при кориснім розвязанню земельного питання маса полонених допускала навіть можливість існування якоїсь ближче неозначеної автономії України. І тому то, коли член президії Союзу Визволення України на вічу дня 24. квітня 1916 р. виголосив реферат про земельну справу [1]) і розвязав її в демократичнім духу, то маса полонених вислухала уважно цього реферату, незважаючи на те, що в цьому рефераті була також мова про політичну незалежність України.

Тимчасом в таборі полонених-Українців у Раштаті приготовлювано велике січове свято, яке мало відбутися там дня 27. квітня 1916 р. [2]) Централя С. В. У. в Берліні поробила заходи у военному міністерстві, щоби можна було 50 полоненим з Вецляру взяти участь у цьому святі. Міністерство згодилось на те і тоді з вецлярського табору виїхало 50 полонених до Раштату. Там вони побачили це свято тай придивилися тамошній просвітній роботі протягом кількох днів. Зараз по святі приїхали до вецлярського табору полонені з Фрайштату (Австрія) в числі кількадесяти людей. Дня 1. травня ц. р. уладили фрайштадці у вецлярському таборі концерт свого хору і трубної орхестри та при цій нагоді виступили з промовами. Концерт був дуже гарний і він подобався вецлярським полоненим, яких зібралося в салі Народного Дому [1]) поверх дві тисячі. Кромі хоральних точок були також добрі промови, в яких рішучо запельовано до байдужности полонених на українську справу і на просвітню роботу в таборі взагалі. Усе те зробило велике враження.

¹) Прот. Ґен. Ради з 22/4 1916.
²) Пор. „Українці в Німеччині" Т. І. ст. 168.

Побут фрайштадців у Вецлярі і оповідання самих вецлярців об тім, що вони бачили в раштадському таборі, мусіли показати свої наслідки у вецлярському таборі. Маса полонених вийшла зі своєї байдужности і заворушилась. [2]) Одним фрайштадці стали прикладом, як треба ставити себе до української справи. Їм подобалося те, що говорено про раштадське свято. Вони бачили, що їм треба також якось інакше поставитися до української справи і не можна бути далі байдужними до неї. Інші не здавали собі справи належито з усього, але всеж таки зачали роздумувати над тим, що робиться в таборі. Знайшлися врешті й такі, яким те все дуже не подобалося. А це були свідомі вороги українства, не зважаючи на своє українське походження. Вони не були вдоволені з того, що українська справа здобувала собі популярність у таборі і тому вони зачали проводити відповідну антиукраїнську аґітацію. Про Раштат розголошено, що там усе приготовано вже до походу на фронт проти Росії. Посвячення Січового прапора цього найліпшим доказом. З усім тим вязано побут фрайштадців у вецлярському таборі, а ненависть до них була тимбільша, що фрайштадці кинулися зараз з аґітацією по бараках. Дійшло до того, що одного разу кинено за одним фрайштадцем камінням.

Тим способом в таборі зачався фермент, а разом з тим зачалася боротьба на слова між приклонниками й противниками українства. Провідники просвітньої роботи рішили теж сміліше виступати з українською пропаґандою. Рішено уладжувати політичні віча з чисто українським характером. Досі таких віч не було. Якщо давано розголос якійсь справі, то підклад її був суспільний, а не спеціяльно український. І так на прогульці дня 1. травня уладжено віче з відповідним рефератом для зазначення робітничого свята. Знов же дня 11. травня на прогульці уладжено було віче в память одинацятих роковин російської революції. Тепер прийшла на дневний порядок українська політика. Дня 20. травня т. р. відбулося віче, на якому виголошено реферат про політичну плятформу Союзу Визволення України.[3]) Слухачів було понад тисячу і реферату вислухано без протестів.

Але найбільше цікавила людей всеж таки земельна справа. Це видко було дуже добре з віча, яке відбулося дня 27. травня. На вічу виголошено реферат про земельну справу на Україні і опісля відбулася жива дискусія. З дискусії вийшло, що земля повинна належати до того, хто її обрабляє. Дійти до того можна через бойкот панської землі, а на це треба орґанізації і треба запомогових кас на час безробіття.[4])

Дуже корисним фактом було, що з кінцем червня чи початком липня 1916. року зачали відбуватися віча, які уладжувало товариство „Воля". На вічах реферо-

¹) В таборі знаходився один великий барак з великою салею, яку названо »Народним Домом«. Там відбувалися віча, виклади, концерти і театральні вистави.
²) Звід. Катеринюка з 23/5 1916 і прот. Просвітнього Виділу з 25/5 1916.
³) Прот. Ґен. Ради з 20/5 1916.
⁴) Прот. віча з 27/5 1916.

вано на суспільно-політичні теми і хотяй там мало говорилося про Україну, а говорилося взагалі про становисько робучого люду до суспільно-політичного ладу в російській державі, то всеж таки ці віча зближали масу полонених до просвітньої роботи в таборі і тим способом невтралізували роботу її противників. Ці віча відбувалися під голим небом і учасників бувало около півтора тисячі людей.[1])

Дня 1. липня 1916 р. відбулося віче також в холмській справі. Досі не порушувано цієї справи на вічах, тепер і на це прийшла пора. Реферат в справі Холмщини виголосив полонений І. Лазько і по ньому забирало голос чотирьох бесідників. Учасників на вічу було около 1000 людей і тоді ухвалено одноголосно таку резолюцію: „Ми полонені-Українці з усіх ґуберній російської України, зокрема з Холмщини, заявляємо, що цей край є частиною нашої української землі. Тому ми всі рішучо протестуємо проти загарбання цієї корінно-української землі і звертаємося до Союзу Визволення України, щоби він став із домаганням перед відповідними чинниками, аби Холмщина негайно була вилучена з одноцільного заряду з польським краєм, а натомість, щоби їй забезпечено повне право свобідного культурно-національного розвитку разом з іншими українськими землями, що знаходяться під управою Австрії.“[2])

Це віче показує якнайвиразніше, що просвітна робота не була даремно ведена в таборі. Могли собі бути противники української справи, могла більшість мешканців табору ще байдужно ставитись до неї, ця тисячка учасників документує, що українська справа піднялася значно в таборі в гору.

Ще ліпше показує віче з 31. жовтня т. р. скликане для відсвяткования одинацятих роковин російської революції з 1905. року. Це було перше віче в таборі від початку просвітньої роботи в таборі, на якім всі учасники дійсно співчували з аранжерами цілої маніфестації. Тоді виголошено кілька промов. Говорили: Решетняк, Білик, Лазько, Лисецький, Андріюк, др. Перфецький, Янчук і Скоропис-Йолтуховський. В промовах піднесено значіння цієї революції для робучих кляс, але побіч того деякі бесідники висували на верх українську справу.[1]) Одно і друге подобалося учасникам віча, а святочність хвилі збільшило відспівання похоронного, революційного маршу, українського гимну і січового маршу „Гей там на горі Січ іде“ в супроводі духової орхестри. Цікаво було бачити, що майже всі учасники віча співали український гимн і співали його з одушевленням. Це була дуже гарна хвиля в життю вецлярської громади Українців, полонених. Вона показувала, що давня байдужність до українства зникла вже в тих півтора тисячі зібраних на вічу людей, і що вони вже були приєднані для української ідеї.

[1]) Звідомлення Лисецького з 15/7 1916, звід. Пачовського з 25/7 1916.

[2]) Прот. віча з 1/7 1916 р.

[1]) Прот. тов. „Воля“ з 31/10 1916.

Терехтемирів, запорожський військовий шпиталь

Написав: *І. К.*

Запорожське військо від найдавніших часів дбало про те, щоби забезпечити опіку для тих, „що ставилися проти неприятеля горлами своїми, каліцтво на тілі понесли, на війну вже йти не можуть і, поки живуть, не можуть знайти собі прожитку“. В 1578 р. реєстрові козаки добули від короля Степана Баторія село Терехтемирів над Дніпром на військовий шпиталь і захист.

Терехтемирів існував вже мабуть у княжі часи і належав до голосного Зарубського монастиря. В часи литовської держави він рахувався державною власністю великого князівства. З початком XVI ст. володів ним Остап Дашкович, черкаський і канівський староста, славний з походів на Татар, — козацькі літописці уважали його навіть першим запорожським гетьманом. Дашкович при смерти 1535 р. дарував цю оселю Печерському монастиреві, але монастир по кільканацяти роках передав село до київського замку за якусь іншу маєтність, — в той спосіб Терехтемирів перейшов знову на державну власність. Колиж Степан Баторій почав орґанізувати реєстрове козацьке військо, серед інших „вольностей“ дав козакам Терехтемирів на військовий шпиталь.

Терехтемирів стоїть на правому березі Дніпра, на великому закруті, який робить ріка. Беріг скелистий, вкритий горбами, ярами, кручами. На верху гори стояв замок з камяними мурами й оборонними вежами. Під замком були козацькі оселі, а серед них давній монастир з церквою Успення Богородиці. З часом Терехтемирів ставав все більший і перемінився у містечко. Довкола повстали хуторі і слобідки, з яких виросли нові села: Зарубинці, Букрин, Григорівка, Колесища, Ромашки та інші.

Шпиталь був при монастирі. Хорими і немічними опікувалися черці. Утримання для шпиталя козаки добували різними способами. У лісах було ще багато звірини, в ріках жили бобри, яких футра дуже цінилися, в озерах і Дніпрі була різнородна риба. До Терехтемирова належали також лови і рибальство на ріці Самарі. По всіх хуторах були пасіки; хліба велика сила ішла з усіх сіл. В Терехтемирові був добрий камінь (пісковик) до млинів і на жорна; зі всіх сторін зїздилися люде за ним і з продажі його були добрі прибутки. Гроші для монастиря і шпиталя приходили теж з терехтемирівського перевозу на Дніпрі. На Терехтемирів ішла дорога з лівобережної України, з Переяслава, а що мостів на ріці не було, то людей і вози перевожено поромами за якоюсь платою. Немічні і каліки, що жили в шпиталі, могли мати добрий прожиток.

Та козаки недовго утрималися у Терехтемирові. Підчас повстання Лободи і Наливайка Терехтемирів

був місцем, де часто збиралося козацьке військо; тут були також маґазини збіжжа і солі. Та козаків погромлено і польський сойм 1597 р. за кару відібрав запорожському війську Терехтемирів і віддав його якомусь шляхтичеві. Новий гетьман Самійло Кішка заходився, щоби добути назад військові маєтности, але аж 1614 р. Терехтемирів вернувся до козацьких рук.

Козаки взялися знову уладжувати свої землі. Тоді вони добули для монастиря сусідні села, так що козацькі володіння простягалися на дві милі здовж. Терехтемирів став столицею запорожського війська. Був тут військовий арсенал, скарбівниця, де складали воєнну здобичу, магазини харчів; в монастирі переховувалися козацькі привілеї і військові „клейноти“ тобто відзнаки. Часто проживали тут гетьмани, особливо Петро Конашевич Сагайдачний. Туди заїздили визначні чужосторонні гості, як єрусалимський патріярх Теофан, що обновив православну єрархію 1620 р., кандидат до турецького престола Яхія і інші В замку козаки тримали нераз бранців.

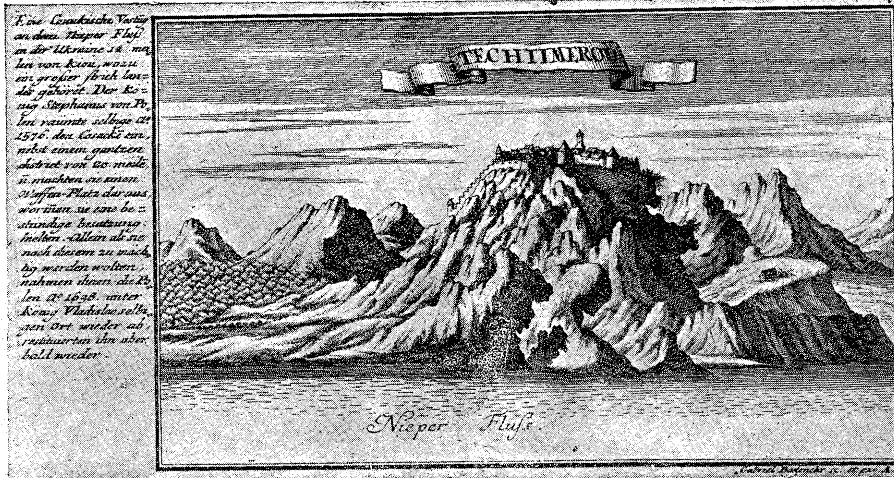

Терехтемирів на сучасній німецькій ґравюрі.

Але прийшли нові війни і Терехтемирів знову знищено. В 1637 р. підчас повстання Павлюка, козак Ілаш Караїмович, прихильник польської влади, зрабував терехтемирівський скарб. Польське військо звело тут бій з козаками і спалило Терехтемирів, з людного містечка залишилося тільки пожарище. Козацькі села знову пішли у шляхетські руки.

Терехтемирів відбудувався і обновився аж тоді, як повстала козацька держава під гетьманством Богдана Хмельницького. Гетьман привернув козацькому шпиталеві давні права і маєтности, також ріку Самару. Опіку над шпиталем взяли черці і вели заряд маєтностей, але всі приходи мали йти на утримання калік та немічних козаків запорожського війська. Терехтемирів знову залюднився; утворено тут терехтемирівську сотню, що належала до канівського полку. Шпиталем опікувалися також наступники Хмельницького, особливо Іван Виговський і Петро Дорошенко.

Та пізніше прийшли знову тяжкі часи і Терехтемирів занепав цілком. В 1678 р. підчас турецької війни терехтемирівський замок згорів, таксамо погоріли сусідні села. Населення не могло вижити серед безнастанної війни, кидало свої оселі і переносилося на лівий беріг Дніпра. Гетьман Іван Мазепа передав терехтемирівські землі київському Золотоверхому Михайлівському монастиреві. Але серед дальших незгодин вже не відновлено запорожського шпиталя

Останній з гетьманів, що памятав про Терехтемирів, був Пилип Орлик. На чужині в Молдавії, куди переселився по нещасливій полтавській битві, він думав ще про обновлення терехтимирівського шпиталя. В конституції 1710 р. читаємо: „Город Терехтемирів, як здавна до війська запорожського низового належав і уживався на шпиталь, так і тепер, по визволенні, дай Боже, батьківщини від московського підданства, має ясновельможний гетьман цей город війську запорожському низовому з усіми добрами і перевозом, що є там на Дніпрі, привернути, шпиталь в ньому для старинних, зубожілих і ранами скалічених козаків коштом військовим збудувати і подбати, щоби їм був харч і убрання“. Але Орлик вже не вернувся на Україну і козацький шпиталь залишився невідбудований.

З терехтемирівської старовини до наших часів лишилися сліди валів давнього замку, козацькі хрести по горах і руїни будинку в селі Монастирок (Монастирище), — це може останки запорожського шпиталя. Ці сумні спомини давньої слави бачив Шевченко і згадав в поемі „Сон“:

І Трахтемирів геть горою
Нечепурні свої хатки
Розкидав з волею лихою,
Мов пяний старець торбинки.
А он старе Монастирище,
Колись козацькеє село,
Чи те воно тоді було?
Та все пішло царям на грище:
І Запорожже, і село,
І монастир святий, скарбниця —
Все, все неситі рознесли...

Історія 8. галицької бриґади

(давнішої „Ґрупи Рудки“ або „Ґрупи Гофмана“).

Написав: *Др. Іван Карпинець*

(Продовження)

I.

Українські оружні сили в Рудеччині в часі від листопада 1918 до половини січня 1919. р.

а). Заняття Рудок і повстання першого українського військового відділу*).

Відомість про заняття Українцями Львова одержало рудецьке староство вже першого листопада й то певно десь коло полудня. Але ця вістка серед ширшого загалу в Рудках не поширювалася, бо в інтересі провідних польських кругів лежало, щоби про це не говорити ширшому громадянству. До кількох свідомих Українців в Рудках дійшла ця вістка вже пополудни та могла їм видаватися неймовірною. А до деяких українських сіл в повіті дійшла вона певно десь аж пізним вечером. І коли польські провідні круги в Рудках мали змогу вже принайменше від полудня 1. падолиста застановлятися над витвореною ситуацією (бо цілком певно староство уділило їм зараз відомостей про події у Львові), і приняти якісь постанови, як їм до цеї події поставитися, то Українці так в Рудках як і по селах повіту, не могли зразу зробити жадних кроків, в звязи з витвореною ситуацією, з двох причин: 1) занадто вже було пізно, коли довідалися про події у Львові, і 2). не було саме в цій хвилі в повіті людей, які би започаткували якусь акцію. Головний політичний провідник повіту, о. Степан Онишкевич ще не повернув з Відня, а адвокат др. Марітчак якраз виїхав 1. XI. ранним поїздом до Льова. — О. Онишкевич вправді повернув до Купнович Старих зараз 1. падол., але щойно десь коло 11. години вночі. Він довідався вже в Ряшеві про переворот, бачив хаос і замішався по залізницях аж до Самбора й ледви дістався додому. Коли вже був у себе, в Купновичах Старих, зараз поручив голові „Січи“ вислати післанців по селах, щоби на слідуючий день, це є 2. листопада збиралися „січовики“ й хто зможе, до походу на Рудки; та голова „Січи“ цього не зробив. — А др. Марітчак доїхав тільки до Скнилова, бачив там деяких Українців і ті радили йому повернути до Рудок та перебрати владу в українські руки. Але залізниця перестала вже правильно функціонувати й він вернув до Рудок на паротязі щойно коло першої години вночі (з 1. на 2. листопада), та вже годі було в цій порі щонебудь починати.

Тимчасом рудецькі Поляки, по нарадах, розброїли цеї ночі (з 1. на 2. листоп.) жандармерію в Рудках, утворили міліцію зі своїх людей і здається вислали післанців до довколичних постерунків жандармерії з наказом звезти всю зброю до Рудок; командантом рудецької міліції зістав Каліньскі. І так ранок 2 листопада застав вже в Рудках польську владу.

Але й Українці Рудеччини, заохочені приміром Львова, не дармували, а захоплення Поляками влади в Рудках додало їм тільки більшої відваги та порушило амбіцію; мовляв — Львів наш, а тут таке мале місточко, серед українського моря, має бути в польських руках? І всі свідомі одиниці взялися до діла. О. Онишкевич зараз рано по своїм приїзді (2. XI.) сам порозсилав післанців по довколичних селах та став збирати Купнівчан до походу на Рудки. Рівночасно в „Народнім Домі“ в Рудках зібралося на наради самочинно кількох інтеліґентів з міста й з повіту. Були там: пок. о. декан Ковальський з Новосілок Гостинних, о. Кульчицький Симеон з Вощанець, др. Марітчак, п. Верхола Іван, управитель школи в Новосілках Гостинних, п. Лев Федевич, правник, австрійський четар Теодор Швець і кількох інших. Польська влада, не чуючися безпечною серед українського моря, не робила труднощів цим нарадам. Зібрані постановили усунути польську а установити українську владу в повіті. А щоби це зробити, треба було конечно опанувати адміністраційний і комунікаційний осередок повіту а саме Рудки. В тій цілі порішили, що треба зібрати по селах трохи людей, які були б готові піти вечером з якимнебудь оружжям на Рудки та розброїти існуючі в околиці постерунки жандармерії. До цеї праці зголосився чет. Швець і автор; оба пішли до села Дубаневич з кількома селянами, які до них прилучилися, передусім в Беньковій Вишні — але на постерунку не застали вже, крім якоїсь дубельтівки, жадного іншого оружжя, бо його командант завіз всі кріси й муніцію рано до Рудок і віддав польській міліції. Чет. Швець і автор вернули до Беньკової Вишні й тут збирали людей на вечір.

Щоби заняття Рудок обійшлося без проливу крови, треба було Поляків відповідно настрашити. Тому деякі зі зібраних в „Народнім Домі“ членів наради розпустили поголоску та її поширювали, що о. Онишкевич, знаний серед Поляків зі своєї енерґічної постави, машерує зі Самбора на Рудки щось з 6.000 війська. Чи деякі учасники наради були вже повідомлені про те, що робить о. Онишкевич, чи ні, — не знати. Ця вістка скоро поширювалася й не давала Полякам спокою, тимбільше, що ще хтось і телефонічно подав її з перестанку Конюшки Семянівські до стації в Рудках. В цілі її провірення, вислали Поляки навіть кількох людей на конях а пополудни стали проявляти більший неспокій. Тому запросили вони о. декана Ковальського, о. Симеона Кульчиць-

*) На основі: а.) короткого спомину, написаного о. сов. Степаном Онишкевичом для автора дня 24. березня, 1932; б.) відомостей, уділених авторові устно п. др-ом Олександром Марітчаком, адвокатом у Львові. в). власних спостережень автора; г). польської брошури: „Rudki pod okupacja ruską 1/XI. 1918-15/V. 1919; spisał M. W.“, що вийшла в 1920. р. — Звіт курієра, студента теольоґії Василя Добровольського, про події в Рудеччині, який є поміщений в II. річнику „Літопису“ в ч. 7-8 з 1930. р., є неточний. — На цьому місці складає автор подяку о. сов. Степанови Онишкевичеви і п. меценасови Олександрови Марітчакови за уділення згаданих вище інформацій.

кого й др. Марітчака на нараду до староства та предложили їм проєкт спільної міліції; та наші представники на це не згодилися.

Тимчасом о. Онишкевич зібрав около 150 людей, переважно з вилами й над вечір (2. XI.) вирушив з цим „військом" на Рудки. Серед цеї горстки людей один тільки ст. десятник У. С. С., Петро Томашівський з Купнович Старих, був в добрім, стрілецькім однострою; решта як хто міг. Частина цих людей в дорозі згубилася і як о. Онишкевич станув смерком в селі Вистовичах (около $1^1/_2$ км. на захід від Рудок), мав всего яких тільки 80 людей. — А від північної сторони Рудок, на дорозі з міста до Беньової Вишні, коло двора ґр. Скарбка, зібралося в цей час понад 15 людей, з яких щось 2 мало кріси; їх зібрав чет. Швець в Беньковій Вишні. Всі ждали там на якусь вістку з Рудок, зглядно від о. Онишкевича, а коли очікування продовжувалося, вибрався четар Швець до Рудок, щоби прослідити ситуацію; решта мала полишитися на місци аж до його повороту. — Чи й з інших сторін збиралися якісь ґрупи людей до походу на Рудки — не знати; однак здається що ні, бо не було в цих сторонах людей, які могли би там щось започаткувати.

Напроти о. Онишкевича вийшов був о. Голинський, тоді ще богослов і повідомив його про все, що діялося в Рудках. Відтак вернув з поворотом і в імени о. Онишкевича зажадав від Поляків, щоби вислали до коршми, поміж Рудками а Вистовичами, своїх делеґатів, які підписали би умови капітуляції. Поляки вибрали зараз 3 чи 4. делеґатів а саме: свого пароха Михайла Войтася, бурмістра Бенецкого, коменданта міліції Каліньского та здається, що й шкільного інспектора Лясоту та поспішили на призначене місце. З ними пішли Українці адвокат др. Марітчак і четар Швець, що саме тоді надійшов з Беньковоі Вишні, щоби розвідатися про ситуацію в Рудках. Коли всі прийшли вже до визначеної коршми, зараз о. Онишкевич віддав команду над своїм „військом" чет. Швецеві а сам з др. Марітчаком удався до делеґатів, заявив їм, що окружив Рудки, відділом з 600 людей та зажадав від них цілковитого піддання. Делеґати запропонували від себе утворення спільної міліції та о. Онишкевич на це не згодився, бо казав, що при такій міліції легко о непорозуміння, а тоді він не міг би забезпечити мешканцям повного спокою. Остаточно Поляки згодилися на капітуляцію, бо не бачили іншого виходу, а умови цеї капітуляції списано на двох, видертих з якогось зошита, картках. Головна її точка була така, що Поляки віддають Українцям все оружжя. О. Онишкевич запевнив їх, що буде повна безпека життя й майна та що в урядах не буде жадних змін.

Др. Олександер Марітчак, український повітовий комісар в Рудках.

По підписанню акту капітуляції, вернула польська делеґація до міста та почала збирати оружжя а за хвилю увійшов туди відділ о. Онишкевича, під командою чет. Швеця та забрав 29 крісів (може й трохи муніції), які віддала польська міліція; це було коло 7-8 години вечером. А що було досить темно, то горстка цікавих людей, переважно Жидів, яка хотіла подивитися на українське військо, не дуже то багато могла побачити, хиба одного ст. десятника У. С. С. Петра Томашівського, що в добрім стрілецькім однострою, та з крісом в руках повнив службу коло входу до громадського уряду, куди пішли о. Онишкевич, др. Марітчак, четар Швець і польські делеґати, щоби полагодити ще деякі формальности. Тоді то надійшов також і цей відділ, що зібрався в Беньковій Вишні (щось понад 15 людей). — За хвилю, коли вже зброя й влада опинилася в українських руках, часть „вояків" зголосила, що йде домів; здержувати їх не було потреби, бо все-ж остало з 20 таких, що виявили охоту полишитися якийсь час при „війську." Вони узброїлися відібраними крісами й пішли до будинку рільничої школи, де й закватирувалися. (Цей будинок находиться при північно-східнім виході з Рудок, при гостинці Львів-Самбір). А кількох полишилося ніби в поготівлю в громадськім уряді, де їм принесли зараз якусь солому чи сінники, щоби могли переночувати. Коло 9. години (вечером) повідомив о. Онишкевич і др. Марітчак старосту про переняття влади в повіті Українцями. Це все сталося в суботу 2. листопада, 1918. р.

Так отже без шуму й жертв а навіть без більших зусиль, без приказів і наказів а тільки завдяки розумній співпраці свідомих одиниць, які старалися взаїмно себе відчути й зрозуміти, найшлася влада в повіті в українських руках мимо того, що Українці не мали майже ніякого оружжя. Але це перебрання влади було зразу більше формальне, як фактичне. Формальне — бо по урядах нічо наразі не мало змінюватися, ані урядовці, ані спосіб адміністрації ані навіть мова урядування. Одиноким фактичним висловом цього переняття влади було тільки розвязання польської міліції, відібрання їй 29 крісів та повстання маленького відділу українського, більше о характеві міліції, як війська, з комендантом четарем Теодором Швецем, що на припоручення о. Онишкевича й др. Марітчака став і комендантом Рудок. Сам др. Марітчак був предвиджений всіми на повітового комісаря, та заки його вибір наступив формально, як це приписувала інструкція (повітового комісаря мали вибирати делеґати громад; делеґати мали походити рівнож з вибору), повнив вже від першої хвилі обовязки повітового комісаря. Цей малий відділ, завязок української оружної сили в Рудеччині, повстав

під натиском зовнішних обставин, а саме як реакція на поведення Поляків, які спочатку хотіли задержати владу в повіті тільки виключно в своїх руках. Можна приняти, що коли би Поляки не були захопили влади в свої руки, то й не було би зразу українського відділу в Рудках.

Цікава річ, що представники рудецьких Поляків згодилися так скоро на капітуляцію, мимо опору своєї молодої ґенерації, яка була цьому противна. Автор брошури „Rudki pod okupacją ruską“ пише, що це був для них, як пізніше показалося, одинокий вихід, бо Рудки були окружені зі всіх сторін, вправді не військом але „czernią chłopstwa ze wsi okolicznych, czyhającą na jakieś zamieszki, by rzucić się na Rudki z mordem i pożogą.“ Отже вони думали, що направду великі маси селян окружили місто та що в такім випадку вони не зможуть встоятися. На ділі однак, як це ми вище бачили, так не було. Ані Рудки не були окружені масами людей ані наші селяни не чекали на хвилю, коли то зможуть кинутися на місто „z mordem i pożogą,“ як це показало само заняття його, що відбулося спокійно, тихо й без найменшого забурення публичного спокою. Гадку Поляків про окруження Рудок могло піддержувати те, що на другий день, це є 3. листопада, коло 10. години перед полуднем, прийшов до міста з Новосілок Гостинних малий відділ з 15-20 селян, та під звуки сурми помашерував до рільничої школи. Люди цього відділу, крім двох-трьох, що мали якісь дубельтівки й здається один кріс, не мали жадного оружжя. Вони зараз доповнили попередній відділ, якого люди стали поволи розходитися домів з думкою, що вони сповнили свій обовязок а тепер черга на інших.

Наведена подія зі заняттям Рудок доводить, що українські селяни повіту радо поспішили там, де цього вимагала загальна справа. І хоч не було ні примусу, ні якоїсь аґітації ані навіть часу на повідомлення — то однак протягом кількох годин зібралася під Рудками сотня селян, що повинуючися зарядженням кількох інтеліґентів, зуміла заховатися карно й гідно й виконати все, чого було треба. Вже цей самий факт опрокидує твердження наших сусідів і наших ренеґатів, немов би то наш селянин не хотів боротися за Україну.

6.) Від 3. до 9. листопада.*)

В Рудеччині, по перенятті Українцями влади, панував спокій. Вправді в ночі з 2. на 3. листопада мало місце пограблення двора в найменш свідомім селі Гошанах ($7^1/_2$ км. на північний схід від Рудок), але це був одинокий і відокремлений випадок і мав місце саме тоді, як Українці щойно перенимали владу а може навіть і скоріше; слідуючого дня все там успокоїлося. 3. листопада, це є на другий день по перенятті влади, повівав вже з будинку староства український прапор, а в слідуючих днях примістився в будинку „Повітової Ради“ — „Український Повітовий Комісаріят“, на якого чолі станув, зразу провізорично, др. Олександер Марітчак, адвокат в Рудках, та зараз став урядувати. На чинність комісаріяту складалося спочатку передусім видавання перепусток для осіб, що хотіли піти, чи поїхати поза Рудки; за урядову печатку служила зразу адвокатська печатка др а Марітчака. Про ці перепустки старалися передусім Жиди. — По громадах відбувалися вибори сільських комісарів, які заступили зараз війтів, та вибори делеґатів, які мали відтак вибрати повітового комісаря. Австрійські уряди, а це староство й податковий уряд та суд полишилися, й ще ніби дальше урядували по старому. В Рудках полишилася стара рада громадська з бурмістром Бенецким на чолі. Перестала існувати тільки жандармерія так в самих Рудках як і в околиці, бо її розвязали ще Поляки. Українська влада в повіті не впроваджувала ще жадних нових порядків, бо не мала ніяких інструкцій від вищих властей. Але не тільки не було інструкцій від нашого уряду, але навіть і відомости про події у Львові були дуже непевні; залізниця майже перестала функціонувати, часописи не приходили, а висилати когось до Львова було рівнозначне з наражуванням даного чоловіка на небезпеку. Спочатку знали, що там є якась перестрілка, яка може й декого зі свідоміших Руччан і непокоїла, але здається переважала думка, що Українцям вдасться скоро зліквідувати польський виступ, тимбільше, що вже певно й цілий край є в українських руках.

Отсе образ Рудеччини в перших днях української влади. Можна загально сказати, що, по прояві ініціятиви при заняттю Рудок, наступила певна оспалість, яка проявлялася тим, що все ждало на прикази згори, та хотіло, щоби наше розвязання зі старими порядками наступило як найлеґальніше. Здається мало хто з Українців Рудеччини міг тоді подумати, що Поляки схочуть силою заняти Східну Галичину в часі, коли то всемогучий Вільзон проголосив клич „самоозначення народів,“ під діланням якого й розлетілася стара Австрія. Загал міг думати, що цей клич буде поправді примінений до всіх народів а тимсамим і до Українців. Ця думка робила Рудеччан пасивними на події поза Рудеччиною та впливала на те, що зразу не були вони скорими до орґанізування якоїсь боєздатної одиниці війська. Зрештою це, як вже при описі Рудеччини зазначено, було прямо неможливе, бо крім вояків бракувало всего: оружжя, одягів, касарень та старшин і підстаршин.

Український відділ в Рудках, о характері міліції та числом до 30 людей, які все змінялися, ледви животів. Кватирував він в рільничій школі; кількох вояків приміщувалося в громадськім уряді, де було нібито поготівля а кількох ходило час від часу на стацію, в ціли провірки поїзду, як коли який їхав. Стан цього відділу вічно змінявся; одні відходили, другі приходили. Люди живилися тим, що могли дати довколичні села а саме хлібом і яйцями, Війти, зглядно сільські комісарі, які протягом цих кількох днів замінили війтів, діставали припоручення з повітового комісаріяту зібрати стільки то бохонців хліба і яєць і доставити до Рудок, що вони й робили. Вояки спали на соломі, розстеленій на землі. Не було військового порядку ані вправ. Люди були зодягнені, як хто міг; більшість однак мала ще австрійський однострій. Не було жадної реєстрації ані винагороди за службу. Чет. Швець, командант цього відділу та командант міста, сам один, без жадних інструкцій згори, не дуже то міг щось зробити. Добре було, що все зумів задержати в Рудках якесь число людей, які принайменше припильнували крісів та робили враження на посторонніх, що все таки є якась збройна сила. Щастям було, що всі ці вояки розуміючи повагу

*) На основі даних, які зазначені в попереднім розділі та споминів ґенерала Болеслава Рої, що під заголовком „Legendy i fakty“ вийшли цього року (1932).

хвилі, заховувалися спокійно й послушно мимо того, що ніхто їх не міг за провини карати, тому що не було жадної екзекутиви.

Четара Швеця, який був більше фронтовиком, мучила, здається, неочеркнена в тодішніх умовах роля команданта міста а тому він її зрікся; це було може 5. або 6. листопада. На його місце став командантом міста підхорунжий У. С. С. Пачеха Григорий, родом з Хишевич, що десь тоді повернув з війни. А чет. Швець, здається, задержав команду над згаданим відділом в рільничій школі.

Які ж були функції команданта міста? — На це питання тепер годі відповісти. Події розвивалися скоро а нові організаційні форми тревали тільки короткі хвилини; вони не мали ще часу примінитися до життя та полишити по собі документів. Певним є, що команда міста, яка примістилася в однім, чи двох покоях жидівського дому коло ринку, мала дбати про спокій і порядок в місті та може й переняла від повітового комісаріяту функцію видавання перепусток для населення. Цій команді підлягали безпосередно вояки, що тримали поготівля в громадськім уряді; було їх всего кількох та все ті самі.

По селах повіту творилися міліції, які мали за ціль берегти лад і спокій а складалися звичайно з кількох бувших австрійських вояків, які однак не все були уоружені й зодягнені по військовому; командував ними звичайно якийсь бувший підстаршина; цих міліціонерів вибирали собі самі громади. В разі потреби могла сільська міліція звернутися за поміччю до рудецького відділу. У декого з Рудеччан повстала була думка, відтак може навіть і реалізована, щоби поодинокі члени сільських міліцій ішли на день, чи два повнити службу при рудецькім відділі. Річ природна, що за службу при рудецькій міліції, а може й при сільських, мала бути якась заплата, але про це зразу хіба тільки говорилося, бо в дійсности не було чим платити; повітовий комісаріят ще не розпоряджав жадними грошевими засобами, а з нашими державними установами у Львові не було звязків і не можна було дістати від них грошей, яких впрочім і вони не мали. Відносно службової залежности цих сільських міліцій, а саме, чи вони підлягали безпосередно повітовому комісареві, чи командантові рудецького відділу, нині годі сказати; здається, що ся справа не була цілком управильнена.

Запевнення спокою по громадах вимагало, щоби незнайомих подорожних піддавати контролі. Міліції звертали передусім увагу на повертаючих в свої батьківщини бувших вояків ріжних армій та забирали їм оружжя, як ще яке мали, та все це з військового майна, що було в них понад їхне запотребування. Перехопити дещо з військового майна вдавалося передусім міліціям цих громад, що лежали коло головної артерії комунікаційної Львів-Самбір. Так приміром міліція в Новосілках Гостинних відібрала 3 військові вози з кіньми й з упражю. На загал однак було цього військового добра не багато, бо через Рудеччину вертало мало людей. Провірка проїзджаючих поїздів не давала рівнож великих вислідів. Відібране оружжя та військове майно ішло до команди рудецького відділу а дещо на покриття запотребування цих міліцій, які його відібрали. Безперечно, що не все відібране майно ішло на користь відділу чи міліцій. При браку вищої контролі (бо її не було кому переводити) частина цього майна, передусім обува, ремені і т. д. могла пропасти поміж населенням, та на це не було тоді ради.

Під охороною рудецького відділу став урядувати повітовий комісаріят, діяльність якого простягнулася тільки на рудецький судовий повіт; Комарнянщина утворила свій окремий комісаріят та зразу майже не навязувала жадних зносин з Рудеччиною. Обі половини одного дотепер повіту відпали від себе самочинно, хоч не було поміж ними ні сварки ні якогось порозуміння в цій справі. Рівнож рудецький відділ не мав жадного контакту з жадним військовим відділом Комарнянщини.

Ціллю повітового комісаріяту було запевнити мешканцям мирне життя а тому й почав організувати жандармерію, повіривши цю задачу вислуженому вахмістрові австрійської жандармерії Цигиликови з Хишевич; ця жандармерія мала пізніше заступити сільські міліції.

Тут ще треба згадати, що ні сільські міліції ні навіть рудецький відділ не звернули належитої уваги на людей, які в розвідчих цілях переходили через повіт, та зібрані відомости, передусім військового характеру, пересилали тодішньому командантові західної, польської Галичини, ґенералові Рої. Інша річ, що в тодішніх умовах та пануючих переконаннях тяжко було це зробити але все ж таки належало звернути на це увагу. А таких людей крутилося тоді по східно-галицьких повітах дуже багато. Ґенерал Роя в своїй книжці „Legendy i fakty“, що недавно появилася, помістив одно звідомлення якогось поручника інжиніра Коломийського Едмунда, що відноситься частинно до Рудеччини. Цей то Коломийський, по опущенню Борислава, удався дорогою на Дрогобич-Самбір-Купновичі (в Рудеччині) - Мостиска до стації в Мостисках і звідтам поїхав залізницею до Перемишля та в днях 7. і 11. листопада написав відповідний звіт. Після нього мали Українці дуже слабі сили, які цілком не вправляли. Дорога Самбір-Рудки була майже вільна; тільки коло Рудок і Судової Вишні крутилися українські стежі. Дорога Судова Вишня - Купновичі - Дубляни - Кранцберґ (обі послідні громади в Самбірщині) вільна й нею, навіть невеличкими силами можна би перетяти головну українську артерію комунікаційну (стор. 85).

Рудеччина в часі від 3. до 9. листопада, не маючи жадних звязків з нашими вищими урядами й установами, вела якесь сонне життя. Мало хто з Українців в повіті міг тоді думати, що по закінченню світової війни прийде зараз на нашій території до другої, що Рудеччина вже в скорому часі найдеться в крузі воєнних ділань, та що треба буде проявляти більше енергії й ініціятиви, як дотепер. Та коли такі звідомлення, як вище наведене, ішли до Рої з богатьох повітів, то чиж можна дивуватися, що це заохочувало його до якоїнебудь військової акції, щоби полегчити ситуацію Поляків у Львові? Отже майже від першої хвилі він вже знав, до чого має стреміти. Про це він в згаданій книжці так пише: „5. листопада о витворюючийся ненормальній психозі на тлі „krwią ociekającego“ і „przez hajdamaków wyrzynanego Lwowa“, рішаюся на започаткування акції на Перемишль і Львів. Я був пересвідчений о можливости скорого упоранняся там військово з незорґанізованими ще Українцями...“ А в днях 5. 6. і 7. листопада порішив: заняти негайно Перемишль, „браму“ на Львів; зорґанізувати військово перемиську округу, яка мала-б ще за ціль і вдержати лучбу зі Львовом; приспішити в Перемишлі організацію полудневої ґрупи, яку по лінії Хирів - Самбір - Рудки

спрямував би на Львів; порозумітися з полковником Сміґлим в Люблині в справі помічної акції на Львів через Раву Руську; по заняттю Перемишля вирушити самому з переважаючими силами на Львів від заходу, полудня а можливо також і з півночи. Він хотів в цей спосіб окружити нечисленні ще тоді українські відділи у Львові (около 1000 крісів на фронті), полонити військові й політичні штаби а по закінченню в цей спосіб війни, приступити самому до розвязки українсько-польського спору після своєї рецепти (стор. 110-113).

Отсе був операційний плян проти нас чоловіка, що без перешкод з якогонебудь боку, кермував в тодішніх часах, починаючи від 31. жовтня, військовою орґанізацією західної Галичини аж по Сян. В тому пляні було інтересне для Рудеччини це місце, що говорило про орґанізацію ґрупи, яка-б на Хирів-Самбір-Рудки дісталася від полудня до Львова; ця точка пляну, якщо вона була би здійснена, втягала Рудеччину безпосередно в круг воєнних ділань. А Рудеччанам тоді навіть про можність заіснування такого пляну й не снилося! Тимчасом наші верховні команди зуживають енергію на здобуття Львова тими силами, які мають під рукою й ще не дуже думають про доцільну орґанізацію збройної сили в цілім краю, та не мають ще якогось ширшого пляну. Здається засліплені кличем Вільзона „самоозначення народів“, уважають за вказане зліквідувати тільки польські відділи у Львові та думають, що все буде добре. А тимчасом більшість повітів, а між ними й рудецький живе окремим життям та жде довший час надармо на інструкції, що дальше робити. Безперечно, що принайменше в деяких повітах зроджувалася думка й охота, щоби в якийсь спосіб прийти нашим військам у Львові з помічю, але як це зробити, то здається, мало хто тоді це знав. Так було й в Рудеччині. Людей було-б ще назбиралося досить, та треба було їх чимсь узброїти та в щось одягнути, а принайменше тільки хоч дещо узброїти, та під проводом хоч кількох старшин вислати. А тут ані старшин не було до розпорядимости, ані одягів ані тимбільше оружжя. А цього рудецького відділу не можна було висилати, бо зараз могла Рудеччина найтися в руках місцевих Поляків. Вправді була однак певна можність посередно дати цю поміч, а саме вислати охочих до Самбора, Перемишля або Городка, де були касарні, та залишилося трохи одягів і оружжя і таку думку навіть хтось і піддавав, та не було людей, щоби цим занялися; рівнож брак середників льокомоції стояв дещо цьому на перешкоді.

Остаточно Рудеччина ждала на прикази й вказівки, які однак ще не скоро прийшли. Такий стан тревав до 9. листопада. До цього часу не зуміла вона, з браку більшого числа інтеліґентних людей, посунути дещо дальше орґанізацію збройної сили над стан, який заіснував з 2. на 3. листопада.

Ту ще треба згадати, що хоч як слабий і небоєздатний був в цьому часі відділ в Рудках, то все-ж таки представляв він певну точку опору, про що знав і ґен. Роя. В шкіцах долучених до своєї книжки, які зображують тодішню ситуацію, не поминає ніколи цього відділу.

(Далі буде)

Ф Невестюк.

За Збруч!

(16. VII. 1919)

Кровавої борби сумний фінал:
До долу похилились наші стяги.
Побідно пре нас взад ворожий вал,
Лице горить від сорому й зневаги.

Ще десь там рвуться стрільна у рілі,
Та наші мовкнуть сумно вже гармати.
Останній клаптик рідньої землі —
І той прийдеться ворогові дати.

Ідуть утомлені борці. Борці?
Хибаж нас можна звати ще борцями?
Порожній кріс несемо у руці
І йдемо шляхом босими ногами.

Аж залунав над військом новий зов:
За Збруч! За Збруч! Туди наш шлях до волі!
Ми через Київ вернемося знов!
Зневіру геть! і геть всі думи кволі!

„За Збруч! За Збруч!“ — підхопили лани,
А гомін йде подільськими ярами:
„У бій новий! Писать для вітчини
Історію кровавими рядками“!

Зі споминів полоненого

Написав: *Степан Стечишин*, господар в Глещаві.

I. З Перемишля в Росію.

В марті 1915 р. здобули врешті московські війська перлу в вінці „нездобутих“ австрійських твердинь, наш старославний Перемишль. В здобутій твердині захопили велику силу полонених, яких почали зараз вивозити в Росію. Австрійські старшини мали право взяти зі собою по одному чурі. От і я попав в старшинський транспорт як чура одного зі старшин. Тому що залізничий шлях довкола твердині був знищений, нас навантажили аж на стації Медика кілька кільометрів на схід від Перемишля. На стаціях, через які ми переїздили, як також в самім Львові, бачили ми царські портрети. Зовнішно все виглядало московське.

В Бродах мусіли ми пересідати на російську широко-торову залізницю. Зараз на першій стації за границею впадав нам голодним австріякам в очі достаток. Всюди видно було великі запаси харчів. Селяни давали нам на стаціях хліб даром. Подорож відбував наш транспорт в тягарових ваґонах брудних і неопалених. Вона тревала з Перемишля до Перму 21 добу. Ми переїхали Україну і европейську Росію і опинилися аж під Уралом. Нас полонених поселили в місті Солокамську в державнім складі напитків. Зиму 1915 на 1916 перебули ми полонені в винокурнім складі а відтак в будинку, де була колись тюрма, як говорили, побудована ще Іваном Грізним. Дуже нам докучали сильні морози, до яких ми не могли привикнути. Літом там є т. зв. „білі ночі“, це є такі ясні ночі, що опівночі ми могли на дворі а навіть в хаті читати ґазету. Очевидно, що ми могли з трудом дістати тільки рос. часописи від караулів.

Між тими сторожами, які нас пильнували, було богато Українців, яких ми легко пізнавали по вимові. Зрештою вони признавалися нам, з яких вони ґуберній родом. Навіть сторож надзиратель складу був Українець з Полтавщини, якого колись царська влада заслала сюди за революційну діяльність в 1905 р. В лютім 1916 р. перевезли нас Словян дещо на полудне і примістили в селі Верхнія Мулли, недалечко від ґубернського городу Перму; решту всіх Австріяків пігнали дальше на Сибір. Тут в таборі перебули ми кілька місяців. Сторожили нас Донські Козаки. Що ранку виганяли всіх полонених на двір і перераховували. Це була „проверка“, яка нам дуже дошкулювала. Мало коли добре порахували! Звичайно, намучивши нас вистоюванням на сильнім і лютім зимовім вітрі, вилаяли по московськи і назад заганяли до бараків, так і не дорахувавшися. При тій нагоді сильно побивали нас полонених канчуками з оловяними кульочками на кінці. Козацька сторожа була взагалі для таборитів великим пострахом! Коли в бараці зявився козак, то всі полонені ховалися де хто міг: під причі найчастіше. В тім таборі були і старшини, вони діставали по 50 рубл. місячної платні. Між ними були і т. зв. однорічні стрільці, які, хоч інтеліґентні, не діставали ніяких грошей. Щоби їм улекшити долю, наші старшини складали добровільні датки і з тих грошей давали однорічним підмоги. Між нами було тоді трьох однорічних Українців. Один з них називався Петро Марчишин зі Стрийщини. Він був моїм добрим товаришем.

Раз якось сказав мені Марчишин (він працював в канцелярії), що з весною заберуть всіх здорових полонених до пільних робіт. Мали забрати навіть старшинських чур, а оставити їм по одному на чотирох. Цю вістку приняли полонені з вдоволенням. Праця на ріллі, на вільнім воздусі, хоч і в чужім краю, видавалася нам чимсь дуже приманчивим. Наша охота перемінилася в одушевлення, коли ми прочули, що наш транспорт, призначений до пільних робіт, має відійти аж на Україну і то до Пирятина на Полтавщині.

В неволі познайомився я з богато Чехами, яких я знав кількох ще в Перемишлі. Тут на чужині те знайомство ще затіснилося. Особливо дружив я з одним поручником (оберляйтнантом) родом з Праги на назвище Бичовскі, в цивільнім стані професор ґімназії в Празі. Він відносився до мене дуже прихильно і подарував мені кілька українських книжок, які він мав ще з Перемишля з підофіцерської бібліотеки 77 полку піхоти. Між іншими книжками подарував мені книжку Грінченка: „Під тихими вербами“, яка мені в неволі дуже придалася. Інший Чех, старшина, щирий приятель Українців поручник Небескі (тепер урядовець банку Слявія в Празі), давав мені також богато книжок. Між іншим прочитав я від нього славну повість Сєнкєвіча: „Кво вадіс?“ в російськім перекладі. Зновуж від мойого земляка з Теребовельщини четаря Цісика дістав я Шевченків „Кобзар“. Таким чином я мав що читати в дорозі з Московщини на Україну.

Московщина, якою ми переїзджали, робила на мені дуже пригнобляюче враження. Хати брудні, часто з пообдираними дахами, люди в лаптях, ноги позавивані в онучі, а самі вони брудні і замурзані. Землі піскуваті і дуже часто мочаруваті. Навіть ліси не такі гарні, зелені, як хотілосяб, а якісь нужденні.

В дорозі не обійшлося без пригод. Ми їхали через Вятку, Вологду, Москву! От мене скортіло записувати свої враження до зшитка. Та один з „караулів“ почав мені приглядатися і я чомусь видався йому „ґерманським шпіоном“. Він забрав мені мій зшиток, вирвав записані картки, ще й погрожував карою. Я вже більше не відважувався записувати. Ще одна неприємна пригода осталася в моїй тямці з того часу: в однім з возів їхав наш Українець, десь аж з під Карпат разом з Поляками. Їдучи, читав він Святе Письмо російською мовою. Поляки гадали, що це москвофіл і в ночі кинулися на нього та тяжко побили. Називався він Массендич. Обкровавлений земляк ледви вирвався від Поляків, втік до нашого ваґону і почав прискаржувати Поляків — мовляв — вони виговорювали всілякі негарні річи на царя батюшку. Караул вислухав нарікань, але якось тим не дуже перейматься. Він навіть заявив Массендичеві, що не вірить йому, бо він Массендич зголосив все аж після побиття.

Приїхавши в Чернигівщину, завважали ми страшенну ріжницю. Цілком інший світ! І нарід якийсь чепурніший і ліси якісь зеленіші. Тут на Україні ми вже навіть не відчували так тяжко ярма неволі. Ми

просто забули, що ми полонені. Доїжджаючи до Пирятина, познакомився я з одним салдатом Українцем, який їхав нашим потягом на відпустку з фронту до дому. Він признався мені, що він є Українець і походить зі села Антонівки пирятинського повіту. Розбалакалися ми з ним на добре і він сказав мені, що він свідомий Українець. Відтак додав, що в Антонівці богато свідомих Українців. Він навіть обіцяв подати мені листа до дому до Глещави в Теребовельськім повіті, який тоді був під російською окупацією.

З пирятинського залізничого двірця до бараків ішли ми пішки. І то по шляху, який вів з Криму до Київа. Цим шляхом, як оповідали тамошні люди, мали колись давно нападати Татари на Україну. І справді цей шлях видавався нам Галичанам чимось надзвичайним: біля 50 метрів широкий, якраз надавався добре для татарської кінноти. Здовж того шляху росли де-де старезні верби, про які казали, що вони саджені за цариці Катерини.

Нас поселили в землянках, дві верстви від Пирятина. Це були викопані в землі ями, тільки прічі були з дощок. Високо під стелею були маленькі віконця, які пропускали якраз на тільки світла, щоб один на одного не вліз.

Недалеко лежав хутір Дорошенковим званий. Якось раз вирвався я з табору і зайшов у хутір! Тут познайомився з одним з хуторян Б-ом. Він дуже тим гордився, що — мовляв — походить в жіночій лінії від гетьмана Дорошенка. Але одну велику хибу мав цей гетьманський потомок, що страшенно любив випити. Він і мене нераз вгощав сивухою та я все рішучо відмовлявся і він мене „Ґалічана“ нераз жартом вилаяв. Через своє знайомство мав я ще раз в таборі неприємність від того самого караула, який мені в дорозі сконфіскував записник. Отже раз прийшов до мене Б-ко аж до табору. Хотів мене відвідати. Тоді салдат розкричався на мене — мовляв — я бунтую народ і так мене й не пустив до Б-ка. На щастя цей караул скоро забрався кудись і я вже міг виходити з бараку без перешкоди. З часом ми полонені зачали частіше заходити на хутір Дорошенка, довкола якого пишалися старезні дуби, яких мали садити в часах гетьмана Дорошенка.

На весну 1916 р. почали нас забирати довколишні економії та селяни до пільних робіт. Командант табору капітан Абросімов призначив мене і ще одного Галичанина, мойого краяна, до господарства мужика Федосія Ф. Шевченка. Шевченко був з крестян. Треба зазначити, що селяни на Україні поділялися на три катеґорії: дворяни, козаки і крестяни. Найвищою верствою уважалися дворяни себто шляхта. Середна верства-козаки, це були останки давних козаків. Крестяни, це потомки давних кріпаків. Ті три верстви відріжнялися від себе досить ярко! Найбільше українського духа і традиції заховалося в козачих селян.

Вже йдучи з табору до хутора поспитав я того мужика Шевченка, чи він почуває себе Українцем? Федосій Шевченко не богато знав про Україну, але відповів, що він Малорос. Запитав я ще: чи знає щонебудь про Тараса Шевченка, якого прізвище носив. І про Тараса знав він небогато. Хутір, в якім жив Федосій Шевченко, називався Козачий Хутір, Івженка. Він лежав дві верстві на північ від Пирятина. До хутора їхали ми трохи човном, раменем річки Удай, про яку згадує в оповіданню „Олексій Попович“. На хуторі було сім господарств. Ми скоро познайомилися зі всіми хуторянами і почали їм говорити, що ми Українці і що вони такі самі Українці як і ми. Згодом ми переконалися, що і між ними є свідомі Українці. Одна господиня заявила, що вона має брата учителя, який за те, що був свідомий Українець, не дістав посади на Україні і мусів служити на Кавказі. В тої самої хуторянки була ще сестра ґімназистка, що доходила з хутора до пирятинської ґімназії. Я познайомився з тою ґімназисткою і вона мені нераз позичала українські книжки зі своєї приватної бібліотеки. Вона познайомила нас з товаришками, які до неї приходили зі сусідних хуторів і зі самого Пирятина. Одна з її товаришок мала досить значну бібліотеку, з якої ми полонені нераз користали. Саміж ті ґімназистки цікавилися Галичиною і нераз розпитували про ріжні справи.

Наш господар Шевченко відносився до мене і до мойого краяна П. С. з пошаною. Працюючи з ним в господарстві ми показували йому раз-у-раз, як треба поступово господарити. Мій краян ще й виховував йому синів в українському дусі. Цей господар мав двох синів. Старший Іван служив в салдатах як фершал, був обмосковлений і тяжко було з нього зробити Українця. За те молодший Дмитро з захопленням слухав наших оповідань про нашу славну минувшину. Ми давали йому читати українські книжки і пояснялі, коли він чого не розумів.

З тамошними інтеліґентами вели ми розмови на теми нашого українського життя. В цій освідомлюючій праці помагав нам дуже один Галичанин зі Жовківщини Семен Бутинець. Він був чурою в команданта нашого табору Абросімова. Своєю повагою і тихою вдачею зискував собі тамошних свідомих людей. Ми пожичали собі взаїмно книжки і робили освідомлюючу роботу серед Полтавців, бо вірили по словам якогось фільософа, що „мрії, про що народи мріють, сповняються“.

Я заходив часто до віддаленої 9 верств Антонівки. Було це чисто українське село, молодіж (за виїмком салдатів) і старші говорили прекрасною українською мовою. Серед мешканців стрічалося дуже богато козачих імен Сологуби, Барабаші, Бурі, Дорошенки, Кривоноси та інші. Взагалі ті люди гордилися своїм козачим походженням.

Був я і на пирятинськім замку, про який згадується в оповіданню „Олексій Попович“. Та там не бачив я нічо цікавого старинного, тільки нові будівлі. Місце, де мав бути той історичний замок, це півостров на річці Удай. Ця річка має дуже чистеньку воду і богата на рибу.

В околицях Пирятина стрічав я цілі села чисто циганські. Тільки ті цигани не чорні як наші. Вони займаються рільництвом, говорять по українськи. Та найрадше займалися торгівлею коней. Часом, коли хотіли, щоби їх мови не розумів не покликаний, то говорили якоюсь незрозумілою мовою.

В самім Пирятині живе найбільше Українців, менше Жидів, дещо Москалів і цілком мало Поляків. Більшість говорила по українськи, „образованна публічность“ по російськи, так само майже всі жиди говорили по московськи. В місті було три православні церкви, мужеський монастир, мужеська і жіноча ґімназія та народні школи. Більшість домів в місті деревляні, але були і гарні камяниці. Народ роботящий, привітний, тільки зимою за богато розпивався і „гуляв“.

Головою повітового земства був в тім часі поміщик Іваненко. Він був згодом за „временного“ правитель-

З баталістичної вистави арт. Леоніда Перфецького в Парижі: Гетьманська ґвардія.

В Пирятині було за багато візників, то мене переніс той жидок на філію до містечка Теплівки на почтову станицю і зробив мене книговодцем цілого стаційного руху. Сам жид приїздив раз в місяць на контролю.

Обїзджаючи села, я робив дальше знайомства. І так в селі Верхоярівці пізнав я кількох ґімназистів, що зі сіл доходили до Пирятинської ґімназії. Я говорив є ними нераз про українські справи, пожичав їм українські книжки, як от „Кобзаря“ та інші. З часом вони ставали свідомими Українцями. Зимою з 1916 на 1917 р. я вже знав майже всіх учителів Українців Пирятинського повіту. Обїзджаючи села, я вступав до них частенько і ми говорили про біжучі українські справи. В Пирятині мав я ще одного доброго знайомого. Це був інструктор кооператор: Микола Кухарь, по переконанням соціял-революціонер, пізніше посол з тої листи на Установче Українське Зібрання. Ще одного визначного Українця на Пирятинщині я знав: письменника Гаврила Левченка. Він бував кілька разів в Галичині і знав добре наше життя. Він був великий добряга, але любив сердега здорово випити, навіть денатурованим спіртом не гордив.

З баталістичної вистави арт. Леоніда Перфецького в Парижі: Бій під Вознесенськом.

ства полтавським ґубернатором. Секретар земства називався Наголкін, свідомий Українець. Він був моїм добрим знайомим. Пізніше познайомився я ще з техніком В. Л., який мене все повідомляв, коли мали відбутися якінебудь українські імпрези. Таким чином я був в курсі тамошнього культурного і політичного життя.

Зимою 1916 року повернув я з хутора Івженка до табору. Та не довго довелося мені перебувати в таборі. Пирятинський жид Берман винаймав від земства розвоження т. зв. земської почти. Треба зазначити, що в Росії були два роди почти: почта державна і почта земська. Земства мали автономію і наймали собі коні та розвозили свою урядову почту по селах (волостях). Та земська почта служила також місцевим повітовим потребам. В рамцях повіту можна було посилати також приватні листи земською почтою. Крім того кіньми земської почти їздили до волостей ріжні урядові, земські особи, даром. Можна зрештою було комунебудь заплатити і їхати тою земською почтою як яким фіякром. Земство коней не мало, тільки винаймало коні на цілий рік в... жида. Жид удержував кілька пар коней, повози, сани а на фірманів взяв собі полонених, бо то мало коштувало. Таким чином я попав на візника земської пирятинської почти. Зате діставав я на руку 4 рублі в місяць. В той час був це значний гріш. Крім того я мав нагоду обїздити цілий повіт, стрічатися з ріжними ітеліґентами Українцями, довідатися від них, що нового в світі чувати.

Їдучи нераз з якимсь „господинем“ я не втерпів і все питався, хто він такий: чи не Українець. Коли мій пасажир був Українцем, тоді вивязувалася звичайно цікава розмова на українські теми.

В околиці Теплівки мали свої величезні добра ріжні маґнати переважно Москалі і денеде Поляки. Були там Долґорукі, Ґоліцини, Кочубеї а в недалекім Яготині Рєпніни, де колись перебував Тарас Шевченко. Біля Кононівки мали посілости Абросімови. Часом возив я почту аж у далекі Демки і там бував у свідомого Українця М. В. Знову у Шрамківці мав я доброго знайомого кооперативного книговодчика М. Ш., що служив в цукроварні пана Катеринича.

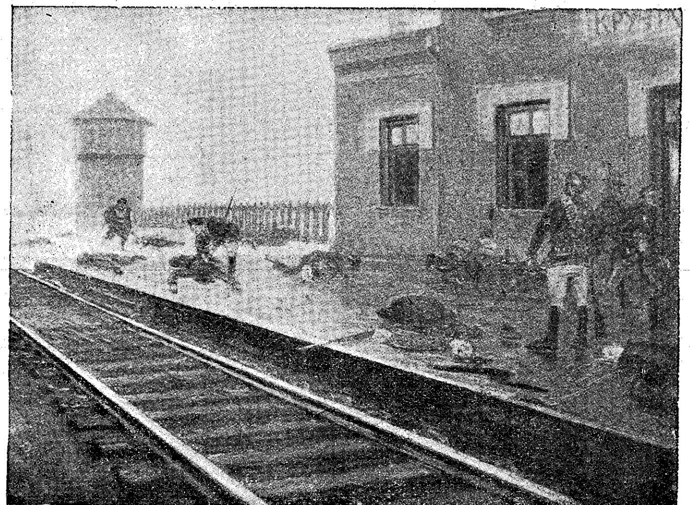

З баталістичної вистави арт. Леоніда Перфецького в Парижі: Під Крутами.

Моє знайомство з родиною Чикаленків.

Раз їхав я земською почтою з Іваном Гладким з Теплівки через село Кононівку. От я запитав Гладкого: чия це в Кононівці економія?. А він на те: – це, — каже — Чикаленкова! Етого ізменніка і мазепінца! Не звертаючи уваги на його лихословія, почав я пригадувати собі, що я ще перед війною бачив у мойого брата часопис „Рада", яку видавав в Київі Евген Чикаленко. Я постановив при найближчій нагоді познайомитися з тим українським діячем. Нагода трапилася незабаром. Якось раз випало мені бути в теплівської акушерки В. О., свідомої Українки. Я запитав в неї, чи вона знає Чикаленків? Показалося, що В. О. є добра знайома Чикаленків і якраз — мовляв — збирається їх відвідати. Вона взяла урядові коні земської почти, тільки просила, щоби нікому не говорити про характер її поїздки. Я радо згодився бути візником, бо тішився, що познайомлюся з чоловіком, про якого богато чував. Приїхали ми в економію Чикаленків. Впадав в очі взірцевий порядок в господарстві. В хаті приняла нас Чикаленкова жінка Марія Вікторівна. В той час були в дома: крім Марії Вікторівни ще його найстарший син Левко і наймолодший Іван; з дочок була в Кононівці тільки старша Вікторія. Самого господаря Евгена Харлампповича не було тоді в дома. Він як свідомий Українець і видавець одинокої на Україні ґазети „Рада" був в неласці в царського уряду і побоюючися арештовання, бував то в Фінляндії то на Кримі, а до дому заїздив крадькома.

Марія Вікторівна, жінка дуже привітна і гостинна приняла нас радо і ми довго розмовляли в часі нашої першої візити. Вона розказувала богато про український рух та про війну, згадувала про свойого мужа, який мусить скриватися перед царськими жандармами.

Від того часу я заходив частенько до Чикаленків, пожичав в них книжки і проводив час на розмовах. Дуже привітно і жичливо відносилися до мене діти Чикаленка: Левко і Вікторія. Левко бував в російських тюрмах (закушав тюремного життя), тому розумів добре наше тяжке положення як полонених. Особливо дочка Вікторія цікавилася нашою недолею і все давала нам книжки до читання.

Як я вже згадав, в часі своїх перших відвідин не вдалося мені познайомитися зі самим Евгеном Чикаленком. Та всеж таки я дуже втішився, що зможу користати з приємного товариства прихильних мені і дуже культурних людей та буду міг пожичати книжки з великої бібліотеки Чикаленків. Чикаленки були люди дуже щирі та високо інтеліґентні. Селяни зі села Кононівки заходили до них „на чай", а властиво на розмову. До Чикаленків приїздили визначні українські діячі як: Винниченко, Єфремов і інші. Дім Чикаленків був справжнім осередком українського руху на цілий Пирятинський повіт. Від того часу я частенько повертав мої почтові коні в економію до Кононівки. Вкінці познайомився я зі самим Чикаленком. Він приїздив часом крадькома до дому, і в часі одної такої „візити" я перший раз говорив з тим визначним Українцем. Він зробив на мене якнайкраще враження! Був це чоловік дуже поважний та при тім незвичайно лагідної вдачі. Але правди ніколи не скривав, все говорив отверто. В розмові був приступний, говорив ясно і якось цікаво, що здавалося був би його слухав без перерви, Бог знає як довго.

В часі нашої першої з ним розмови він випитував мене богато про українське життя в Галичині. Він розказував мені між іншим про наших інтернованих Галичан: про о. Митрополита Андрея, д-ра Федака, д-ра Охримовича і інших. Двох дітей Чикаленка не було тоді в дома: дочка Анна була на засланню, а син Петро в німецькій неволі. Наймолодший син Івась, молодий сімнацятьлітний молодець ґімназист був дуже цікавий і все дуже радо зі мною розмовляв. Звичайно показував мені ріжні альбоми і образи зі своїх подорожей, які він робив в часі ферій по Італії та Палестині зі сестрою Вікторією. —

Часи перевороту і революції.

Мартова революція, яка змела царат і принесла нам полоненим деяку полекшу, прийшла для нас несподівано. В часі коли прийшли перші вісти про революцію в Петрограді, я був на обїздці. Від монтера на почтовій стації в Теплівці я довідався про переворот. Цей монтер родом з Чернигівщини був обмосковлений „Малорос" і все передтим обстоював царат, а тепер нагло перемінився, повірив, що всесильному царатові прийшов кінець Від того враження, яке зробила на ньому революція, став відразу Українцем. Всюди по селах селяни самочинно розброювали жандармів і поліцію. Деякі жандарми не хотіли зразу йняти віри, що царя не стало, аж силою їм повідбирали зброю.

Багато жандармів і поліцаїв перелякані, що стріне їх пімста за минулі надужиття, втікали і ховалися, куди хто міг. Деякі жалували голосно, що не стало царя батюшки. Настало свято революції.

З хвилею коли вибухла революція, виїхали всі Чикаленки до Київа. В дома на господарстві осталася тільки пані Чикаленкова. Ми полонені остали дальше полоненими, тільки мали дещо більше свободи. Між іншими від комітету для полонених, який основано при Центр. Раді, дістали ми спеціяльні посвідки, на основі яких ми могли виходити свобідно з табору. Але службу ми робили дальше.

Зараз на початку революції утворився в самім Пирятині комітет зложений з місцевих Українців, який почав управляти містом і повітом. Для вдержування порядку утворено міліцію. До міліції принимали навіть всіх тих царських урядовців, які признали владу Центр. Ради. Невигідних і підозрілих комітет усував. Згаданий вище Левченко зорґанізував в Пирятині українську громаду і розпочав працю. Так само всюди по селах почали орґанізувати свідомі і активні одиниці „Народні Доми", „Українські Ради" тощо. До такого „Нар. Дому" в Теплівці належав і я як член. Зараз після революції почали приходити до Пирятина українські часописи. Я став передплачувати „Нову Раду".

В цілім повіті почалися скрізь по селах мітінґи, на яких промовляли часто ріжні недоуки крайно демаґоґічно. Найбільше рухливі були большевицькі аґітатори. Ними почали роїтися міста і села. Також большевицька преса появлялася цілком свобідно і писала, що хотіла. Не було на большевицьку пресу ніякої цензури ані ніхто не перешкаджав її поширюванню. Московські большевики найгірше лаяли Центр. Раду. Місцеві Українці тішилися, що впав найбільший ворог України царат і вірили, що воно так останеться. Але ворог не спав! Він сміло і непербірчиво ширив по Україні свою пропаґанду.

Почалося величезне замішання! Невироблений політично нарід (головно селянство) і не-

привиклий до орґанізації був цілковито збаламучений. Вірив наївно як дитина демаґоґічним гаслам про „прийдешний рай на землі“, який йому обіцювали ріжні большевицькі крикуни. На села приїжджали ріжні аґітатори і кожний аґітував за своєю проґрамою цілком свобідно. Нераз бував я на таких мітінґах в Пирятині, Теплівці, Яготині, але рідко коли говорив який бесідник розумно. В Пирятинщині було по селах чимало свідомих селян, але вони нічого не робили, тільки дивилися з боку, як шаліли буруни революції. Мене дивувало дуже, що навіть заможні селяни захоплювалися большевицькою демаґоґією.

Національна свідомість проявлялася не так в орґанізованій праці як радше в ріжних маніфестаційних процесіях, крикливих зїздах, які кінчилися ухвалюванням бундючних резолюцій. Нажаль майже все не було кому тих резолюцій виконувати. Пригадую одну таку маніфестацію, яка відбулася в маю 1917 р. в Теплівці. Там влаштовано тоді „Свято Революції“. Виступали там тоді всі нації зі своїми національними прапорами. Говорило богато бесідників. Тільки кожна партія і нація маніфестувала що інше. Москалі маніфестували за „Єдіную Неділімую“, Українці говорили про самостійність а найбільше кричали большевицькі аґітатори за „рівність і братерство всєх рабочіх і крестян“. На тій маніфестації був Сергій Ефремов і сини та дочки Евгена Чикаленка, з якими я при тій нагоді богато розмовляв. Я тоді познайомився зі Сергієм Єфремовим. Він богато розпитував мене про Галичину.

Українська Центр. Рада прислала до Пирятина і до всіх сіл Пирятинщини Універсали. Їх розліплювали по місті, люди їх читали але мало було таких, щоби ними захоплювалися. Їх уважали звичайними оголошеннями.

Систематична большевицька аґітація ведена цілу весну і літо 1917 р. почала видавати овочі. Всюди по селах почалися страшні грабунки економій, а дальше просто заможніших господарів. Особливо страшний хаос запанував після упадку влади Керенського. З фронту почала сунути хмара здемобілізованих і здеморалізованих салдатів. Салдати вертали до дому зі зброєю. Всюди було повно стрілянини, що не можна було показатися на вулицю. Почалися грабунки державних маґазинів горівки. Селяни брали горівку відрами і впивалися до нестями. Влада висилала урядовців ніби на „успокоєніє“. Та вони приходили, забирали собі з панських дорогоцінностей що їм подобалося і відходили. Сам я нераз приглядався тому безглузному руйнуванню маєтків. Я бачив наприклад, як товпа підбурена большевицькими аґітаторами зруйнувала маєток князя Голіцина. Розносили ріжні дорогі речі, дерли дорогі книжки і доптали в болоті, дерли ріжні старинні образи і фотоґрафії. Знову в Шрамківці розграбили селяни цукроварню пана Катериничa. Одні брали гроші з каси, інші буряки, треті просто тягнули великі рури, щоби потім в дома гнати самогонку. Людей огорнула була якась божевільна жадоба руйнування. Бувало, що сусідні села вели формальну війну за фільварок, що був положений по середині між двома селами. Селянство не було прихильне до Центр. Ради. Воно читало большевицьку пресу, слухало большевицьких аґітаторів, які обіцювали все, а не жадали нічо. Коли я звертав увагу заможнішим селянам на ту дурійку і представляв їм облуду большевиків, то вони мене ще лаяли.

Також місцеві інтеліґенти скоро зорієнтувалися в большевицькій небеспеці і почали звертати селянам увагу на мітінґах, але звичайно таких закричали і не давали їм прийти до слова.

Українська влада не брала рекрута, тільки заохочувала оголошеннями до вступлення в ряди армії. Та большевики вели велику і завзяту аґітацію під гаслом „війна війні“, себто були за негайним покінченням війни. Тому ряди українського війська були нечисленні. Українська влада мала трохи, правда, доброго війська, але то була крапля в морі революції. Дуже хоробрі були т. зв. Гайдамаки, але їх було дуже мало. Вони рекрутувалися з з найсвідоміщих селян та інтеліґентів. Большевицькі війська була ріжнородна мішанина: Москалі, австрійські полонені: Мадяри, Хорвати, Серби і інші.

В зимі 1917 на 1918 р. прийшли большевики. Вони орґанізували зараз в кожнім місті і селі комітети, арештували дуже богато людей. Говорили, що карають буржуазію. Мене вдаряло, що найбільше нищили тих, що мали жовто-сині відзнаки. Нас полонених лишили на волю Божу. Хоч треба сказати, що попало при тім і неодному з нас. Просто розстрілювали ніби „за шпіонажу“! Але большевики не побули довго. Після Берестейського мира прийшли Німці і вигнали большевиків. З початку відносилося населення до Німців прихильно. Потім відносини почали псуватися, бо Німці почали переводити немилосерно реквізиції. Німці також видали розпорядження, щоби всі полонені вертали до Австрії. Вже на відході до дому вступив я ще в останнє попращатися з Чикаленками. В дома була тільки Марія Вікторівна і дочка Вікторія. Ми розпращалися неначе рідні. Вертали ми полонені через Київ. Тут нас розтаборили на Святошині, де був парк для проходів з гарними альтанами і лавочками. Полонені все нищили. Ніхто тут не пильнував народного українського майна. Користаючи з нагоди вступив я до дому Евгена Чикаленка. Там ми побалакали з Чикаленком довгенько. Наймолодший син Івась показував мені зруйновані будівлі большевицькими ґранатами як пр. дім старого Грушевського. При тій нагоді був я і в Центр. Раді, в Софійськім Соборі, в Михайлівськім монастирі. Всюди віяло на мене стариною. В нас полонених Галичан була велика радість, що ми маємо вже нашу власну державу. На другий день опісля хотів я зайти ще в Лавру і поклонитися тіням наших славних предків, та не довелося. Транспорт відходив в Австрію і я з жалем покинув нашу матір городів, старославний город Київ.

В серпні 1918 р. дістав я військову відпустку і поїхав на Україну. Був в Кононівці і забрав собі бібліотеку, яку мав в полоні. Серце боліло дивитися, як Німці вивозили все добро з України.

Вернувши до Австрії, я не переривав звязків з родиною Чикаленків. Все писав до Чикаленка, а він мені відписував. В часі повоєнного лихоліття пропала мені вся переписка з Чикаленком. Ту рештку, яку мені вдалося вратувати, подав був свого часу в „Ділі“

Др. Степан Годований.

Український національний рух в Криму в 1917 р.

Недокінчений рукопис бл. п. пор. *Михайла Михайлика.*

(Докінчення)

5. Статут.

Другого дня зібралася комісія. Приявними були всі 24 члени. Розпочалася нарада. Кожний пункт статуту обговорюється зокрема. Ставиться на обговорення мета орґанізації. Одні її розуміють вузько другі ширше. Загально чути: освітня праця, освідомлення мас і т. п. Поодинокі голоси: орґанізація у війську, українізація армії, фльоти. Це лише поодинокі голоси. Але це гасло зустрічається молоддю радо, зустрічається з запалом. Очі світяться вогнем... В них можна прочитати так богато... Та ніхто з старших цього не бачить. По старому оглядаються, ніби чогось бояться... І статут виходить вузький, куций. Кілька осіб підкреслює це, навіть нерадо зустрічають виступи військових. Та були й такі, що спиняли й опамятовували їх і давали й молодим змогу висловити свою думку. Ці вставали, говорили нескладно, мішали свою рідну мову з московською, загикалися і хоч говорили коротко, але богато. З усіх своїх домагань військові вибороли зменшення членської вкладки (пропозиція Михайлика), вписання військових до громади. Спрепарований статут нічим особлившим не відзначався. Варто згадати, що він давав змогу вступати членами і чужинцям, що захотілиби працювати у громаді і що ставляться прихильно до Українців.

Ця ідея належала В. Лощенкові, а самий факт, що це було зафіксовано в статуті, свідчить про відсутність будьякого шовінізму при всім тім великім захопленню справою і нагінкою з боку Москалів.

Протягом тижня статут був готовий.

Засідання комісії відвідували далеко не всі її члени. Це свідчить про не зовсім удалий вибір. Я особисто думаю, таке я відніс враження, що богато членів гадало, що поза виставами смішних комедій, які так їм припадали до вподоби, у нас ніякої іншої діяльности й бути не може. Колиж почули розмови на політичні теми, довідалися про конечність тяжкої і серіозної праці, відчули свою безсилість, байдужість, а дехто може й страх, і тому пасли задніх. Правда, були й такі, що не могли справно учащати на засідання через обставини, звязані з виконуванням служ бових обовязків (військові).

Статут усталив назву орґанізації: „Севастопольська Українська Чорноморська Громада". На чолі її мала стояти Рада з 24 осіб, на чолі Ради президія з голови, двох заступників, писаря і скарбника.

6. Другі збори.

Коли статут уже був готовий, на першу неділю призначено збори для його затвердження і вибору членів Ради.

По місту розліплено відповідні оголошення про збори у цирку Труцці, окремо послано повідомлення до військових частин.

Ще з ночі на неділю почав падати дощ, а зрана він став ще більший. Аранжери зборів підупали на дусі, боялися, що богато через дощ не прийде на збори. Та даремний то був страх.

В призначену годину вулицями, що провадили до цирку, під полудневим дощем, що лляв хвилями, як з відра, йшли, мало не бігли, юрби матросів, козаків, цивільних. Широко лунала українська мова. Можна було почути всі українські діялекти ...і мягке мельодійне полтавсько-херсонське „я" і тверде західнє „а" (радно) і поліське „є" (телє) і чернигівсько-сіверські дифтонги (вуіл)... З усіх кінців розлеглої України (якої нє било, нєт і нє будєт) всі ці „хахли", „малороси", а в ліпшім випадку „люді", прочитавши відозву до Українців, посунули на збори. Чиж не диво?

У цирку місця до сидіння в мент заповнилися, далі заповнилася „гальорка" (верхні бальконии), після проходи, ще далі циркова арена. Нарешті таке переповнення, що цирк тріщить.. Страшно було, що може завалитися ця велетенська деревляна будівля. Навколо цирку так само повнісінько людей.

Члени комісії на естраді для музики... авдиторія стихла... Нумерованих місць у цирку пять тисяч, а в нім тепер більше шости. Настрій піднесений... Члени комісії хвилюються... Невелике замішання... З чого почати? Як перевести вибори до Ради?

Тут же радяться... намічають кандидатів... Є вже загально знані — Лощенко, Коломиєць, Піклієвич і інші... А далі, як і кого?..

Та не тільки вибори непокоїли проводирів... чиж то свідома маса? Чи знають, що вони Українці? Ніяк не могли прийти до того, звикнутися з дійсністю, що всі і всюди такі самі Українці, що ними вони себе почувають, що все це народ, який колись не бачив своєї книжки, до якого ніодин „пан" не промовляв в його рідній мові, — тепер ставши вільним, може і, головне, хоче показати, хто він і чого собі вимагає, а вже ніяк не бажає собі лишатися надальше упосліджениим.

На трибуні голова комісії В. Лощенко. Лагідно витає збори. Промова довга... вся густо пересипана цитатами з Кобзаря. Йде оповідання про минуле України, про тих, що мріяли про волю і працювали у підзе меллі... Промова в дусі високого ідеалізму і любови до ближнього. „Пани-маґнати нас розєднали, а миб і досі так жили, як рідні"... Закликає Українців і Москалів і Поляків не сваритися, дати один одному спокій, волю і стиснути взаємно руки.

Під оплески і вигуки „Ура" і „Слава" сходить оратор з трибуни і на його місці появляється струнка енерґійна постать морського старшини. Це корабельний інженір Піклієвич. У руці зшиток...

Перепрошує по українськи, що говоритиме по московськи... Школа, виховання, служба у чужинців не дали йому змоги виконати слово Шевченка: „свого не цурайтесь". Так, він свого не цурається. Він знає минуле, любить свій нарід, він захоплений його славними ділами. Він зберіг своє серце, хоч мову забрала йому московська культура... Малює наше минуле... просто і докладно оповідає про козаччину — нашу

волю і силу і права... Походи нашої фльоти на Турків і Татар він виступіював досконало. Воскрешає перед авдиторією дивні діла славетних гетьманів і цілий ряд їх стає перед заслуханою авдиторією як живий. Здається, що нема вже ні цирку ні мирних громадян ні оратора, а довкола бурливе гнівне море несе велетенний корабель на ворожі береги, на його носі непохитний в своїй цілі славний отаман голосно закликає на подвиг, горять завзяттям оточуючі його козаки. І кожний з них почуває, що й він має в собі стільки предківського вогню і сили, що поведе за собою до бою завзятців. Думки і почування слухачів уже в іншім світі; творення громади, вибори Ради відійшли на задній плян, тепер же війна за правду, за волю свого народу, перемога або... смерть. І таки не смерть, а перемога, лише перемога! Одушевлення авдиторії досягло найвищих вершин, до яких може знестися захоплення і ентузіязм. І вже замовк промовець, вже він сходить вділ з трибуни, а авдиторія ще в обіймах чару, ще не вернула до дійсного життя... Зрештою глибоку мовчанку прорвав грім оплесків і тисячі вигуків; які слова складалися на ті вигуки, не можна було розчути, бо то був правдивий грім, який зносився під копулу цирку і розсаджував її.

Хто знає, в яку форму вилився би цей ентузіязм, якби на трибуні не зявився новий промовець. Він підніс руку догори і не то заспокоював, не то благословляв... Грім прокотився в останнє і настала тиша.

Новий промовець — людина цивільна, на вигляд літ 30, невеликі козацькі вуса. Це був учитель Микола Коломиєць. Спокійно, зрівноважено він почав провадити авдиторію з славних минулих часів в прикру і ганебну сучасність. Представившись як учитель, він попровадив авдиторію в школу. Школа є кузнею обмосковлення, московський молот перековує в ній українські душі. Розповів про ролю і значіння мови як національного чинника, як зброї в руках нації, з якою можна нападати і можна оборонятися рівнож. Розкрив цілу механіку цієї сили. Кожне твердження освітлював фактами і прикладами, екскурсами в область історії, антропольоґії, висвітлив ріжницю двох рас, московської і української, двох душ, двох розумінь і світоглядів, їх історичних шляхів. Його промова була чисто академічна і дуже змістовна та, поминаючи весь ілюстративний матеріял, проста „сіра" маса слухачів була з цею темою вже досить ознайомлена, бо сама була обєктом денаціоналізуючого ділання московської школи.

Вкінці педантично зауважив, що чує слово „ура", а такого слова в українській мові нема, треба вживати „слава". Гучне „слава" провадило й цього оратора з трибуни.

Виступило ще кількох промовців, військових з закликами до орґанізації, до ширення свідомости, до праці над собою.

Нарешті ряд промовців дійшов свого кінця. Приступлено до читання статуту і принято його одноголосно і без поправок. Інакше й не могло бути: маса приймає те, що є, аби воно було своє.

З виборами до Ради було таке саме. Лише кілька осіб виставлено зборами, решту вибрано з тих, що вже були членами комісії.

Збори закінчилися о четвертій годині пополудні.

7. Засідання Ради і вибори президії.

Обрана Рада Севастопольської Української Чорноморської Громади зійшлася на засідання і обрала президію. Склад її був такий: Головою В. Лощенко, заступниками Микола Коломиєць і Михайло Пащенко (матрос), писарем М. Михайлик, скарбником — не памятаю добре — здається Лихоніс. Видними членами Ради були: Вол. Савченко-Більський (кап.), Мик. Піклієвич (кораб. інж.), Богомолець (прокуратор Чорном. Фльоти), Х (матрос, прізвища не памятаю, був бібліотекарем), Вас. Вітинський (власник каварні, родом з Галичини), Сокович (лікар), Федір Сліпченко (козак шк. авіяції) і інші.

Друге засідання Ради призначене справам орґанізаційного характеру, як помешкання (дуже це була болюча справа, як і скрізь), література, бібліотека, читальня, ставлення до Совіта Салдатських і Робочих депутатів.

8. Ставлення до Совіта Солдатських і Робочих Депутатів.

Цей орґан складався в своїй більшости з неукраїнців. Власне, коли брати їх походження, то переважали й тут Українці, але більшість їх стала вже перевертнями; це жертви московської культури і службової карієри. Мале число свідомих Українців в Совіті треба пояснити тим, що всі вибори у Совіт переводилися в перших днях революції, а тоді Українці були ще розпорошені — одно, та мріяли про своє — два. Ясно, що в тім часі вони до виборів у Совіт ставилися байдуже і вибори переводили більше самі Москалі. Вибирано ж людей рухливих, запобігливих і в більшости авантурників. Ці неукраїнці, що попали до Совіту, були звичайними делеґатами від частин, що складалися виключно з Українців.

Всеж цей орґан мав авторитет, з ним числилося начальство, і на перших порах нічого не чинив такого, що моглоби змусити Українців ставитися до нього вороже.

Головою Совіту був однорічник школи авіяції студент Сафонів, родом з Києва. Була це людина енерґійна, актор з заводу і артистично умів виконувати свою ролю голови.

Заступником голови був підполк. Верховський, старшина Ґенер. Штабу по національности не чистокровний Москаль (як він сам зазначав).

Ці дві особи зуміли здобути авторитет С. С. Р. Д. Поставити себе і весь орґан на такій висоті, що і начальство і громадянство ставилися до нього з виразною повагою, це було неабиякою їх заслугою.

Обидва вони були великими приклонниками Керенського, для них він був світлим божищем. Цікаво, що Керенський, не знаючи особисто здається обох (принайменше Сафонова) зразу зауважив і оцінив заслуги цих осіб. В часі свого приїзду до Севастополя він підвищив Сафонова до ранґи прапорщика, Верховського — до полковника. Пішла поголоска, що обидвох мають перевести до військового міністерства: Сафонова адютантом Керенського, а Верховського на якусь іншу високу посаду. Ці вістки були небезпідставні і щодо Верховського справдились.

9. Справа вимушеної чемности.

Ось з цими особами навязалися у Ради перші ділові зносини. Сталося це так. Коли ми були на своїй території і на нашій стороні була фактична більшість, то льоґічно Москалі повинні були би першими вислати до нас делеґацію з привитанням. Ясно було,

що чекати на цю їхню делеґацію було річчу цілком безнадійною, бо фактичними господарями були наразі вони, признані, хоч і нефактичні представники населення. Нам важно було відразуж вияснити їхнє становище до нас. Тому Рада вирішила зробити в цім напрямі перший крок.

Обрано делеґацію Ради у складі її президії, і вона відвідала засідання С. С. Р. Д., зложила привітання і заявила про своє існування, як орґанізація українська. Виступив з промовою сам голова Лощенко. Промова його носила характер офіціяльний: Українці є нація, революція разом з іншими звільнила їх від кайданів, завдяки тому вони стами ще й нацією вільною і це право на вільність, як здобуток революції, будуть завжди боронити і стреміти до здійснення своїх національних ідеалів. Звертаючись до представників московського народу, він закликав їх до братерського єднання як рівні з рівним.

Понад всякі сподівання Совіт відповів шумними оплесками. Голова Сафонів попросив наступного оратора промовляти в українській мові, як всім зрозумілій.

З візити делеґація Ради винесла якнайліпше враження і надію на можливе співжиття з московським народом, бодай до пори до часу.

С. С. Р. Д. переходячи на інше помешкання відступив попереднє Раді (Нахимівський бульвар, 33).

Командант фльоти Колчак відповів на привітання подякою.

Всі обставини сприяли ніби якнайкраще для праці Громади. Хоч у частинах антаґонізм все більшав і більшав.

10. Перша українська маніфестація.

Рада енерґійно взялася до праці. Бібліотеку й читальню зорґанізовано в досить скорім часі. Театральня комісія зорґанізувала кілька вистав. Та замало здавалося було праці внутрішної, освідомлюючої. Нетерпеливилося, хотілося, особливо молоді, показати якнайскорше свою силу.

За прикладом Київа у перших числах квітня Рада впорядила маніфестацію. Про це широко заговорили на вулицях і площах величезні плякати, рівнож за дозволом команданта фльоти поінформовано телефоном і по семафору про день, місце і порядок маніфестації всі фльотські частини.

Ще з ранку з Ґрафської пристані рушили юрби матросів, цивільних і солдатів до Пушкінської школи. Замаячіли жовтоблакитні прапори і транспаренти з ріжними гаслами. Близько 12-ої години похід готовий був вирушити, як зі штабу фльоти надійша телефоноґрама про те, що має приїхати командант фльоти адмірал Колчак.

За пів години авто Колчака спинилося на Пушкінській площі перед кількадесятьтисячним здвигом маніфестантів, вистроєних в ряди.

Висока, струнка постать команданта. Адмірал здіймає з голови кашкет. За хвилю він промовляє:

— Ось мені припадає честь говорити з Українцями, що зібралися тут заявити про своє істнування, наочно його засвідчити. Чорноморська фльота, керувати якою я маю собі за честь, на 90 % складається з синів цеї нації. Я не можу не витати українську націю, яка дала мені найліпших моряків, які тільки істнують на світі...

Такою майже дослівно була промова команданта, вкрита гучними „слава“.

Похід рушив... Ентузіязм огорнув десятки тисяч маніфестантів і другі десятки тисяч вуличної неорґанізованої юрби. Радісне „слава“ веселим весняним громом стрясало усміхнене сонцем бадьоре повітря і пружило душі, то знову мельодійні, ніжні звуки сентиментального гимну млявили їх, ламали набуту їх пружність, яку знову за хвилю відроджували і підносили громові оклики. Така зміна емоцій акумулювала енерґію. Був найсприятливіший момент виладувати ту енерґію на фізичне опанування і Севастополя і самої фльоти з її командантом разом...

11. Орґанізаційна праця у фльоті.

Наслідком недовершеного чину мрії про українську фльоту з цього дня не покидали ніодного учасника маніфестації. У частинах почали виносити резолюції, щоби поповнення фльоти переводилося виключно Українцями, щоби зроблено виміну матросів: Українців з Балтійської фльоти перенести до Чорноморської і навідворіт. Енерґійніше пішла праця в самих частинах. Але їхні орґанізації досі не були обєднані коло одного центру, який би керував ними, координував їх сили і роботу. Кожна орґанізація жила, працювала і чинила по своєму, окремо. Не було на місці сильної особистости — Українця — ні орґанізації, що взяла би провід, раціонально, доцільно і вміло повела за собою сірі маси, перетворила їх в тверду споєну крицю і зреалізувала остаточну мету.

Рада Чорноморської Громади, що складалася з старих членів „Кобзаря“, людей з вузьким політичним обрієм, заляканих, цілковито не підготованих до активної, рішучої і безоглядної боротьби, а до того захоплених несподіванкою, бо Бог їх святий знає, чому вони не передбачили, що примхувата історія може поставити їх перед таким моментом, що відкриє їм всі можливости до цілковитого визволення нації зпід ярма, яке вони самі так з цілого серця ненавиділи, і створення „своєї хати“, „своєї правди і волі“, своєї держави, — отся, кажу, Рада жахалася навіть думки про перебрання проводу.

Поволі і несміливо (з пієтету до старших) почала оформлюватися в Раді опозиція в особах молодих її членів, до яких пристали два-три старші члени. Молоді повинні були стримувати свою енерґію і запал, щоби не завалити самої Громади, в будування якої і вони вложили солідну долю енерґії і праці, і спинилися на лаґідній тактиці повільного, нераптовного здійснення своїх домагань.

Громада числила тоді понад 4000 членів. Ресурси її, що складалися з членських вкладок, зросли до солідної квоти, бібліотека впрост імпонувала, помешкання було оплачене наперед, театральна комісія працювала бездоганно. Але... було чимало цих „але“. Так, не було можливим скликати частіше загальні збори, бо не можна було віднайти відповідного помешкання на 4000 людей. Далі, більшість членів становили матроси, що часто через службові обставини не могли бувати на зборах. Часто в силу цих же обставин не могли бути й членами Громади.

Молоді члени Ради при підтримці кількох прихильних старшин внесли на засіданні Ради пропозицію уділити президії право скликати по своєму погляду збори делеґатів від гуртків, орґанізованих по частинах, і від самих частин. Цю пропозицію ухвалено.

Всеж це давало можливість, коли не керувати фльотськими орґанізаціями, то бодай на них впливати. Що-

би пропозиція пройшла, військові члени Громади зреферували цю справу, як виникаючу з конечности ширшої інформації членів Громади про працю Ради.

Перші збори зібрати було легко. Делеґатів, по два від частини, було до 60. Їх скликано простою передачею запрошення по семафору.

Зібраних ознайомлено з метою Громади, з працею Ради, поінформовано про загальний український рух, про Центр і інше. Від делеґатів же ми довідалися і про сили свідомих Українців у фльоті. Оказалося, що орґанізації скрізь повставали самочинно і вже істнують на „Івані Злотоустім", „Памяти Меркурія" і ін., але на більшости пароплавів їх немає. Що свідомих Українців є богато, але бракує провідників, недостає літератури, не чути зовсім Центру... Досить богато виявилося такого, в чім безсумнівно завинила попередня вузько закроєна праця Ради.

Далі перейшли до нарад про форму орґанізації в частинах. Секретар Ради Михайлик відчитав статут школи авіяції і запропонував прийняти форму орґанізації згідну з цим статутом. Проєктувалося, що кожна частина орґанізує у себе всіх Українців у громаду, на чолі якої стоятиме рада з пятьох членів (голови, заступника, секретаря, скарбника і ще одного члена). На раду покладається переводження культурно-освітньої праці. Її завдання — сіяти свідомість серед несвідомих Українців, перебрати в свої руки всі можливі відповідальні пости в частині, справити реєстри чужинців у частинах, осягнути можности впливати на відпущення грошей на укр. осв. цілі, вразі яких подій орґанізовано виступати і відповідно чинити тощо.

Передбачалося по закінченні самоорґанізації в частинах передати керування загальними справами Раді Чорноморської Громади. Далі, по проєкту Михайлика, делеґати від усіх військових частин мали обрати керуючий чисто військовий орґан.

Дехто з присутніх на нараді старших членів, слухаючи таких розмов, хапався за чуба, вважаючи, що йде до розбиття єдности, що на тім потерпить Громада, коли матроси самі пічнуть орґанізуватися і т. п. Досить гостро виступив Лихоніс з своїм протестом і немалого труду поклав другий член з старших Коломиєць, щоби угамувати його.

Делеґатиж поставилися до цього проєкту з захопленням і проєкт статуту, запропонований Михайликом, за деякими змінами прийнято одноголосно. Розіслано його пізніше по частинах.

Від цього часу (половини квітня) починається плянова одностайна, одноманітна орґанізація Українців по всіх частинах фльоти.

Навязався добрий контакт частин з Радою Громади, все частіше і частіше прибували делеґати до Ради то з інформаціями, то за ними, то за порадами, то для полагодження ріжних справ, як бібліотечні, театральні і богато іншого.

12. Перший Всеукраїнський Військовий Зїзд.

Оголошений у Київі перший Український Військовий Зїзд на 4 травня не міг уже позістати без відгуку з Севастополя, від фльоти і армії.

В кінці квітня делеґатські збори від усіх пароплавів, що стояли тоді у Севастополі (майже ціла фльота) та від артилерійських і авіяційних частин ухвалили вислати делеґатів на зїзд. З числа виставлених кандидатів обрано двох: матроса Лінника і однорічника Михайлика.

В цей час орґанізації в частинах уже окріпли, бажання і гасла окреслились.

Наказ делеґатам на зїзд відбивав яскраво настрої тих, що їх посилали: найширша автономія України зі всіма ціхами незалежної держави, урядом, військом, фльотою. Українізація армії і фльоти зокрема має негайно і пляново переводитися, тобто поповнення надалі має йти лише з України. Шляхом виміни українські фахові сили переводиться з чужинних територій на Україну, Москалів перерепроваджується до Московщини. Цій виміні обовязково підлягають і фльоти Балтийська і Чорноморська щодо матросів і командного складу. Орґанізація військових піхотинних, арматних, інженірних і морських шкіл і т. д. і т. д.

Уважаю конечним подати, що на зборах делеґатів, які укладали наказ, опріч самих матросів і козаків жадних інших, сторонніх людей не було.

13. Ставлення Центру.

Впис членів до Громади не малів, а постійно зростав. Вплив Ради непомітно для неї самої став великий. З нею уже числилися, хоч Рада, можна сказати, працювала далеко не так енерґійно і помітно, як у перших днях. Перший порив, живий час слів уже минув, наставав час діла, чину.

От для цього „діла" було замало людей взагалі, а людей здібних і таких, що мали би посвятити себе цілком праці, можна було порахувати на пальцях.

Зріст антаґонізму між Москалями і Українцями та неласкаве око начальства примусили декого з „завзятих" відразуж прикусити язика, удати страшно занятих людей по службі.

А на черзі назбиралося богато справ. Передбачалися вибори до міського самоврядування, до Ради Роб. і Солд. Депутатів, до Установчих Зборів, утворення військового орґану, ще дальше ширення орґанізації в частинах і безліч інших меншої ваги справ, але теж конечних.

Треба було рівнож реаґувати на всі ті напади, що за прикладом московського центру почали сипатися як з мішка на Українців, треба було реаґувати на всі досить складні політичні справи, що повставали з розвитком подій на цілім Сході Европи...

Рада засідала дуже часто, реаґувала відповідними постановами на біжучі справи, праця йшла без перерви і видно було її наслідки. Але видно було й ті недостачі цеї праці, що виникали з браку сильного проводу і браку провідників.

Це стало помітно і самим провідникам. Згадаю тут, що голова Ради (В. Лощенко), який був в добрих відносинах з Винниченком, доручив мені при відїзді на зїзд просити цього потентата, що саме був тоді заступником голови Центр. Ради, щоби до Севастополя прислано когось з видних осіб, що мав би налагодити тут працю, попровадити широку аґітацію і взяти за неї відповідальність. А головне особу незалежну від будьякої служби.

Це доручення я виконав в часі військового зїзду 7 травня. Винниченко познайомив мене з С. В. Петлюрою. Це було підчас виборів до Укр. Військового Ґенерального Комітету, коли було вже видно, що Симон Васильович попадає до цеї інституції один з перших.

Я і йому зреферував справу, просив його побувати особисто у Севастополі і когось прислати на стало.

Та з цього нічого не вийшло. Зайнявши відповідальну посаду голови У. В. Г. К. наш будучий вожд очевидно забув про свою розмову з молодим однорічником.

Що правда, аж у вересні, до Севастополя приїхали представники У. В. Г. К. Але вони приїхали лише на 2-3 дні. Представники, що мали лише поговорити з матросами і в ніякому разі не полагодити відносин з начальством фльоти, подати керуючі вказівки Раді. Про це представництво мова буде дальше.

13. Друга маніфестація.

Як уже вище згадано, перед Радою стояло безліч важливих справ. Надходив момент, коли треба було виступити, взяти участь у виборах і показати свою силу й орґанізованість.

Треба було боротися з аґітацією московських партій, які завжди і на кожнім кроці вороже ставилися до найдрібніших проявів українського національного руху. З московських усіх партій лише одні большевики ставилися до Українців прихильно і навіть ставали в їх обороні, звичайно з нескриваною надією використати цим українські голоси для себе.

Вони вміло використали той антаґонізм, який московські есери, есдеки і кадети сіяли між Москалями і Українцями в запалі своєї боротьби з Радою, і нарешті осягли свого. Їх видні діячі, як Островський (кандидат до Установчих Зборів, намічений ними від Чорноморської фльоти) стали....

Примітка Редакції. На цім слові на жаль мусимо обірвати цікаві спомини М. Михайлика за браком кінця рукопису. Може хто з читачів має другий примірник їх, або самий кінець, ласкав буде подати його до Редакції. Кінець мав би ще такі уступи, як видно зі змісту на окремім аркушику, що зберігся при рукописові:

Колчак. Орґанізація Клюбу і Комітету. Впливи орґанізації на фронт. Гуртки на кораблях. Школа авіяції. „Іван Злотоуст“. Становище Центрофльоти. Ес-ери і вибори до Установчих Зборів. У. С. Р. Ставлення фльоти до фронту, до большевиків. Українізація фльоти і прапор. Командування. Ставлення укр. орґанізацій до Центр. Ради і праці Центру. Небезпека для Київа. Укр. Чорноморський Курінь. Величко. (?) і Ісаєвич. Центрофльота. Загроза Центрофльоті. Одержання зброї і виїзд до Київа (Чорноморського куріня). На ст. Катеринослав. III. універсал вночі, „Слава.“ Приїзд до Київа. Парада. Помешкання. Командування. Боротьба з бандитизмом. Виділення большевиків. Курінь і оголошений 3. грудня страйк. Ціцович. Кінець куріня. Що діється у фльоті. Відхід і висадження кораблів. Німці і матроси. Відхід їх до Совдепії. Матроси в 1919 році.

Як бачимо, бракує ще богато споминів про дуже цікаві події, що розгорнулися в дальшім траґічнім житті нашої фльоти. Умисно навели ми цей перелік в надії, що хтобудь з читачів, що знає ці події, освітлить хоч якийнебудь з цих цікавих моментів.

Окремо на цім місці складаємо нашу сердечну подяку Його Ексцеленції нашому доброму Митрополитові, що ласкаво дозволив нам скористати зі споминів М. Михайлика, які належать до власного Архиву Ексцеленції.

Петро Конашевич-Сагайдачний.

Написав: *Теофіль Коструба.*

(З приводу 310-их роковин смерти)

Не вѣсте ли, яко Властелинъ Великъ
іаде въ сей день въ Израили;
(2. Царств, 3.)

Ці слова поставлено як мотто до посмертної похвали гетьманові Сагайдачному — книжки п. н. „Вѣршѣ на жалосный погребъ Зацного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного...“ Касіяна Саковича, ректора київської братської школи. Тогочасна Україна тяжко відчула смерть козацького гетьмана — гетьмана, який переростав усіх своїх попередників і неодного з наступників. Маєстатичні й повні жалю слова, наведені зі св. Письма — свідчили про глибокий пієтизм до особи гетьмана Сагайдачного і про щирий жаль за ним. І справді, жалувати доводиться й нам тепер, що він не прожив довше; і пошана наша до нього й тепер не зменшилася. З приводу смерти цього великого політика й патріота, смерти, що наступила в наслідок тяжкої рани, одержаної в хотинській битві 1621. року, — хочеться сказати дещо більше про нього, підчеркнути його вагу для національної історії. Саме минуло 310 літ від дня смерти його, що наступила 10/20 квітня 1622. року.

Вістки наші про особисту біоґрафію Петра Конашевича-Сагайдачного дуже бідні. Він походив із Перемищини, з околиці Самбора, як це подають Саковичеві „Вірші“[1]) й літопис Єрлича.[2]) Походив зі шляхетського роду. На його картинці, поданій у „Віршах“, видніє герб — підкова, звернена каблучкою догори, на ній хрест. Це герб, званий Побоґ.[3]) Правда, деякі сучасні письменники подають, що він походив не зі шляхти, але ці вістки не видержують критики.[4])

---

[1]) „Вірші“ надруковано кілька разів. Цікаві для біоґрафії Сагайдачного місця подав ще Максимович у ст. „Сказаніе о гетманѣ Сагайдачномъ“, Кіевлянинъ, 1850. і передр. у Собр. сочин. І, 1876; потому Голубєв у пр. про Київ. Акад., останньо Хв. Тітов, Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII. вв. Всезбірка передмов до українських стародруків (Зб. і. -ф. в. УАН. № 17.), Київ, 1924.

[2]) J. Jerlicz, Latopisiec abo Kroniczka, t. 1. Варш., 1853 стор. 5.

[3]) „Щитъ: Въ красном полѣ серебрянная опрокинутая подкова увѣнчанная кавалерскимъ крестомъ (Побугъ)“, (В. К. Лукомскій и В. Л. Модзалевскій, Малороссійскій гербовник. Изданіе черниговскаго дворянства. Спб. 1914, стор. 159. Пор. таблицю XXXII.)

[4]) Основна праця, оперта на великому друкованому й недрукованому матеріялі дра Б. Барвінського, Конашевичі в Перемиській Землі в XV. і XVI ст., генеологічно-історична монографія. Відб. зі Зап. НТШ, т. 100. Львів, 1930. Критика праці Лука-

У Перемиській землі стрічаємо в XV-XVI. століттях Конашевичів шляхту і з неї найправдоподібніше вийшов Сагайдачний.[5]) Зате ніякої вістки нема про те, коли вродився Сагайдачний. „Вірші“ подають, що він ходив до острожської школи; це було мабуть у 80-их — 90-их роках XVI. століття. До цього часу відносить дехто історично-полемічний твір Сагайдачного про Унію, але це полягає на простому непорозумінні; Сагайдачний ніякого трактату про Унію не писав.[6]) Десь між 1592. а 1600. роком служив Сагайдачний у київського судді Івана Аксака, але в наслідок якогось непорозуміння мусів звідти усунутися й удався на Січ. Сюди прибув правдоподібно, як усе нате вказує, коло 1600. року.[7])

Заки приступимо до розгляду дальшої біографії Сагайдачного, вже в козацькому війську, приглянемося самій козаччині й важнішим подіям із її історії в 1596-1616. роках, себто в часі від погрому Лободи й Наливайка до остаточного сталого гетьманування Петра Конашевича-Сагайдачного.

Після Солоницького розгрому Лободи й Наливайка, козаччина цілком скапітулювала (1596) Але вона не хоче вирікатися своєї ролі; зміняє лише тактику, щоби, заявляючи вірність королеві й державі, а навіть вислугуючися (прим. інформаціями про пляновані татарські набіги) Польщі, здобути для себе ласкавіші погляди самого їх погромника Жовківського й Уряду. Цієї тактики тримаються гетьмани з партії „статочніших“, як Нечковський, Василевич, Байбуза (проти якого висуває опозиція радикального Полоуса) й Самійло Кішка (гетьманували в часі 1596-1602). Ця оглядна тактика з одного боку, а ще більше потреба оружної козацької допомоги з другого — приводять до регабілітації козаччини в поч. 1601. року, за гетьманства Самійла Кішки. 1600. року Польща анґажується в молдавські справи. Бомбардують листами козаків, щоби давали допомогу, вони годяться, але — не рушаються. Кішка подає свої домагання: щоби скасували баніцію, яка наложена невинно(!) на козаків 1596. р.; вернути давні вольності: щоби звільнити їх від кривд, яких дізнають із боку королівських державців і старост. Правда, вони були настільки чемні, що не чекаючи сповнення цього рушили в Молдаву (де, до речі кажучи, на якийсь час скинуто Кішку, але потому вибрано знову); було тут козаків до 5 тисяч. Козаків потребували ще й до північної війни (в Ливонії); Кішка пригадав козацькі домагання й їх на соймі (січень 1601.) ухвалено. Тоді козаки рушили на північ (коло 4 тисячі).

Пізніше сам Уряд втягав козаків у свої походи і тим самим їх скріпляв. У числі понад 10 тис. вони беруть участь у московській війні 1604-1605. рр., а також пізніше, від 1609. до 1615. року вони, в величезній по обчисленням сучасників кількості — бо 30-40 тисяч — воюють під Смоленськом і загалом на півночі. Цим збільшалося й число козаків і їх моральну підпору: що ось вони роблять службу державі. Вже й московська війна скінчилася, а козаки „своєволили“ в Україні. Треба було урегулювати козацькі справи. Покликано комісію ще 1613. р., але вона зібралася аж 1614. року. Комісія хотіла цілком приборкати козаків,[8]) але вони на це не погодилися, хоч і не протестували; сойм затвердив рішення комісії й покищо цієї справи далі не рушано.[9])

Але козаки крім помочі для держави приносили її ще й шкоду. Це діялося через напади на турецькі володіння, за які слідувала (хоч у цей період і не зачасто) з турецького боку відплата. Вже 1601. р. козаки нападають на Крим;[10]) 1604. р. руйнують знову три турецькі міста,[11]) 1605. р. знову бють татар, а зокрема болючий удар завдали туркам, добуваючи Варну (1606. р.)[12]) У два роки після здобуття Варни козаки нападають на Перекоп під проводом Михайла Наймановича.[13]) Восени 1609. р. знову нападають наддунайські околиці,[14] (в рр. 1613-1616. кілька разів ходять на турецькі володіння,[15]) та на це не помогла й комісія 1614. р., бо у два роки завдають козаки знову сильний удар туркам, добуваючи Кафу. Це вже було діло гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного.

Заки перейдемо до розгляду цього набігу, поглянемо ще на попередників Сагайдачного на становищі гетьмана. Реєстр гетьманів до Сагайдачного пробував зробити В. Антонович;[16]) після нього ніхто цього не пробував зробити, хоч і прибуло дещо нового матеріялу. Правда, він далеко не вистарчаючий, але треба для орієнтації звести його докупи.[17])

Після Наливайка й Лободи виступає як гетьман Христофор Нечковський, очевидно шляхтич, уже 1596. р. (стрічаємо його в липні т. р.);[18])

У серпні ж 1596. й 14. VI. 1597. бачимо як гетьмана Івана Василевича.[19])

В 1597-1598. рр., (стрічаємо його ще 15. XI. 1598.) гетьманує Тихон Байбуза, зі землян;[20]) він тримався тактики „статочних“ і проти нього видвигає січова опозиція Полоуса Федора.[21])

шевського, що хоче доказати нешляхетське походження С., на стор. 118-126.

[5]) Сагайдачний — прізвище, надане йому вже на Січі, пор. Б. Барвінський, цит. тв., ст. 15. і дд. Можу додати ще одне свідоцтво, стверджуюче шляхетство Сагайдачного, а іменно з листу французького посла де Марконне (de Markonnez) із Варшави (гл. нижче).

[6]) Про трактат писали В. Антонович, Историческіе дѣятели Юго-западной Россіи, 1885, стор. 1., за ним І. Каманін, Очеркъ гетманства Петра Сагайдачного, Чтенія въ ист. общ. Нестора лѣт., т. XV, в. 2., стор. 7. Джерелом вістки є (посередно, через Максимовича, Изслѣдованіе о гетманѣ Петрѣ Конашевичѣ Сагайдачномъ, Москвитянинъ 1843. № 10. і Собр. соч. I, 336-357. лист Льва Сапіги до св. Йосафата, де сказано при нагоді козацької протестації у справі віри (очевидно — 1622. р., лист із д. 12, III. 1622. р.): „Въ разсужденіи объясненія Сагайдачнаго можно сказать, что сочиненіе его предрагоцѣнное“ (М. Бантишъ-Каменскій, Историческое извѣстіе о возникшей въ Польшѣ Уніи..., вид. 1864. р., стор. 73.), але це про протестаційне письмо, а не трактат!

[7]) М. Грушевський, Історія, т. VII, стор. 370-371, Б. Барвінський, с. 114. і дд.

[8]) Точки, подані 15. X. 1614. р., гл. Жерела до іст. України, т. VIII. ч. 107.

[9]) Ширше порушені тут справи в М. Грушевського, Історія, т. VII, стор. 232-252. і 314-354.

[10]) М. Грушевський, сторія VII, с. 321.

[11]) Жерела VIII. ч. 76

[12]) Груш., цит. тв., с. 325-6.

[13]) там само, с. 326. Дуже цінний причинок, з рукопису Ів. Ш. Гербурта, подав М. Возняк. Виправа Запорожців на Перекоп 1608. р., Україна, 1929, вересень, де вперше подано прізвище вожда (dux) козаків.

[14]) Жерела VIII. ч. 93. М. Грушевський с. 326-7

[15]) Жерела VIII. чч. 101, 106, 115, 119; Груш., стор. 344, 346-7, 352-3.

[16]) В. Антоновичъ, Неизвѣстный досели гетманъ и его приказъ, Кіев. Стар., 1883, V.

[17]) На основі Антоновича й ін. матеріялу відбудовую цей порядок.

[18]) Груш. Історія VII, с. 239.

[19]) цит. тв., с. 240-241.

[20]) цит. тв., с. 245. (і Антонович).

[21]) Антон., цит. тв., Груш., с. 242.

Не знаємо, чи безпосереднім наступником Байбузи був Самійло Кішка, що гетьманує вже 1600 року; згинув у північній війні під кінець 1602. року.[22]) Підчас молдавського походу вирвав йому був гетьманську булаву Гаврило Крутневич, якого бачимо 26. IX. 1600. р., [23]) але потому знову гетьманував Кішка аж до смерти.

Наступником Кішки був коротенький час (1602. р.) Гаврило Крутневич; [24])

але вже 4. XII 1602. р. бачимо гетьманом Івана Куцковича, що наступив після нього; він зрікся в Могилеві в поч. 1603;[25])

далі гетьманує коротенько Іван Косий, що 22. V. 1603. р. називається вже „бувшим", [26]) і булаву бере втретє Крутневич, після повороту в Київ.[27])

Тепер наступає прогалина — аж до 1606. р., з якого маємо універсал гетьмана Григорія Ізаповича (з грудня);[28]) далі знову перерва в наших відомостях.

Щойно 1608. р. бачимо, що проводить виправі на Перекоп Михайло Найманович; отже він гетьман; рукопис Гербурта подає, що він пять літ, хоч не рік за роком, здобував перемоги — очевидно, нераз уже гетьманував.[30])

Під Смоленськом, у рр. 1609/1610, сучасники нотують аж трьох гетьманів: Олевченка,[31]) Зборовського й Каленика;[32]) який тут порядок — не знати. Дома, у травні 1610. р. бачимо гетьманом Григорія Тискиневича, що гостро виступав проти уніятів.

Після того, доводиться повторити слова проф. Грушевського, „про особи гетьманів не маємо певних вісток від самого 1610 року"[33]).

Цей реєстр гетьманів, хоч не ідеально повний, доказує, що Сагайдачний не був гетьманом ні в якому разі до 1610. року. Правда, деякі дослідники приписували Сагайдачному деякі давніші походи, прим. на Варну,[34]) або клали початок його гетьманства, опираючися на невиразний запис у „Віршах," на 1606. рік; та це ніяк не може остоятися.[35]) Прогалину від Крутневича до Ізаповича міг заповнити саме Найманович, або і ще хтось, покищо нам невідомий. Тай „Вірші," хоч говорять про його участь у ливонській і молдавській війнах,[36]) не дають ніякого права класти його гетьманування на той час. Цікава річ — джерела наші аж до 1615. року мовчать про Сагайдачного.

Недавно (1926. р.) оголошений лист Луки Сапіги з 4. III. 1615. до брата доказує, що тоді Сагайдачний був лише полковником і не був ширше відомим. З огляду на велику вагу цього листу приводжу тут найцікавішу його частину. 11. лютого т. р. напали татари й загналися аж на Полісся. „Na co pan pułkownik Kazanowski z rotami kwarcianemi stojąc w sprawie patrzył. Tamże i pułkownik kozacki niejakiś Sahajdaczny, który miał do trzech tysięcy kozaków wprawdzie żeć się pan Kazanowski z tatarami trocha potkał. Ale go zaraz tatarowie wsparli i nieco z towarzystwa zabili, kilku także i poimali. A pułkownik Sahajdaczny nie chciał ich posiłkować, ale raczej nazad odwrót uczynił z ludźmi swemi. Zaczem musiał z żołnierstwem uchodzić do miasteczka Trylessów. Twierdzą za rzecz pewną, że na zmowie był z tatarami Sahajdaczny chcąc umyślnie znieść z Ukrainy żołnierstwo. Gdyż mają kozactwo z żołnierstwem prywatne odia, o czem wmć mój mciwy pan dobrze raczysz wiedzieć."[37])

Виходить із цього, що ще 1615. року, на початку, Сагайдачний ані не був гетьманом, ані навіть не був ширше звісним. Правда, перед 1615. роком міг він хвилево гетьманувати, прим. у московській війні 1613. року, але химерні запорожці, що нераз що кілька місяців зміняли гетьманів (пор вище реєстр), могли його скидати. За його гетьмануванням у 1613. році промовляє Курський літопис із XVII. ст., де пишеться (п. р. 7121=1613) таке: „Въ лѣто 7121 отъ малороссійския киевския страны на украинные грады бысть находженіе литовскихъ гетмановъ Саадашного и Желтовского (-Сагайдачного й Жовківського) со множествомъ воинства. Саадашной же съ воинствомъ своимъ исъ града Путивля поиде на Болховъ, на Балевъ, на Лихвинъ, на Перемышль, на Калугу, и много зла сотвори и православныхъ христіанъ кровы пролия; и отъ Калуги возвратися вспять и шествоваше къ Киеву чрезъ курской уѣздъ, верхъ рѣки Псла, на Думчей Курганъ. И егда мимо градъ Курескъ шествова, тогда гражданомъ въ онь и присылалъ отъ себя дву человѣка; обявляя, аки онъ града Курска, уѣзду и въ немъ живущимъ воинству своему заповѣда ни единаго зла сотворити." [38]) Хочби ця записка й походила від учасника й була достовірна,[39]) то це хіба було лише хвилеве гетьманування й нічим незамітне, як Сапіга говорить про нього „jakiś Sahajdaczny". Тому властиву діяльність Сагайдачного всетаки треба обмежити роками 1616-1622.

Правда, й усі ці роки гетьманування Сагайдачного не були безперервними, бо перебивали його два ставленники опозиції: 1617. року Дмитро Богданович Барабаш, від якого маємо універсал (з 7. III.) й Яків Неродич Бородавка (1620-1621.), та це були вже лише хвилеві зриви.[40]) Сагайдачний переводить тепер свої великі задуми, які ставлять його у ряді найвизначніших діячів нашої історії. Передтим Сагайдачний не мав сильнішого впливу на козаччину; щойно тепер творить із неї фактичну національну силу.

Першим актом було здобуття невольницького базару — Кафи, що наступило 1616. р. і зразу ж зро-

---

[22]) Антон., Груш., с. 240, 247, 316. Кішка — шляхтич, зі „статечних".

[23]) Максимович, Собр. соч., I. с. 318-319, 358; Груш. с. 249-250.

[24]) Антон цит. тв.

[25]) А. С-ко, Къ свѣдѣніямъ о коз. гетманѣ Ив. Куцковичы, К. Стар. 1883, VI; Груш. с 317, 319.

[26]) А. Л. Универсалъ г. Гавр. Крутневича 1603 г., К. Стар., 1898, I

[27]) Груш. с. 319.

[28]) Архивъ ЮЗР., III, 1, ч. 45; нічого нового не подано.

[30]) »Qunque non continuon annos in continuis et vehementissimis proeliis feliciter rebus istorum praeerat«, М. Возняк, цит. тв., с. 20

[31]) О. Чайковський, Початки гетьманования Петра Конашевича Сагайдачного, Наук. зб. М. Грушевського, 1906, стор. 253, нот. 4. М. Груш., Історія VII. с. 333.

[32]) Груш. с. 333.

[33]) Цит. тв., с. 355.

[34]) Антонович - Драгоманов, Историческія пѣсни малор. народа, т. II. 1875, с. 245.

[35]) Воно полягало на помилці, Груш. с. 355, нот. 2.

[36]) Пор. Груш. с. 370-371.

[37]) M. Antonów. Dwa przyczynki do działalności Piotra Konaszewicza Sahajdacznego, Kwartalnik historyczny, 1926, стор. 198.

[38]) А. Л-скій, еще извѣстіе о московскомъ походѣ Сагайдачнаго, Кіев. Стар., 1886, I.

[39]) Проф. Грушевський ігнорує її й за першу вістку вважає здобуття Кафи (с. 371); втягнена вона прим. у „Русскій Біогр. Словарь".

[40]) Пор. Антонович, цит. тв., про Бородавку нижче.

било популярним гетьмана, як визначного оборонця християнської віри.

За своего гетьманства взял в Турцех місто Кафу,
Аж і сам цесар турскій бил в великім страху,
Бо му чотирнадцять тисяч там люду збил;
Каторги едини палил, другії потопил;
Много тогди з неволі християн свободил,

як про це пише Сакович у „Віршах". Повторяються морські походи й пізніше, в 1617. році.

Здавалося б — нічого нового Сагайдачний не зробив, бо ж походи на турецькі володіння були й давніше. Але ж похід на Кафу це не простий добичницький наїзд; це плянова атака, з метою визволити невільників. Це удар для магометанства й панів турецьких, що поневолювали християнських бранців. У Польщі не доцінювали цього характеру експедицій козацьких — а може й не хотіли підчеркати цього, вищого ідейного чинника в козаччині (для Жовківського козаки лише „лотри" і „збунтоване гультайство") — зате оцінили його в Зах. Европі. Дуже цікаві, неоголошені ще дотепер документи французького архіву в Карпентрас містять вістки, що Сагайдачний, як погромщик турків, належав до заснованої в осени 1617. року „Ліґи християнської міліції".[41]) Думалося знищити Турків і відновити Східно-Римське Цісарство. Кандидатом на цісаря був князь де Невер, по матері нащадок династії Палеольоґів. Око кн. де Невер звернулося й на козаків. Якийсь де Марконне з Відня, аґент кн. де Невер, вислав у грудні 1617. року своїх післанців у Польщу, „на її кордони, де живуть козаки" Один із таких аґентів, капуцин о. Валівіе, дістався на Україну і сповістив де Марконне, що „козаки є готові атакувати турків"; але справа чомусь затягнулася. Князь де Невер цілий час наказує своему представникові в Відні приспішити справу з козаками. Тоді сам де Марконне поїхав до Варшави і 13. квітня 1618. року пише до кн. де Невер таке: „Я мав довшу розмову з амбасадором козаків, який запевнив, що вони продовжатимуть боротьбу з Турками, все одно чи король хоче цього чи не хоче. Це має велике значіння тому, що король є в миру зі султаном і ґарантував йому спокій козаків. Оці козаки разом із амбасадором привезли мені грамоту,[42]) підписану найстаршим із них Конашевським (-Конашевичем-Сагайдачним, який підписувався Кунашевич, Т. К.) і запечатану печаткою їх війська, в якій вони присягнули іменем усього війська вступити в Ліґу (христ. міліції, Т. К.), щоби напасти на Турків. Ваша Світлість може вельми радіти, бо козаки легко виставляють 60.000 вояків і обіцюють також піднести всіх греків проти султана. Грецький Патріярх є великим приятелем найстаршого з козаків Конашевського, людини шляхетського роду,[43]) вельми відважної, сильного розуму й скрізь поважаної.[44]) Це він є страшний для турків, бо спалив їм силу міст і сіл біля самого Царгороду. Ліґа придбала цим страшного для невірних ворога"[45]).

Лист цей незвичайно цікавий для зрозуміння політики Сагайдачного. Як видимо, він має високу ідею оборони християнства від турків, без огляду на польсько-турецький мир. Тут бачимо, що козаччина під його проводом проявляє самостійницько-національні змагання,[46]) в цьому випадку навіть суперечні з інтересами Польщі. Адже ж саме 1617. р. поляки погодилися з турками й обіцяли спиняти козаків від походів на море.[47]) На це Сагайдачний не оглядався, маючи на оці інтереси України. Короткозорі опозиціонери, яким тайні були високі задуми Сагайдачного, видвигнули проти нього Бородавку; що тут був антаґонізм між козаччиною, з розмислом викликуваний поляками, це виходить із письм Жовківського.[48]) Але що від радикальної партії не було хісна ні для Польщі, ні для України, тож небаром (у жовтні 1617 р.) бачимо знову при кермі Сагайдачного.[49]) Сагайдачний провадив ніби-то угодову тактику зглядом Польщі, підписує деклярацію комісії 1617. р., що козаки не будуть іти на сусідні держави,[50]) але видко робив це для святого спокою, бо, як бачимо з листу де Марконне, його мало обходив мир короля зі султаном. В рр. 1617-1621. чуємо нераз про походи козаків; зокрема варто замітити, що де Марконне вже з Відня пише до кн. де Невер, що „козаки згідно з обіцянкою, війшли в Царгород, замордували 5 чи 6 тисяч турків, захопили велику силу полонених і спалили половину міста." Як бачимо, льояльний (на думку опозиції) Сагайдачний дбав про інтереси України.

Туреччина, зайнята перською війною (1616-1620), не могла покищо віддячитися. Сталося воно щойно 1620. року (Цецора), при чому далася відчути недостача козацької помочі.

Польський Уряд теж не міг приборкувати козаків, бо потребував їх до московської війни 1618. року. Сагайдачний не відмовляється уділити допомоги й літом 1618. року рушає на Москву[51]).

Щодо Москви, то Сагайдачний провадив цілком самостійну політику й не вязався нічим. Для тодішніх москалів він був „литовський гетьман" або „чужоземець"; навіть Патріярх, перед яким він мав толкуватися з виправи на „единовірну" Москву, не брав йому того за зле. Надурно отже дехто з істориків (Каманін) хотів толкувати його політику як політику симпатії для Москви.

Вернувшися з московського походу, Сагайдачний остає вже в Києві й переводить свої далекойдучі пляни. Авторитет гетьмана підноситься; він мовчки признається Польським Урядом за володаря України. Міста й містечка піддаються під його власть[52]). Можна догадуватися, хоч виразних документальних вісток на те нема, що Сагайдачний зробив дещо і для реформи війська, оскільки, очевидно, міг це

---

[41]) Вістку про це подав вельми заслужений дослідник історії України в заграничних архівах, п. Ілько Борщак, у своему звіті (Зап. НТШ. Т. 134/5,с. 245). Я звернувся листовно до п. Борщака й завдяки його щирій ввічливості дістав переклади цих преважних документів (архів у Карпентрас, ркп. ч. 1813. і 1826.), за що йому тут складаю мою щиру подяку.

[42]) На жаль, п. Борщак пише, що ця грамота не збереглася.

[43]) Це зайвий раз потверджуе висновки дра Б. Барвінського (гл. вище).

[44]) Це найдавніша відома нам характеристика Сагайдачного!

[45]) Карпентрас, ркп. ч. 1813.

[46]) Свідомо, проти початкового хаотичного самостійництва (про нього пор. Т. Коструба, Козацьке самостійництво в к. XVI ст., Літопис Ч. К., 1932, березень).

[47]) Груш., Історія VII. с. 359.

[48]) цит. тв., с. 362-3.

[49]) цит. тв., с. 363.

[50]) цит. тв., с. 362 і дд.

[51]) цит. тв., с. 376.

[52]) В. Антоновичъ и В. Бецъ, Историч дъятели, с. 9-10.

зробити за тих неспокійних два-три роки до 1621. року[53]).

Зате велике діло зробив Сагайдачний, зробивши з козаччини українське національне військо. „Вірші" подають, що він вписався з усім військом запорожським до київського Богоявленського братства й це мусіло статися десь у 1616-1619. рр.[54]) Цим актом він піддає козацтво службі українській нації в її цер ковних і культурних справах, подбавши вже передтим про політичні справи, ведені по лінії виключно українських інтересів[55]) Найважнішим актом було відновлення православної єрархії, яка в наслідок переходу владик на Унію майже не існувала.

Нагода була добра. Саме з Москви мав вертатися єрусалимський Патріярх Теофан і Сагайдачний думав використати його побут для відновлення єрархії. В кінці лютого 1620. року прибули до царя в Москву посли Сагайдачного, зі заявами щирої відданости[56], але ціль того посольства була мабуть така, щоби просити Патріярха приїхати в Україну[57]). Бачимо з листу де Марконне, що грецький (себто царгородський) Патріярх був „великим приятелем" Сагайдачного вже 1617. р.; з його порозумінням ділав тут і єрусалимський Достойник, бо ж Москва підлягала давніше юрисдикції Царгороду під церковчим оглядом. Отже Сагайдачний певно був у порозумінні з Патр. Теофаном.

Теофан справді приїздить в Україну й висвячує (літо-зима 1620.) цілу єрархію: почавши від Митрополита (Йова Борецького), а скінчивши на всіх Єпископах тих катедр що були зайняті уніятами. Цей акт, який вславив Сагайдачного й надав козаччині виразний характер оборонців віри православної[58]), причинився до такої характеристики її — пера Йова Борецького:

„Це ж бо те племя славного Народу Руського, з покоління Яфетового, що воювало Грецьке Цісарство Морем Чорним і сухопуттю. Це з того покоління військо, що за Олега, Монарха Руського, у своїх моноксілах по морю й по землі (приробивши до човнів колеса) плавало й Константинополь штурмовало. Це ж вони за Володимира, Святого Монарха Руського, воювали Грецію, Македонію, Ілірик. Це ж їх предки разом із Володимиром хрестилися, віру християнську від Константинопольської Церкви приймали й по цей день у вірі тій родяться, хрестяться й живуть".[59])

Але що так можна було говорити про козаччину — це була заслуга Сагайдачного, який умів стихійній, буйній але неорганізованій силі козацькій надати значіння національної армії.

Тимчасом стався цецорський погром. Поляки зрозуміли, що до нього прийшло тому, що не подбалося про козацьку поміч. Треба було „змити ганьбу з Речіпосполитої" й поляки роблять старання, щоби позискати козаків. На чолі козаччини стояв ніби то Бородавка, але Сагайдачний далі числився гетьманом[60]). Поляки просили посередництва в Патріярха Теофана, й він гарячо заохотив козаків до війни з турками. Йшло про затвердження нововисвяченої єрархії. На нараді в Сухій Діброві (15. червня 1621. р.) рішено вислати послів (між ними Сагайдачного) до Варшави з домаганням — затвердити єрархію і знести тяжкі постанови на козаків. Але козаки рушили під Хотин, не чекаючи на забезпечення сповнення домагань. Проводив тодішній гетьман Бородавка. Сагайдачний вернувся вже під Хотин[61]); тут змагалося невдоволення проти Бородавки й Сагайдачний знову став гетьманом (вересень 1621). При допомозі козаків осягнено побіду[62]); але сповнення обіцянок Сагайдачний таки не дочекався.

Помер цей великий попередник Хмельницького 10/20. квітня 1622. р в Києві, в наслідок рани, одержаної під Хотином. Його заповіт, зі широкими записами на школи київські і львівські, показує нам світлий образ цього великого нашого політичного діяча[63]).

Значіння його в процесі еволюції нашої самостійницької думки величезне; доволі сказати, що він зумів зробити козаччину спадкоємницею давньої Княжої Держави й тим підготовив ґрунт під будову другої Української Держави 1654. року[64]).

[53]) Здогади про це: В. Антонович передм. до Арх. ЮЗР. III, 1, с. LXXV; Др. І. Крипякевич, Українське військо, 1916, с. 10. і дд.; статті в ювилейному числі „Гром Вістника" 1922, ч. 49. посвяченому Сагайдачному й ін.

[54]) М. Грушевський, цит. тв. с. 413.

[55] Розгляд еволюції козаччини в цьому напрямі В. Липинський, Z dziejów Ukrainy, 1912. се 189-198. і укр. переклад у „Хліб. Шляху", 1932. ч. 6. (за червень).

[56]) Собраніе госуд. грамотъ, III, Москва, 1828, с. 21 ., пізн. приведена в Еварницького. Гетьманъ Петръ Конашевичъ Сагайдачный, 1913, с. 34 і д.

[57]) Про те, що політичне посольство до Москви не було тут головною ціллю, а радше претекстом для порозуміння з Патріярхом, пор. М. Грушевський, Історія VII, с. 432.

[58]) Давніші виступи були більше припадкові, якто проти Грековича 1610. р. Точніше про це Груш. Історія VII, с. 434-437.

[59]) Грушевський, Історія VII. с. 391-2.

[60]) 20. I. 1620. р. ще підписується як гетьман Сагайдачний, гл. Antonów цит. тв., с. 199; царська грамота 20. IV. 1620. р. ще на імя Сагайдачного; на нараді в Сухій Діброві гетьманом числиться Бородавка (сер. червня 1621). Пор. Еварницький, цит. тв., с. 36., Груш. VII, с. 427. нот. 3.

[61]) Серпень 1621. р.

[62]) Реєстр козацького війська під Хотином — Жерела т. VIII. ч. 151. Про хотинську війну J. Tretiak, Historja wojny chocimskiej, 1889, 2. вид. 1921, М. Грушевський VII, с. 467 і дд.

[63]) Вперше надрукував цей заповіт Максимович із копії Ставр. музею у Львові, достарченої Зубрицьким (Собр. соч. I, с. 377-380); потому передруковано його в Арх. ЮЗР. III, 1, ч. 74, останньо подано в „Гром. Вістнику", 1922, ч. 49. в перекладі на суч. укр. мову.

[64]) Як розуміли козацьку політику в Польщі за часів Сагайдачного, може свідчити цей уривок із промови на соймі 26. IV. 1616. р.. козаки „tu w domu ani magistratum w miastach, ani hetmanów (= коронного, й польного) słuchają, sami sobie prawa knują, sami urzędników i wodzów stanowią y iakoby in magna republica aliam rempublicam faciunt" (Жерела VIII, ч. 121). А в наслідок козацького нападу 1617. р. мешканці деяких надбережних міст подали супліку до цісаря, щоби ратував їх, бо як ні, то вони хочуть піддатися козакам (Żółkiewski, Pisma, с. 250, пор. Tretiak, цит. тв., 1889, с. 20)

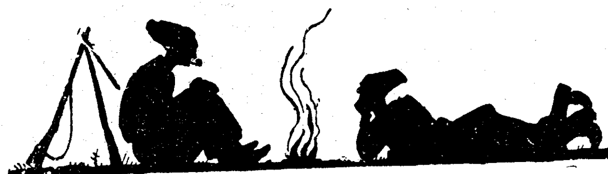

По дорозі до кращого

Дещо зі споминів.

Написав: *Микола Видибайло*, хор. Армії У.Н.Р.

(Докінчення)

Перед четвертою годиною рано на Олександрівську площу, що прилягала до будинку нашої школи, подали три пульманівські трамваєві ваґони і ми попрощавшись з товаришами і захвативши ще чотири „Максіми“, сіли спокійно і відїхали. В передньому ваґоні орхестра заграла марш... Ваґони йшли один за другим, ніде не зупиняючись, по сонних вулицях Київа.. Ось і Хрещатик... Орхестру зміняють співи юнаків... Будиться Київ... Де-не-де хтось старається через вікна доглянути нас...

Минаємо будинок Міської Думи та їдемо вгору на Львівську вулицю. Пісні мовкнуть. Хлопці перекидаються жартами.

— Ось уже і Лукянівський базар! — Завважив хтось. — То ми на Лукянівці!?

Ще кілька мінут їзди і ми стали. Виходимо з ваґонів. Залізнича стація Лукянівка (передмістя Київа). Стоїть якась валка. Показалося, що це для нас. Вагони особові III кляси.

Починає розвиднюватися. Головний Отаман Слобідського Коша С. Петлюра був на стації з якимись старшинами і підійшов до нас без церемоній, вбраний як звичайний вояк, з рушницею через плече. Задоволений з нашої виправки і бадьорости. З богатьма перекинувся теплими словами, побалакав зі старшинами, потім попращав нас і десь відїхав.

Ми дістали одну легку гармату в товаровім ваґоні з набоями і набоїв до кулеметів і рушниць і за яку годину наш потяг відїхав через Святошин на Київ I.

Коли приїхали на ст. Київ I, то був уже білий день. На стації тоді були великі маси „демобілізованих“ російських салдатів, що тижнями чекали на відїзд. Коли наш потяг вїхав в цю кількатисячну сіру масу з величезними клунками і коли ця маса кинулася до ваґонів, то дехто гадав, що нас зітруть... але потяг помалу йшов далі не зупиняючись. Салдати, побачивши наїжені баґнети у вікнах і кулемети на дверях ваґонів, відсахнулись. Дехто просив:

— Таварищі, вазьміте!..

А другі кричали:

— Баржуйскіє защітнікі!..

Далі сипалась московська лайка і проклони, якими так богата російська мова, але ми не слухали. Потяг прискорив бігу і скоро переїхавши Київ II і міст через Славуту-Дніпро зупинився в Дарниці. Тут нам сказав сотн. Блаватний, що їдемо під Гребінку, де будемо мати бій з большевиками.

Не знаю чого, але на ст. Дарниця наша валка стояла майже до самого вечора. Вечором відїхала в напрямку на Гребінку. В Яготині стояв якийсь великий ешелон озброєних салдатів. Що то була за частина і куди вона їхала, не знати. Було дуже темно на дворі. Салдати були озброєні „до зубів“. Багато було пяних. Майже з кожного ваґону було чути модне революційне „яблочко“:

„Я на бочкє сіжу,
А пад бочкой качка.
Мой муж большевик,
А я гайдамачка! —

чути було з поблизького ваґону пяні голоси.

Коли салдати побачили нас, то зараз масами почали зіскакувати зі своїх „8 коней і 40 чоловєк“ і підходити до нас. —

— Огкєдова, товаріщі? — питає якийсь рязанець.

— Вовк тобі товаришем! — відповів юнак, що стояв на дверях ваґону з рушницею „на остро“.

— Єто самостойнікі! — обернувся той до своїх. — Развє нє відіш, ето юнкеря. По адьоже відно... Ані хатять ваєвать!..

Пізнати було, що тут маємо діло не з орґанізованою частиною.

Але нащо їм зброя?

Щоби мати з ними спокій і на далі, наш командант наказав обезброїти їх.

Не дивлячись на те, що нас було 200 чоловік, а їх понад 2000, ми не вагались і по даному знаку вийшли з ваґонів, оточили ешелон і казали здати зброю і все військове майно.

Салдати хоч правда не дуже охотно, почали віддавати нам зброю. Ми наказали їм не виходити зі своїх ваґонів. Наші хлопці відбирали від них і носили до своїх ваґонів. Дехто з них, більш сміливіші, зачинав було огризатися, але ми дали кілька стрілів з рушниць і це їх заспокоїло.

Відібрали ми не тільки багато зброї і амуніції, але також досить харчових припасів. Зі зброї забрали кілька кулеметів, масу рушниць як також до них багато набоїв. А до того всього щось 6 мотоциклів і кілька добрих коней. Відчіпили від їхньої валки пять ваґонів (два з кіньми) і додали до своєї, а їм казали „потиснутись“ трохи... їх і так було понад 50 у ваґоні.

Покінчивши з ними, ми відїхали до Кононівки, де застали якусь невеличку частину нашого війська. В Кононівці мали ми здержати наступ большевиків, що були уже в Гребінці.

Сотн. Блаватний наказав стежам оглянути поблизькі хутори - фільварки. Вислані стежі вернули з корисними вислідами: привели кількох полонених „товаріщей“, що бушували на одному хуторі. Вони принесли кулемет. Від полонених довідались ми, що тут по селах були большевицькі кіннотчики, які, пограбувавши селян, повтікали.

Тимчасом юнаки наскоро спорядили „панцирник“: товаровий ваґон, площадка (льора) і паротяг нашої валки. В товаровому ваґоні з гарматою вибили стіну на переді, куди було направлене дуло гармати, на площадці установили шість кулеметів по три в одну і в другу сторону, обложили мішками з землею зі всіх боків і наклали всякого технічного матеріялу. Першим завданням нашої „панцирки“ було знищити в кількох місцях залізничий шлях.

По полудні, набравши необхідного вибухового матеріялу, наша „панцирка“ вирушила в сторону Гребінки і за яку годину решта гайдамаків почула один за другим вибухи, то вилітали в повітря шини й шпали (швелі) залізної дороги...

Давши ще кілька стрілів з гармати в сторону Гребінки, панцирка повернула і командант її здав звіт про виконання першого наказу — ушкодження в двох місцях залізної дороги.

Відтак тої ночі „панцирка“ щораз відходила з Кононівки до ушкодженого місця і в напрямку Гребінки посилала стрільна з гармати, відходячи потім назад до Кононівки... Не знати, чи ті стрільна робили своє діло... нам ніхто не відповідав... Роботи для „Максімів“ в ночі не було. А так хотілося натиснути спуск...

Рано командант Куріня Чорних Гайдамаків наказав мені відправитись до загону Січових Стрільців, що мав бути десь на лінії Дарниця - Крути і потрібував інструктора до кулеметів „Максіма“ рос. зразку. Одержавши наказ, я зараз відїхав до Дарниці з тою частиною, яка була тут перед нашим приїздом.

С. С. найшов я на ст. Бобрик, де й зголосився у команданта сот. Р. Сушка, який казав мені залишитись в загоні на два дні.

Тут я добре познайомився з нашими братами-Галичанами, що попали колись в російську неволю. Виглядали вони збідовано, але були задоволені, що служать у своїй українській армії свому народові.

Гарні то були хлопці і я в балачках з ними забув, чого властиво до них приїхав, а саме обзнакомити їх докладно з кул. „Максіма“. Побачивши, що вони добре собі дають з ними раду, я більше розпитував їх, як їм живеться у нас, про Галичину... І не думав, що самому прийдеться там жити...

Та не прийшлося мені довго бути в товаристві симпатичних С. С-ів... В ночі почули ми страшну вістку про розгром наших товаришів під Крутами, куди стрільці мали також їхати, та чекали на паротяг...

І ось перед полуднем побачили ми утікачів... що не згинули від озвірілої банди пяних москалів-большевиків... Приїхали вони потягом... Померзлі... Голодні... обдерті... Плакали... оповідали страшні речі...

— Лишили нас і повтікали... Ми лишились без команди... без набоїв .. Багато полягло.

І брали стрільці їх до своїх вагонів. Потішали... ділилися своїми скромними пайками.

На Київ

Недовго ще стояли СС. в Бобрику. Скоро сотн. Сушко передав наказ, що маємо повернути в Київ. І тогож таки вечора я був у Дарниці, де вже були й „Чорні Гайдамаки“. Я дуже тому здивувався і розпращавшись з СС., пішов до своїх. Тут довідався, що по моїм відїзді з Кононівки, мої товариші Гайдамаки зачали було потроху давати червоним прочухана, але їм наказано повернути на Київ, бо там повстали місцеві большевики, а не було кому дати з ними ради, тому вони залишили „на фронті“ якесь „вільне козацтво“ і очутилися знов у Дарниці.

І дійсно в Київі клекотіло... Зловіщо світило зарево пожару... Київ стогнав...

Пізня ніч. В Дарниці крім нас і СС., потяг з утікачами зпід Крут... багато ранених... і ще якась частина Слобідського Коша.

Юнаки рвуться в Київ... Але наказ був рушити рано. Цілу ніч не спали... Яка то мука чути, що там гинуть і не мати можливости помогти.

Нарешті ледви засіріло, наш потяг був уже коло залізничого мосту... Ось наш любий Київ на горах...

Командант наказав залишити потяг з вартою в складі кількох юнаків, а всім озброїтися, перейти міст і заняти Звіринець і Печерськ.

Взяли 6 „максимок“, скринки з набоями до них, рушниця у кожного і повні кишені набоїв... А в потязі добра а добра... Лишили все... Потім заберемо, не пропаде!..

Йду перший зі своїм скорострілом по мості... везу його перед себе за „хобот“ по дошках поміж шинами залізн. тору... Міст дуднить... Внизу шумить Дніпро-Славута — морозу нема великого, але зимно...

Перейшли міст. Стали. Ззаду йде решта. Розглядаємось. Аж ось зі сторони Старо-наводницької ул., понад Дніпром, біжить якась ґрупа з шести людей, махаючи рушницями і шапками... Щось викрикують. Підбігають ближче, чуємо.

— Таваріщі, скарєй, скарєй!.. Гайдамаки наставили баґнети. — Стій!

Остовпіли... Стали ні в сих ні в тих...

— Кидайте рушниці! — крикнув один з юнаків.

Тут надійшов наш командант і наказав нашій четі йти по залізничому торі в напрямку на ст. Київ II. і на Звіринець, а другій по Старо-наводницькій вул. на Печерськ. Сам лишився з невеличким загоном позаду.

Ми лишили „товаришів“ командантові, а самі пішли. Не знаю, що з ними сталося.

Йдемо тором в напрямку на Київ II і потім звертаємо на право в гору на Звіринець. Йдемо лавами по вузькій вулиці. Виходять з домів цікаві, перестрашені Звіринчане:

— Хто ви, хто? Свої чи?...

— Чорні Гайдамаки! — Двацять тисяч! — „підпускаємо“ і криком: „по хатах!“ примушуємо їх ховатися.

Виходимо на гору. З другої вулиці надходить наш командант з рештою гайдамаків Йдемо далі й по дорозі зустрічаємо цивілів хлопців-підростків з рушницями з арсеналу. Зброю відбираємо, а їх наганяємо до дому, давши невеличку научку, щоб більше не слухали большевиків.

Підходимо до великого нового будинку, на якому повіває білий прапор... з вікон виглядають якісь військові... даємо кілька стрілів „на пострах“, підходимо до брами і о, сором! на брамі таблиця: „Піхотний імени Тараса Шевченка полк“. І це він викинув на знак „нейтралітету“ білий прапор тоді, коли під арсеналом проливається українська кров. . Вартові побачивши нас, повтікали на подвіря, на якому почала збиратись сіра маса „Шевченківців“.

Ми полягали за кулеметами, зверненими люфами на подвіря. Гайдамаки окружили дім.

Наш командант каже вартовим, щоби покликали команданта полку. Виходять якісь старшини.

— Що значить ваш нейтралітет? — питає наш командант. — І чому полк не виступає в обороні Української Республики?

— Ми не хочемо мішатися... Підемо за тими, хто переможе! — відповідають ті глузливо.

— Ми вас обезброїмо! — каже наш командант далі.

— Пробуйте, але ми воювати не підемо, а вам не перешкаджаємо.

Що мали ми робити з ними? Та і не було часу. Під арсеналом все сильніше клекотіло і ми, лишивши їх, заручившись, що вони і проти нас виступати не будуть, пішли далі, обезброюючи ріжні банди.

По дорозі зайшли до І-ої військової школи (Константинівська) на Печерську. Радо нас витали юнаки, які ще лишилися в школі і тримали порядок на Печерську. Коротко ми там відпочили, поснідали і поо-

бідали разом і пішли під арсенал, де застали на позиціях вірних до кінця Богданівців, які тримали фронт під арсеналом зі сторони Печерська і Кловського спуску.

Богданівці дуже втішилися нашою підмогою. Вони вже другий день облягали арсенал з загоном Волоха, який мав позиції зі сторони Миколаївських воріт.

Ми підсилили „фронт“ своїми скорострілами, з яких два я установив в невеликому будинку бувшої інженірної сотні, а головні сили Богданівців і наші находилися в будинках понтонного баталіону. Зачався наново бій. Арсенал цілком був відрізаний від світа. До того ще ми замкнули тайний хід, який був у яру зі сторони Кловського спуску.

Заклекотали наші скоростріли і загреміли гармати (одна коло І-ої В. Школи, а друга на горбку за Кловським спуском) і почалося пекло. Ми не жаліли куль...

Арсенал перше відповідав завзято а потім, над вечір, затих.

В ночі, не дивлячись на страшну втому, Гайдамаки і Богданівці кинулися в арсенал... Кількох ще завзятих арсенальців-большевиків виявили були спротив, але скоро переконалися, що даремно... всі добровільно віддавали зброю. Багато оборонців арсеналу поховались по пивницях і ще довго хлопці вишукували і витягали перестрашених людей, навіть жінок і дітей, не роблячи жадної кривди нікому і збирали їх на одному з арсенальських дворів... Багато з них жалувало свого вчинку.

Ще на зорю не займалося, як мені доручено занести звідомлення до Штабу оборони Київа, що містився на Лютеранській 18. Захопивши рушницю і набої, я маратонським бігом побіг на Собачу Тропу, відтак Бесарабкою (площа Богдана Хмельницького) і Хрещатиком на гору на Лютеранську вулицю. Хотя це була і не коротша дорога, але мені хотілося бачити, що там діється. По дорозі зустрічав якихось озброєних людей, але вони не зачіпали мене. Врючивши пакет і повідомивши, що арсенал нами занятий, я побіг уже назад коротшою дорогою до арсеналу, де застав Гайдамаків у зборі. Сотн. Блаватного вже не було, десь дівся ще звечера. Гайдамаки втратили молодшого старшину школи хор. Неживого і одного юнака, що згинули з рук большевицької засідки в одному з домів на Московській вул., як також мали кількох ранених.

Арсенальці були зібрані коло Микольських воріт, куди скоро прибув і от. Петлюра. Жалюгідно вони виглядали, особливо жінки і діти, які не знати чого очутились в арсеналі. На домагання Волоха їх постріляти, С. Петлюра безумовно не хотів цього зробити і їх, відвівши ще на Лютеранську 18, відпустили, задержавши деяких чолових осіб.

Ми, вже без свого команданта, по знищеній Московській вул., відтак по Олександрівській пішли з піснями на Подол до своєї школи.

В Київі з упадком арсеналу настала тишина.

Коли прийшли до своїх приміщень, то спостерегли, що на наших ліжках і по шафах багато дечого бракувало. Потім довідались, що коли ми виїхали, решта юнаків весь час несла службу по місті, укоськуючи то сям то там збольшевичених „горожан“, при школі лишилася тільки звичайна домова варта. Отже шумовиння Подолу з переважаючою більшістю „товаришів“-жидків, до зубів озброєне, напало на школу і пограбувало її, скориставши з хвилі, коли там було на варті лише кількох юнаків, які всеж таки напад відбили.

Прийшовши до дому, ми зараз же полягали спати, не питаючи про їду, бо були дуже помучені. Але спали не довго. О 12 годині нас розбудили і казали йти до їдальні на обід, який складався з сирої кислої капусти, сала, хліба і чаю. При обіді ми згадали про наш потяг з великими запасами харчів і амуніції, який залишили зі сторони Дарниці коло залізничого мосту. Але скоро прийшли, насилу тягнучи ноги, два юнаки із тих, що лишилися на варті в потязі та оповіли, що на них напали мешканці Дарниці і якогось поблизького села і до щенту пограбували потяг... Пропали наші мотоциклі і коні...

Над вечір почули ми, що большевики вже в Дарниці і скоро почнуть наступ на Київ. І дійсно в ночі впали перші гарматні стрільна в Київ... Українські урядові установи евакуувалися під охороною нашої школи і СС, які прийшли з Дарниці через Никольську Слобідку і ланцюговий міст.

Вірні Центральній Раді частини боронили Київ цілий другий день, а потім відійшли за своїм урядом по Берестьлитовському шляху на Житомір...

А на третій день по Київі гуляли нащадки Андрія Боголюбського дикі матроси, „краса московської революції і свободи“ і всяке шумовиння озброєне і удекороване червоними відзнаками... „боронили“ працюючий люд, не маючи нічого спільного з працею, з робітниками, з робітничим рухом...

Наповнився Маріїнський парк трупами невинних людей... Сотками розстрілювали тих, що любили свій нарід, свою землю.

По вулицях ходили пяні матроси й кожного, хто примушений був вийти за ворота, зупиняли:

— Стой, твой документ? покажі руки... ага, бєлоручка... буржуй... „в расход“...

А потім до другого:

— Ей, ти, в очках... (окулярах) наверно поповскій синок... „в расход“!

— Пастой, пастой, барінька, в тєбя відно залатиє зуби... Дайош зуби! — і бах прикладом в зуби нічого неповинну жінку. І так щодня.

Та не довго; скоро вернуло наше військо з Німцями... Населення Київа раділо...

— Хотьби й з чортом, тільки щоб не червона ґвардія!... — говорили деякі.

Вскорі, як тільки влада установилась, рештки недобитків 2-ої Військової Школи вислали делеґацію до тодішнього нашого міністра Жуковського, щоби він дав дозвіл на продовження істнування школи, щоби юнаки могли закінчити військову освіту... Але міністр сказав нашій делеґації таке:

— Мені нема часу тепер про вас думати... у мене за плечима Німці!...

Помилився...

Почувши таку відповідь, юнаки і бувші „Чорні Гайдамаки“ розійшлись... Одні вступили до військових частин, інші на села по домах, а я вступив до Управління Військових Комунікацій.

Рахункове замкнення за 1931 р. видавничої

1. Рахунок оборотів.

		Прихід		Розхід	
1	Рк запасн. фонду .	4.163	42		
2	„ Уділи	7.484	40		
3	„ Кред. гот. і вексл.	121.248	35	122.278	37
4	„ „ товарових	4.963	80	3000	—
5	„ Видав.(тор. за кн.)	74.430	03	68.522	70
6	„ Літопису . . .	105	70		
7	„ Книгарні в Золоч.	18.043	40	3.582	94
8	„ Переходових сум	22.259	34	24.422	60
9	„ Оголошень . .	3.921	35	143	—
10	„ Відсотків і пров.	87	64	6.048	50
11	„ Коштів завідув.	843	95	24.844	40
12	„ Льокацій . . .			535	85
13	„ Товарових зачет.			4.563	–
14	„ П. К. О. Варшава	32.884	48	33.071	37
15	„ Довжників книг.	872	86		
16	„ Зиску			3.062	80
		291.308	72	294.075	53

Прихід . . 291.308·72
Розхід . . 294.075·53
585.384·25

	Прихід		Розхід	
1. Рк Каси				
З Білянсу . . .	2.877	25		
Прихід і розхід .	291.308	72	294 075	53
До Білянсу . . .			110	44
	294.185	97	294.185	97
2. Запасного фонду				
З Білянсу з 1930	21 294	70		
З вписового . .	1.616	42		
З зиску 1930 .	2.547	—		
До Білянсу . . .			25.458	12
	25.458	12	25.458	12
3. Уділи				
З Білянсу . .	24.168	76		
Вплачено	7.484	40		
До Білянсу . . .			31.653	16
	31.653	16	31.653	16
4. Рк кредиту вексл. і готівкового				
З Білянсу 1930 .	68.660	22		
Побрано . . .	121.248	35		
Сплачено			122.278	37
До Білянсу . . .	391	—	68.021	20
	190.299	57	190.299	57
5. Кред. товарового				
З Білянсу 1930	12.819	—		
Побрано в 1930 .	4.963	80		
Сплачено . . .			3.000	—
До Білянсу . . .			14.782	80
	17.782	80	17.782	80
6. Рк Літопису				
Вплинуло	105	70		
до вид.			105	70
	105	70	105	70

	Прихід		Розхід	
7. Рахунок переход				
З Білянсу 1930	10.795	33	1.288	39
Побрано . . .	22.259	34		
Сплачено			24.422	60
До Адміністрації			500	—
До Білянсу . . .	780	54	8.205	94
До Страт і Зисків	581	72		
	34.416	93	34.416	93
8. Рк відс. і провізії				
З Білянсу 1930 .	701	45		
Побрано . . .	87	64		
Виплачнено . . .			6.048	50
До Білянсу . . .			572	80
До Зисків і страт	5.832	21		
	6.621	30	6.621	30
9. Рк коштів завід.				
З Білянсу . . .	687		1.844	60
Видано		27	24.844	40
з рк переходового	500	—		
Побрано як звор.	843	95		
До Білянсу . . .	1.638	28	5.101	67
До Страт і зисків	28.121	17		
	31.790	67	31.790	67
10. Рк Льокат				
З Білянсу . .			825	77
Вложено			535	85
До Білянсу .	1.361	62		
	1.361	62	1.361	62
11. Рк Товар. завд.				
З Білянсу . . .			9.512	60
Побрано . . .			4.563	—
До Видавництва	14.075	60		
	14.075	60	1.4075	60
12. Рк Альманаху				
З Білянсу . . .	1.491	17		
До Білянсу . . .			1.491	17
	1.491	17	1.491	17
13. Рк ПКО. Варшава				
З Білянсу . . .			348	02
Видано			33.071	37
Вплинуло	32.884	48		
До Білянсу . . .	534	91		
	33.419	39	33.419	39
14. Рк Зиску				
З Білянсу . . .	2.547	—		
До Зап. фонду .			2.547	—
З 1929	528	50		
Виплачено . . .			515	80
До Білянсу . .			12	70
	3.075	50	3.075	50
15. Рк оголошень				
Вплинуло . . .	3.921	35		
Видано			143	
до вид.			3.778	35
	3.921	35	3.921	35

кооп. „Червона Калина“ з обм. п. у Львові

16. Рк Видавництва				
З Білянсу запас			67.305	58
довжники			42.516	07
вірителі	8.383	89		
Книгарня				
запас			24.850	60
довжники			1.747	46
вірителі	1.846	41		
кавції	65	50		
Централя: зачети			9.512	60
„ торги	74.430	03		
„ вплачено			68.522	70
Книгарня: прибори	10.020	36		
книжки	7.360	80		
випозич.	662	24		
Вплачено			3.582	94
Літопис	105	70		
Анонси	3.778	35		
Зачети			4.563	—
До Білянсу: запас	86.317	92		
Довжники: сталі 23.345·01				
книгар. 15.931·35				
Довжн. закорд. 9.613·70				
„ комісенти 13.174·97				
„ переходові 5.615·24				
„ за анонси 284	67.964	27		
Зачети	6.108	40		
Вірителі			7.359	15
До зисків і страт			37.083	77
	267.043	87	267.043	87

Торги за товари.

1927 торги 33·878·25
1928 „ 60·273·52
1929 „ 83.392·46
1930 „ 94·797·81
1931 „ 96.394.78

17. Довжн. книгарні				
З Білянсу			872	86
Вплинуло	872	86		
	872	86	872	86

Рк страт і зисків 1931				
1. На видавництві	37.083	77		
2. „ відс. і провізії			5.832	21
3. „ коштах зав.			28.121	17
4. „ переходовім			581	72
До Білянсу зиск			2.548	67
	37.083	77	37.083	77

Рк Білянсу за 1931 р.

		Стан довжн.		Стан чин.	
1.	Рк Каси			110	44
2.	„ Запас. фонду	25.458	12		
3.	„ Уділів	31.653	16		
4.	„ Кред. векс. і гот.	68.021	20	391	—
5.	„ „ товарових	14.782	80		
6.	„ Видавн. запас			86.317	92
7.	„ Довги лядові			67.964	27
8.	„ Вірителі лядові	7.359	15		
9.	„ Зачетів на друк			6.108	40
10.	„ Відсот. і провізії	572	80		
11.	„ Коштів зав.	5.101	67	1.638	28
12.	„ Льокат			1.361	62
13.	„ Переходовий	8.205	94	780	54
14.	„ Альманаха	1.491	17		
15.	„ П. К. О. Варшава			534	91
16.	„ Зиску з 1929 р.	12	70		
17.	„ Страт і зисків (зиск за 1931 р.)	2.548	67		
		165.207	38	165.207	38

Обороти за 1932 р.

Міс.	Прихід	Торги	Ріжне	Кредити	Звор. льок.	Уділи	Зап. ф.	Відс.	Оголош.
I.	14.344·72	4139·18	860·87	4755·96	3692·81	830·90	65·—		
II.	15.837·03	6398·60	587·70	2500·—	5014·98	1262·75	73·—		
III.	17.232·85	10324·30	781·—	565·—	3347·38	1516·50	75·—	623·67	
IV.	12.990·47	5302·71	532·—	2675·—	3641·26	779·50	60·—		
V.	14.647·41	3296·36	1457·—	6422·55	2305·50	886·—	100·—		180·—
	75052·48	29461·15	4208·57	16918·51	18001·93	5275·65	373·—	623·67	180·—

Міс.	Розхід	Набуті тов.	Ріжне	Кредити	Адміністр.	Відсотки	Льокації	Льок.	Оголош.
I.	14126·—	1201·18	1550·90	7413·63	919·86	491·86	2548·57		
II.	16041·40	1725·28	1551·48	6201 98	1865·95	473·84	4211·37	11·50	
III.	17326·50	1905·14	735·05	7935·80	2633·44	590·28	3526·79		
IV.	12825·14	1453·02	1110·—	5877·90	1506·85	461·42	2415·95		
V.	14504·56	1086·59	1090·75	8669·95	1003·97	425.90	2227·40		
	74823·60	7371·21	6038·18	36099·26	7930.07	2443.30	14930·08	11·50	

Як зростає кооператива на протязі останніх 5 років.

	1927	1928	1929	1930	1931	
Запас. фонд	2.805·10	4.405·97	12.802·56	21.294·70	25.458·12	
Уділи	3.675·33	6.312·38	14.893·83	24.168·76	31.653·16	
Кред. гот. і вексл.	10.714·—	33.376·50	33.453·29	68.660·22	68.021·20	
Кредити товарові			10.666·72	12.819·—	14.782·80	
Товарі запас.	16.728·52	37.530·09	56.692·38	92·156·18	86.317·92	по ціні коштів власних
Довжники	7.942·93	12.110·85	26·843·45	45·136·39	67.964·27	
Члени	157	280	734	1119	1571	

НАДЗІРНА РАДА УПРАВА

Загальні Збори „Червоної Калини“.

Дня 26 червня 1932 р. відбулися чергові Загальні Збори „Червоної Калини,“ які по звіті Управи, Ревіз. Союзу Укр. Кооп. та Контр. Комісії приняли такі рішення:

1. Загальні Збори одобрюють діяльність Управи і Надзірної Ради.

2. Приймають до відома звіт Контрольної Комісії і звідомлення Р. С. У. К.

3. Чистий зиск за рік 1931. в сумі 2540.67. приділюють до запасного фонду.

4. § 14. статута змінюють в той спосіб: Нововступаючі члени набувають всі права і обовязки по вплаченню вписового 5 зол. і довільної суми на уділ. Повний уділ мусять виплатити на протязі одного року.

5. § 36. змінюють в той спосіб, що Надзірна Рада складається з 12 членів.

На цих самих Загальних Зборах доповнено Надз. Раду. Як нововибрані увійшли: о. канцлер Михайло Блозовський, Др. Микола Бих, адвокат в Станиславові, дир. Іван Тиктор, власник „Н. Справи“, Олександер Левицький, співвласник фабрики Елеґант, Др. Евген Ловицький, адвокат в Підгайцях. Попередні члени Надз. Ради: Др. Степан Шухевич, адв. у Львові, голова, містоголова Михайло Терлецький, аптикар у Львові, секретар Др. Вол. Щуровський, лікар, члени: посол Матчак Михайло, адвокат Іван Рудницький, Львів, Др. Павло Кривуцький, директор Земельного Банку і інж. Лев Шепарович, директор Акц. Ски Сіменса як члени Контрольної Комісії. Члени Управи: Осип Навроцький, Лев Лепкий, Петро Постолюк. Заступники: Петро Пасіка, Микола Бонковський.

6. Розглядаючи важкі видавничі відносини, Загал. Збори рішили:

а) Календар-Альманах висилати виїмково цього року всім членам за половину ціни — тому, що цього року видавництво не видає книжок.

б) Візвати всіх членів доповнити уділ до повної висоти зн. до 25 зол.

в) Візвати всіх членів до вирівнання належитостей за висилані книжки. Щоби піти на руку членам, розложити сплату на місячні рати. Проти всіх, які не уреґулюють залеглости, поручили Загальні Збори внести позви до суду.

г) Загал. Збори висказали побажання до всіх членів, щоби кожний член придбав бодай ще одного нового члена.

ґ) Загальні Збори висказали через оплески подяку Кир Іванові, епископові помічникові і Епископатові в Станиславові за прихильне відношення до нашого видавництва.

Яку матеріяльну поміч одержують наші інваліди?

Написав: *У. С.*

Із рахункових звітів Укр. Тов. Допомоги Інвалідам у Львові, предложених останнім Заг. Зборам Тов-а й оголошених у краєвій пресі, можемо виробити собі образ цьої дбайливости якою Українське Громадянство окружає інвалідів з української війни в 1918-20 рр. На жаль цей образ буде змальований не надто рожевими барвами і не найкраще буде свідчити про нашу суспільність, хоч вона в останніх роках з ріжних причин відчуває матеріяльну крізу далеко більше, чим інші народи під Польщею. Не винувате цьому й УКТОДІ, бо диспонує воно тільки такими фондами, які зложить наше громадянство.

На забезпечення 1237 інвалідів, що зголосили свої претенсії до УКТОДІ, мало Тов-о в 1931 р. прибутків на 154.778.80 зол., а саме:

жертв з краю	зол.	45.052,45
„ „ Америки й Канади	„	76.813,40
членських вкладок	„	9.520,95
відсотків з фонду на Дім	„	22.546,—
доходів з робітень	„	846,—

Із цьої суми, яку в р. 1931 УКТОДІ мало постепенно до розпорядимости, виплатило Тов-о на ренти для 528 тяжче пошкодованих інвалідів зол. 94.663,86

на удержання Дому Укр. Інвалідів	„	13.683,29
„ протези	„	7.134,60
„ ліки і поїздки до лікарів	„	1.812,74
на кошти адміністрації	„	27.690,75
„ движимости	„	2.020,17
„ податки й амортизацію реальностей	„	2.076,30
„ видавництва для пропаґанди	„	1.923,53
Разом	зол.	150.995,24

Як бачимо, то по покриттю інших витрат, звязаних з діяльністю УКТОДІ, на самі грошеві допомоги для інвалідів ужито не цілих сто тисяч золотих, або пересічно на одного інваліда 15 зол. місячно. УКТОДІ виплачувало ренти інвалідам в пропорції до степення пошкодування після такої табелі:

100% інв.	зол.	50 і 60.—	при узглядненню маєткового стану
95% „	„	45 і 60.—	
90% „	„	35,—	
80% „	„	30,—	
70% „	„	25,—	
60% „	„	20,—	
50% „	„	15,—	
45-35% „	„	10,—	
33-30% „		підмоги 2 рази в році по 10 і 15 зол.	

Не одержали жадних підмог зпоміж зголошених інвалідів пошкодовані нище 30% та інваліди, котрі зголосилися після 1928 р.

У порівнанню з рентами, які інвалідам платить польська держава, ренти наших інвалідів від УКТОДІ 5

разів нижчі. Всетаки треба піднести вагу того факту, що УКТОДІ мимо найбільше несприятливих відносин дотепер завдяки жертвенности частини укр. суспільности своєї діяльности не переривало. Нажаль число членів цеї центральної укр. установи виносить тільки 2.670 членів, тоді коли УГА. в хвилі переходу через Збруч виносила понад 100.000 членів. А вже поміч інвалідам Української Армії є першим обовязком б. членів тої Армії, як також справу забезпечення наших інвалідів повинні передовсім цінити українські установи та інтеліґенція.

1237 інвалідів Української Армії жде на поміч суспільности. Вшануйте їхні заслуги і посвяту! Честь народу наказує забезпечити життя тих, що в обороні Вітчини віддали своє здоровля!

Чи ви є членом УКТОДІ? Вкладка річно 6 золотих.

† Хор. Микола Гончаренко

»Ceux qui pieusement sont morts pour la patrie
Ont droit qu'à leur cercueil la foule vinne et prie«.
(V. Hugo).

По скінченні ґімназії в Саратові зі срібною медалю за часу війни, Микола Гончаренко вступає на Петроградську Політехніку (інженерно-будівельний відділ). Мобілізований попадає в одну зі запасових батерій Західного фронту, де після року служби здає іспит на прапорщика. З відродженням Української Держави вступає як хорунжий до Інструкторської Школи Старшин у Київі в 1918 р., звідки призначують його в гарматню частину в Ніжині. Після республіканського перевороту переходить до Січових Стрільців на посаду молодшого старшини 11-ої батерії, з якою й закінчує своє юнацьке, повне великих надій, життя. Підчас воєнних операцій у березні-квітні 1919 р. попадає зі своїми стрільцями у більшовицьку засідку в Заславльському напрямкові, в той саме час, коли ворожа московська кіннота робить прорив між Шепетівкою а Староконстантиновим. Приведений до московського штабу враз зі своїми стрільцями, гордо заявляє, що є українським старшиною, що стоїть на сторожі Української Держави та її самостійницьких інтересів. На приказ більшовицького командіра полку „разстрелять“, хор. Миколу Гончаренка виводять московські вояки на двір та там розстрілюють, поділивши спочатку поміж собою його ризи — чудовий однострій. На бажання місцевих людей в Заславлі поховати труп бодай з гіґієнічних умов, московська команда забороняє це вчинити. Де спочивають його рештки, ледви чи хто знає.

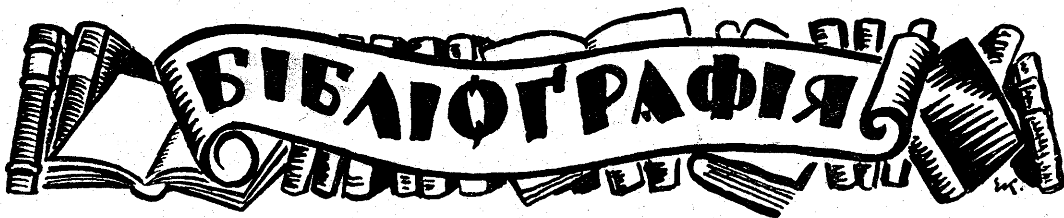

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

Ген.-четар Мирон Тарнавський. „Укр. Прапор“. Відень, 1919, ч. 16, ст. 2.

Біоґрафічний нарис.

Ґенерал-четар Мирон Тарнавський. (Дещо даних із його воєнної служби). „Нова Рада“. Львів, 1920, ч. 65, ст. 2-3.

Біоґраф. нарис.

Ген. Удовиченко в арт. ворожім огні відбуває нараду. „Календар Черв. Кал.“ на 1925 р. Львів, 1924, календаріюм — січень.

3 Залізна див. Шаргород. Проти большевиків. З іл.

Генерал-четар Г. Ціріц. „Стрілець“. Камянець н/П. 1919, ч. 91: Життєписи вождів Укр. Армії.

Біоґраф. нарис.

Ґенеральний Секретар військових справ галицького уряду полковник УСС. Дмитро Вітовський. „Приятель укр. жовніра“, Календар на 1923 р. Львів 1922, 8, ст. 117.

Характеристика. З портр.

Ґен.-четар А. Кравс. „Нац. Думка“. Прага, 1927, ч. 11-12, ст. 17-18: Відзиви.

ДА. Забута могила. „Літопис Ч. К.“ Львів, 1930, ч. 9, ст. 18.

Інформація про могилу Держ Секретаря Мих. Мартинця і Всеволода Ріпецького в Прислопі, калуського пов. З іл.

Давний Р. Про Січових Стрільців. Відень 1921, 8°, ст. 80. Накладом „Чорногори“.

Історія СС-ів від листопаду 1917 р. по час розвязання 2 XII. 1919. З численними іл-ми.

Даїн Олександер др. Воєнно-санітарні начерки укр. лікаря. Каліш, 1924, 8°, ст. 140, В-во „Чорномор“.

Постановка санітарного діла спочатку в деяких частинах, а в кампанії 1920 р. в цілій армії. В додатках 14 схем і 8 документів.

Дальша організація частей української армії з полонених Українців у Німеччині. „Вістник пол., літ. і життя". Відень, 1918, ст. 273-174.

Даниленко О. пор. Сибірські Українці і перші українські частини в Сибіру. „Укр. Стрілець", Постій шт. VI див., 1920, ч. I, ст. 17-23.

Місто Томське.

Данчицький Б. Полк Дмитро Вітовський. „Серед Бурі", літ. збірник. Львів 1919, в 8°, ст. 333-335.

Докладна біографія і характеристика.

Даушків Сергій. Страшні хвилини. (Уривки зі споминів). „Календар Черв. Кал." на 1932 р. Львів. 1931, 8°, ст. 38-46.

Кілька епізодів з часів Керенщини, большевиків і табору. 1617-1921.

Дахнівський Василь. Семиковецькі могили. „Світ". Львів. 1917, ч. I, ст. 4.

Дахнівський Вас. Стрілецькі сильвети. 1. Сень Ґорук, 2. Федь Черник. „Світ". Львів. 1917, ч. 2, ст. 25-27; ч. 3, ст. 45-46.

Д. Б. З боїв за Січеслав. (Воєнний спомин — в десятиліття відбудови Української Держави). „Іл. Календар Канад. Укр-ця" на 1928 р. Вінніпеґ, Ман 1928, в 8, ст. 203-207.

Катеринославський Кіш Вільного Козацтва. От. Горобець. Бої в Катеринославі в осени 1917. Відступ на Київ. З Німцями до Пятихатки і взяття Кат-ва.

Два документи до історії 1. лист 1918 р. у Львові. „Укр. Думка". Львів, 1920, ч. 26.

Два останні засідання берестейських переговорів. „Вістник пол., літ. і життя". Відень, 1918, ч. 8, ст. 114-115.

26. вересня 1920 р. (Передова стаття). „Коз. Думка". Станиславів 1920, ч. 12.

Про стан війська і його акції.

Дві справи. „Нове життя" Щипіорно. 1922, ч. 104, ст. 1-3.

Шеста дивізія і УСС.

Д. Г. 6-та сотня СС. під Мишеловкою. „Календар Черв. Кал." на 1929 р. Львів, 1928, 8°, ст. 69-70.

Бій 27. XI. 1918, проти гетьманців.

Д. Г. В обіймах тифу. „Неділя". Львів, 1931, ч. 41 (161), ст. 9 і 11.

Зап. Січ. от. Божка, літо 1919. Звенигородка — ст. Вапнярка, військ. побут.

Д. Д. Симон Петлюра. „Л. Н. Вістник". Львів. 8, кн. 7-8, ст. 321-334.

Декілька стрілецьких пісень. „Стрілецький Календар" на 1920 р. Староконстантинів, ст. 55-63.

Улюблені пісні СС-ів.

Деклярація Січових Стрільців. „Новини", Жмеринка, 1919, ч. 36-37.

Делеґація повстанців до Гол. Отамана. „Хвиля", Винниця, 1920, ч. 13.

Радомський Районовий Український Повстанський Комітет.

Демобілізація фльоти. „Відродження". Київ, 1918, ч. 64.

Де мучаться наші полонені і інтерновані? „Укр. Прапор". Відень. 1919, ч. 19.

Табори в Пикуличах, Домбю, Берестю.

Демчук Теофіль. Військові театри при Галицькій Армії. „Календар Черв. Кал." на 1924 р. Львів, 1923, 8°, ст. 153-155.

1919-1920 роки.

Державник Д. В нетрах баламутства. Справжні причини і пружини повстання проти Гетьмана в 1918 р. „Дзвони". Львів, 1931, ч. 3, ст. 192-203.

Державні інспектори „Надія України", Рівне, 1919, ч. 2.

Передова стаття.

Десята річниця існування У. Н. Р. „Табор". Каліш, 1927, ч. 4, ст. 88-96.

Перебіг свята серед б. вояків в 1927 р.

Десятник Бочан з І. кур. УСС. добуває з кількома стрільцями головний тунель на двірці у Львові. „Календар Черв. Кал." на 1924 р. Львів, 1923, 8°, календаріюм-вересень.

1918, героїчний вчинок. З іл.

Десятник Дідушок з Золочів. куріня добуває одною четою кістярню під Львовом, бере полонених та 12 важких скорострілів. „Календар Черв. Кал." на 1924 р. Львів, 1923, 8°, календаріюм-лютий.

1918/19, геройство. З іл.

Десятник Думка III. куріня УСС боронить скорострілом шляху Перемишль-Львів біля Княжих Мостів. „Календар Черв. Кал." на 1923 р. Львів, 1922, 8°, кал-май. 2) „Приятель Укр. Жовніра", календар на 1923 р. Львів. 1922, кал.-май. З іл.

III. 1919. Судова Вишня, гер. смерть.

Десятник Мацько Ґерус (подав Василь Горбай). „Календар Черв. Кал." на 1932 р. Львів, 1391, 8°, кал.-липень. З іл.

УГА, 5 сокал. бриґ. VII. 1919, протибольш. фр. коло Проскурова. Гер. Вчинок.

Десятник Захарків повздержує панцирник. (Подав А. Стефанишин). „Календар „Черв. Кал. на 1930 р. Львів 1929. 8°, кал.-жовтень. З іл.

УГА, XI бриґ., під Крижополем, проти больш. Гер. вчинок.

Десятник Куправець розганяє скорострільним огнем ворожий курінь піхоти. „Календар Черв. Кал." на 1922, р., Львів. 1921. 8°, кал.-серпень. З іл.

Галичина офензива ґен. Грекова.

Десятник Федь Папіжевський перевозить через Стрипу звідомлення до Команди полку УСС. „Календар Черв. Кал." на 1924 р. Львів. 1923. 8°, кал.-січень. З іл.

Г. п. УСС, X. 1915, о. Сокольники н/Стрипою Гер. вчинок.

Дз. В. УСС. в боротьбі, життю і традиції. „Буковинський правосл. календар" на 1918 р. Відень. 1918, ст.

Дзіковський В. Бої коло Потутор. 13. VIII — 30 IX. 1916. Відень 1917, 8°, ст. 33. Вид. Ц. У. У. С. С. Бібліотека Ц. У. У. С. С., ч. 3. З 28 іл. і портр. плюс мапи в тексті.

Дзіковський Вас. Бої під Бережанами. „Діло" 1916, чч. 226-228.

Дзіковський Вас. Бій під Бережанами. „Шляхи". 1915, ст. 376-378.

УСС. Проти москалів.

Дзіковський Вас. Кріваві бої. (Начерк стрілецьких боїв над річками Синявкою і Золотою Липою в літі і в осени 1916 р.) „Крівавого року" — альманах. Відень 1917, м. 8°, ст. 182-202.

УСС. Проти москалів.

Дзіковський Вас. Маківка 29. IV. 1915 - 29. IV. 1917. „Світ". Львів. 1917, ч. 4. ст. 55-60.

УСС. Тамже додатком: „Оборона Маківки в світлі урядового приказу".

Дзіковський Вас. Маківка. (З нагоди 15. річниці по-

бідного бою). „Календар Черв. Кал.“ на 1930 р. Львів. 1929. 8⁰. ст. 1-10.

УСС. 29. IV. 1915. Є це передрук з одноднівки „Маківка“, Львів, 1917. В додатку: „Оборона Маківки в світлі урядового приказу Австрійської Команди“, „Убиті на Маківці“ (список) і „Ранені на Маківці“ (список). В примітці подано коротеньку біограф. дані про самого автора — Василя Дзіковського.

Дзіковський В. Під Синевідськом. (Боєвим шляхом У. С. В.) „Шляхи“, Львів. 1916, ч. 6, ст. 192-194.

УСС проти Москви.

Дзіковський В. Поміж ворогами. „Шляхи“. Львів. 1916, ст. 241-244, 304-306.

УСС. Складається з розділів: 1. В неволі. 2. Послідний етап зі Львова. 3. На волю.

Дзіковський В. УСС. на Поділлю. „Світ“. Львів. 1917, ч. 2, ст. 31-33; ч. 3, ст. 49-50; ч. 4, ст. 70-71; ч. 5, ст. 79-85; ч. 6, ст. 96-98; ч. 7, ст. 111-116 (кінець I. части).

Складлється з таких розділів: 1. Перехід через Золоту Липу і прихід над Стрипу. 2. Перехід УСС. через Стрипу. Похід над Серед і борба на подільських степах. Відворот і оборона Стрипи. 3. Боротьба 2. куріня УСС. під Юзефівкою і відворот за Стрипу. 4. Бої під Соколовом і Семиківцями. Перехід москалів через Стрипу. Маловоди-Вага. Відворот москалів за Стрипу.

Дзіковський В. Семиковецькі бої. „Світ“. Львів. 1918, ч. 1, ст. 7-9; ч. 2, ст. 21-24; ч. 3, ст. 42-44. (Кінець 2. частини).

УСС. Прод. попередної статті, складається з розділів: Вівсє. Соснів. Полеві сторожі. Новий напір москалів і бої під Семиківцями. Увсє Маловоди.

Дзіковський В. Через боєву лінію. „Шляхи“. Львів. 1916, ч. 3-4, ст. 85-90.

Оповідання, побут.

„Дзядзьо“ Чепелівський достарчає набоїв. (Подав В. Скочиліс). „Календар Черв. Калини“ на 1932 р. Львів. 1931, 8⁰, кал.-вересень.

УСС. 1916. 3. IX. Лисоня, протимоск. фронт. Гервчинок. 3 іл.

Дидик Евген. З повстанцями. (Весна 1920 р. на Великій Україні). „Календар Черв. Калини“ на 1930. Львів. 1929, 8⁰, ст. 80-88.

Техн. курінь УГА. Кінець Зимового походу. Балта-Могилів. Бої.

Диктатор др. Евген Петрушевич. „Стрілець“. Борщів 1919, ч. 46: Життєписи.

Біографічний нарис.

Дисціплінарний статут. Проєкт. (Камянець. 1919). 8⁰, ст. 16.

Дисціплінарний статут. Перемишль. 1920. 8⁰, ст. 16. Видання 2-ге Управи Статутів і Навчання Війська Головного Управління Генерального Штабу.

Дl. ВА. З внутрішного життя Українського Січового Війська. „Шляхи“. Львів. 1915, ч. 2, ст. 64-68.

Дl. ВА. Останні бої над Стрипою. (Із записок одного січ. товариша). „Шляхи“. Львів. 1915, ч. I, ст. 29-33.

Дівнич Антін. В Житомирі. (Начерк з побуту УСС. в 1919 р.) „Календар Черв. Калини“ на 1923 р. Львів. 1922. 8⁰, ст. 101-106.

2. укр. корпус. Похорон жертв Чека. Настрої населення.

Дівнич Антін. В розгарі бою. Календарик „Стрілець“ на 1920 р. Бершадь. 1720, 8⁰, ст. 29-30.

Дівнич Антін. На Лисоні. (18-22 червня 1919). Іл. Календар Сирітського Дому на 1924 р. Філядельфія Па, 4⁰, ст. 97-100.

Дівнич Антін. Отамаи Закусило. „Укр Скиталець“. 1923, ч. 39/40.

Дівнич Антін. Під Бережанами. „Календар Черв. Калини“ на 1922 р. Жовква. 1922. 8⁰, ст. 49-53. А також: „Приятель укр. жовніра“, календар на 1923 рік. Львів. 1922. 8⁰, ст. 49-53.

2. Гал. Корпус. 18-22 червня 1919. Лисоня, пролом, похід вперед. Проти поляків.

Дівнич Антін. Під Чортковом. Іл. Календар Сирітського Дому на 1923 р. Філядельфія Па. 4⁰, ст. 92-95.

Дівнич Антін. Сотник Марко Вязовський. „Календар Черв. Калини“ на 1925 р. Львів. 1924. 8⁰,

Дівнич Антін. Стрілецька Дитина (Памяти наймолодшого УСС. бл. п. Романа Новаковського). „Календар Черв. Калини“ на 1924 р. Львів. 1923. 8⁰, ст. 59-67.

УСС. Побут.

Дід. Кампанія 1920 року на протибольшевицькому фронті між Дністром та Двиною (Відворот) „Син України.“ Варшава 1920, ч. 2, ст. 2-3; ч. 5, ст. 4-5.

Дід. Події на польсько-українськім фронті в серпні 1920 року. „Чудо Вісли.“ „Син України.“ Варшава 1920, ч. 8, ст. 3; ч. 9, ст. 4-6.

Проти большевиків.

Дідусь. К. і внук Никольцьо на розвідці. „Календар Черв. Калини“ на 1922 р. Жовква. 1922. 8⁰, кал.-березень.

3 іл.

Дідушок П. Санітарна організація У. С. В. „Шляхи.“ Львів. 1916, ч. 6. ст. 213-214.

Матеріяли до історії стрілецької організації.

Діяльність Української Військово-Санітарної Місії у Відні. „Воля.“ Відень. 1920, т. I, ч. 4, ст. 166-171.

Д-ль. Микола Тернопільський (посмертна згадка). „На чужині.“ Варшава. 1923. 8⁰, ч. 2, ст. 2-3.

Для грядущих поколінь. (В справі історії Армії Західної Области УНР.) „Стрілець,“ Камянець на Под. 1919, ч. 55.

Розпорядок Н. К. Г. А. про документовання подій з життя частин і збирання звязаних з тим матеріялів.

Для грядущих поколінь. Пропамятна книга галицької армії. Дод. до „Стрільця,“ Камянець на Под. 1919, ч. 58.

Практичні вказівки до збирання матеріялів з життя частин.

Для оборони української держави. „Вістник пол., літ. і життя.“ Відень 1908, ч. 41, ст. 546-547.

Про організацію війська.

Дмитро Вітовський. „Укр. Прапор.“ Відень. 1919, ч. 3.

До біографії.

Дмоховський Ром. др. Памяти 46 мучеників. В 7-літну річницю їх смерти. „Укр. Вістник.“ Львів 1921, ч. 186-187.

Про убийство 46 арештованих Українців в Перемишлі.

Дм. П. На шляху до волі. „Кал. Черв. Калини“ на 1922 р. Жовква 1922. 8⁰, ст. 27-30.

Військово-історичний огляд.

Дві жалоби. „Бюлетень Управи Т-ва вояків б. Армії УНР.“ Каліш 1926. ч. 4, ст. 4-10.

З приводу убийства С. Петлюри.

(Далі буде).

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

До цього числа долучуємо **почтові складанки** та просимо **прислати передплату** на біжуче чверть- згл. піврічча 1932. р.

Залягаючим передплатникам **вислано** з початком червня **рахунки їх залеглостей.**

Просимо негайно вирівнати всі залеглости!

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 6. / Червень 1932.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

Чи Ви вже є передплатником журналу **„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“?**

З днем 1. жовтня 1931 року, почався пятий рік існування одинокого популярно-наукового місячника „ЖИТТЯ і ЗНАННЯ“.

На рік 12 чисел. Кожне число по 32 сторінки вел. чвірки. Хто бачив і передплачував названий журнал, не потребує рекомендацій.

Журнал »ЖИТТЯ і ЗНАННЯ« повинен находитися в кожній українській хаті, кожній українській читальні, кооперативі, освітній і культурній установі!

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: Передплата на рік в краю і Чехословаччині виносить 18·00 зол., на 6 місяців 9·00 зол., на 3 місяці 5·00 зол, поодиноке число коштує 2·00 зол.

Просимо присилати передплату. При кожночасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу.

Адреса Редакції і Адміністрації:
ЛЬВІВ, РИНОК 10. ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“. — Societé „Prośvita“, Leopol, Rynok 10. Pologne.
Association „Prośvita“, Lviv (Lemberg) Rynok 10. East. Galicia, Poland.

ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ

КООПЕРАТИВА „РІДНА ШКОЛА“ У ЛЬВОВІ, РИНОК 10

видає від нового року 1932 **ілюстрований півмісячник „РІДНА ШКОЛА“** для всього українського громадянства.

„Рідна Школа“ — це трибуна у найживотніших підставових справах української нації, якими є шкільництво й виховання та дороговказом в Її змаганнях. ● **„Рідна Школа“** — лучить невидимими нитками всі поневолені розділені українські одиниці для осягнення збірними зусиллями Великої Мети. ● **В „Рідній Школі“ друкують свої праці найвизначніші українські письменники, педагоґи й суспільні діячі з краю і зза кордону.** ● Станьте передплатником „Рідної Школи“ і тим причинитеся до скріплення сили й відпорности Української Нації.

Передплата: В краю виносить: місячно 1 зол., чвертьрічно 3 зол., піврічно 5·50 зол., річно 10 зол Для заграниці: 2 дол. на рік, 1 дол. на пів року.

„Рідна Школа“ повинна найтися в руках кожного свідомого Українця, в кожній українській установі, в кожній шкільній, читальняній, кооперативній і приватній бібліотеці.

Адреса: **„Рідна Школа“ Львів, Ринок ч. 10.** — Конто П. К. О. 153,427. — Телефон ч. 77-52.

Вже вийшов з друку перший альбом

УКРАЇНСЬКА КУЛРТУРА В ОБРАЗАХ

Найстарші памятки володимирської доби.
Збірка картин арт. маляра А. Чорпіти.

Ціна 8 зол. 50 сот.

Набувати у всіх Книгарнях і В-ві „УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА“, Львів 15, вул. Спокійна 4.

Хто замовляє впрост з В-ва за пересилку не платить.

Цей альбом повинен бути в кожній українській хаті, школі, читальні й установі!

ПЕРЕДПЛАЧУИТЕ одинокий український сатирично-гумористичний журнал, — що вдатно, з правдивим гумором ілюструє події нашої буденщини, вносить розвагу в сірі будні, зганяє з перетомленого чола хмаринки смутку, навіть в часах тяжкої скрути та теперішних злиднів

„ЗИЗ“ Чвертьрічна передплата зол. 3·— Адреса: **„ЗИЗ“, Львів, вул. Підвалля ч. 7. III. п.**

ПЕРШЕ УКРАЇНСЬКЕ АРТ. ПОРТРЕТОВЕ ЗАВЕДЕННЯ

„ПАРНАС“

Львів, Богданівка 2 б. II пов.